

Woonwensen van allochtonen

Matthieu Permentier & Gideon Bolt

Colofon

ISBN-10: 90-5405-075-6

ISBN-13: 978-90-5405-075-9

Druk: A-D Druk BV, Zeist

Uitgave: december 2006

Exemplaren van deze publicatie zijn verkrijgbaar bij:

NETHUR

Postbus 80.115

3508 TC Utrecht

Tel.: 030-253 2250

Fax: 030-253 2037

<http://www.nethur.nl>

Bij NETHUR is tevens informatie verkrijgbaar over het DGW/NETHUR partnership

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
1 Inleiding	7
1.1 Inleiding	7
1.2 Probleemstelling	8
1.3 Opbouw van het rapport	9
2 Woonvoorkeuren van allochtonen: een overzicht van de literatuur	11
2.1 Drie verklaringen voor de achterstand van allochtonen op de woningmarkt	11
2.2 De etnisch-culturele benadering: woonvoorkeuren van allochtonen	12
2.2.1 Cultuur, etniciteit en identiteit	12
2.2.2 Woning en buurt: functionele, sociale en expressieve aspecten	13
2.3 Voorkeuren ten aanzien van de woning	14
2.4 Voorkeuren ten aanzien van de buurt	18
3 Woonsituatie en woonwensen van allochtonen in Nederland	23
3.1 Inleiding	23
3.2 Kenmerken van autochtone en allochtone huishoudens	23
3.3 Objectieve en subjectieve woonsituatie	25
3.4 Woonwensen	27
3.4.1 Waar willen allochtonen naar toe verhuizen?	28
3.5 Conclusie	30
4 Culturele identiteit van Surinamers en Turken	31
4.1 Kenmerken van de respondenten	31
4.2 Etnisch-culturele identiteit van de respondenten	33
4.3 Conclusie	35
5 De woning en de woninginrichting	37
5.1 Woningkeuze	37
5.2 Functionele en sociale aspecten van de woning	38
5.3 Het belang van identiteitsaspecten aan de huidige en de gewenste woning	41
5.3.1 Positiebepaling ten opzichte van andere groepen	42
5.3.2 Multiculturele architectuur	42
5.4 Woninginrichting	43
5.5 Toekomstperspectief in Nederland	46
5.5.1 Verzorging van de ouders	47
5.7 Conclusie	48
6 Buurtvoorkeuren	49
6.1 De huidige buurt	49
6.2 Functionele aspecten van de buurt	50
6.3 Sociale aspecten van de buurt	51
6.4 Het belang van de sociale samenstelling en de identiteit van de buurt	52
6.4.1 Identiteit	53
6.4.2 Bevolkingssamenstelling	56
6.5 Conclusie	58
7 Conclusie	61
7.1 Inleiding	61
7.2 Functionele en sociale aspecten van de woonwens	62
7.3 Expressieve dimensie van het wonen	63

Literatuur	65
Bijlage I (Woon)cultuur in Turkije en Suriname	73
I.1 Achtergronden van de Turkse migranten	73
I.1.1 Turkse cultuur	73
I.1.2 Wooncultuur Turken	75
I.2 Achtergronden van de Surinaamse migranten	76
I.2.1 Surinaamse cultuur	77
I.2.2 Het Surinaamse huis	78
Bijlage II Lijst van respondenten	81

Voorwoord

De wensen van de woonconsument worden steeds meer divers, mede omdat de variëteit in type huishoudens en leefstijlen in de loop van de tijd is toegenomen. De stijging van de welvaart, in combinatie met het proces van individualisering, zorgt ervoor dat de keuze voor een woning of buurt in toenemende mate een uitdrukking is van de eigen individualiteit. Met de keuze voor een bepaalde woning of buurt breng je met andere woorden tot uitdrukking wie je bent. In de literatuur over leefstijlen is er veel aandacht voor deze expressieve kant van het wonen. Waar het in het onderzoek nog grotendeels aan ontbreekt, is het leggen van de relatie tussen de expressieve dimensie van het wonen en de etnische achtergrond. Op basis van voornamelijk kwantitatief onderzoek is wel veel bekend over de functionele woonwensen van allochtonen, bijvoorbeeld met betrekking tot de woninggrootte of het woningtype, maar het is nog nauwelijks duidelijk in hoeverre allochtonen hun woning zien als een middel om hun eigen identiteit te communiceren. Het ligt voor de hand, dat met het opkomen van de allochtone middenklasse ook bij allochtonen de expressieve dimensie van het wonen steeds belangrijker wordt. Een interessante vraag daarbij is in hoeverre de specifieke culturele achtergrond een rol speelt bij de wens om de eigen identiteit tot uitdrukking te brengen in de woon-situatie. Leidt de toenemende welvaart tot een emancipatieproces waarin men meer ruimte claimt voor expressie van de eigen cultuur of wordt de rol van de culturele achtergrond juist kleiner, naarmate men hoger op de maatschappelijke ladder klimt? Om inzicht te krijgen in de relatie tussen etniciteit en (expressieve) woonvoorkeuren hebben we voor dit rapport diepte-interviews gehouden met 28 hoogopgeleide Surinamers en Turken. Zonder hun bereidwillige medewerking had dit onderzoek niet tot stand kunnen komen en wij willen hen daarvoor dan ook van harte bedanken.

Dit onderzoek is uitgevoerd in het kader van het DGW/NETHUR Partnershipprogramma. Vanuit het Directoraat-Generaal Wonen hebben Arjen Verweij en Jan Janse het onderzoek begeleid. We bedanken hen voor hun constructieve commentaar.

Urban and Regional research centre Utrecht (URU)
Matthieu Permentier & Gideon Bolt

1 Inleiding

1.1 Inleiding

“Door de grote verscheidenheid in leefstijl en gedrag patronen groeit ook de variatie in de vraag naar woningen en woonomgevingen. Er is in dit opzicht niet langer sprake van een tweedeling in ‘stedeling’ en ‘dorpsbewoner’ of van een driedeling in ‘gezinsgerichten’, ‘carrière makers’ en ‘consumenten’. Mensen bepalen hun woonvoorkeuren veel meer op grond van hun eigen waarden en identiteit” (Ministerie van VROM 2000, p.51).

Bovenstaand citaat uit de nota Wonen geeft de algemene opinie in het woningmarktonderzoek weer dat woonvoorkeuren tegenwoordig veel diverser zijn dan in (meestal weinig gespecificeerde) vroegere tijden. De grote variëteit wordt in de eerste plaats veroorzaakt door een toenemende verscheidenheid aan type huishoudens. Zo zijn categorieën als tweeverdieners, éénuoudergezinnen en allochtonen getalsmatig veel belangrijker geworden in de loop der jaren. In de tweede plaats is het van belang dat de sociaal-demografische categorie waarin iemand zich bevindt een steeds kleinere voorstellende waarde heeft voor zijn/haar woonvoorkeuren. Niet alle gezinnen met één kostwinner willen in een rustige suburb wonen en niet alle jonge alleenstaanden hebben een voorkeur voor de bruisende stad. Door de toegenomen welvaart, de grotere keuzemogelijkheden op de woningmarkt en processen als emancipatie en individualisering zijn individuele waarden steeds belangrijker geworden bij de bepaling van de woonvoorkeuren. De keuze voor de woning of woonomgeving is tegenwoordig voor steeds meer mensen een uitdrukking van de individuele identiteit. Door middel van het interieur en het uiterlijk van het huis, maar ook door de locatie van het huis drukt een bewoner zijn of haar smaak uit (De Wijs-Mulkens 1999). Op deze manier geeft de bewoner aan waar hij/zij bij hoort of juist niet bij hoort. De keuze voor een bepaalde woning of buurt speelt dus een grote rol in hoe men zich positioneert ten opzichte van anderen. In de literatuur over de identiteitsdimensie, ofwel expressieve dimensie, van het wonen wordt vaak geprobeerd om een relatie te leggen tussen leefstijlen en woonvoorkeuren. Voor de rol van de etnische achtergrond is nog weinig aandacht. Op basis van onderzoek op basis van grootschalige enquêtes weten we wel veel over de wensen van allochtonen ten aanzien van functionele aspecten, zoals de ruimte in de woning, de betaalbaarheid en de aanwezigheid van voorzieningen, maar het is nog nauwelijks duidelijk in hoeverre allochtonen hun woning zien als een middel om hun eigen identiteit te communiceren. Hoewel het van belang is om te onderkennen dat culturele identiteiten en leefstijlen dwars door etnische scheidslijnen heenlopen, is het toch interessant om specifiek naar de woonwensen van allochtonen te kijken. Terwijl allochtonen ruim 10 procent van de Nederlandse bevolking uitmaken, komt hun aanwezigheid in de gebouwde omgeving namelijk nog maar beperkt terug. Weliswaar kent elke grote stad één of meer etnische buurten met winkels en voorzieningen, maar de gebouwde omgeving is in het algemeen nog erg ‘Nederlands’. Uit onderzoek van de SmartAgent Company (2001) blijkt echter dat ruim 40 procent van de Turken en Marokkanen graag zou zien dat de gebouwde omgeving refereert aan de culturele achtergrond van de bevolking. De aandacht voor de expressieve woonwensen van allochtonen is niet alleen gerechtvaardigd vanuit hun substantiële aandeel in de bevolking, maar ook vanwege de toenemende diversiteit binnen de groep allochtonen. Het aantal alloch-

tonen dat zich heeft weten te ontworstelen aan de laagste sociaal-economische klassen neemt gestaag toe en daarmee is de keuzevrijheid op de woningmarkt voor deze groep ook groter geworden. Door de toegenomen keuzevrijheid neemt de relevantie van de expressieve kant van het wonen toe. Immers, mensen die weinig te kiezen hebben zullen zich allereerst richten op het vinden van een woning die voldoet aan de basisbehoefte, die voornamelijk functioneel van aard zijn (Driessen en Beerenboom 1983; SmartAgent 2001). Deze basisbehoefte zullen eerst bevredigd dienen te worden voordat luxe wensen (zoals woonwensen met betrekking tot identiteit) van belang worden geacht. Zolang aan deze basisbehoefte niet voldaan wordt, zoals op dit moment voor veel allochtonen het geval is, leidt het voldoen aan de luxe wensen niet tot een grotere tevredenheid met de woning en de woonomgeving. Woningbouw die alleen rekening houdt met de culturele voorkeuren en niet met de basisbehoefte leidt dan alsnog tot een lage waardering van de woning. Dat de expressieve dimensie van het wonen met het opkomen van de allochtone middenklasse steeds belangrijker wordt zal door weinig mensen worden tegengesproken. Een interessant twistpunt is de vraag in hoeverre de culturele achtergrond een rol speelt bij de wens om de eigen identiteit tot uitdrukking te brengen in de woonsituatie. De VROM-raad (2002, p. 21) is van mening dat het belang van de culturele achtergrond alleen maar toe zal nemen: *“Een niet onaanzienlijk deel van de allochtone groepen in Nederland lijkt belang te hechten aan een ruimere mogelijkheid om de eigen cultuur en expressie tot uiting te laten komen in woning en woonmilieu. Verwacht mag worden dat dit aantal zal toenemen met de groei van de allochtone bevolking en met het voortschrijden van de emancipatie van diverse groepen hieruit. De raad acht het mogelijk dat toenemende emancipatie niet een temperende, maar juist een stimulerende werking zal hebben op de vraag naar multicultureel bouwen. Bij een toenemende welvaart zullen velen juist de eisen ten aanzien van wonen verhogen en meer ruimte claimen voor cultuur en expressie”*. Ook Bowes e.a. (2002, p. 395) zien de kans groter worden dat culturele woonvoorkeuren daadwerkelijk bevredigd worden nu de (financiële) hulpbronnen meer keuzemogelijkheden voor allochtonen met zich meebrengen. Deze verwachting wordt tot op zekere hoogte ondersteund door het onderzoek van SmartAgent (2001), waaruit bleek dat juist Turken en Marokkanen met hogere inkomens een voorkeur hebben voor het wonen in een buurt met veel ‘eigen mensen’. Voor Marokkanen geldt bovendien een positief verband tussen inkomen en cultureel-specifieke woonwensen. SmartAgent (2001) formuleert zelf echter de verwachting dat de specifieke culturele aspecten betreffende de woning en de woonomgeving voor volgende generaties een steeds kleinere rol gaan spelen. Die verwachting is mede gebaseerd op het feit dat deze aspecten voor de tweede generatie allochtonen een kleinere rol spelen dan voor de eerste generatie. Dat zou passen binnen de klassieke assimilatietheorieën, volgens welke de woonvoorkeuren van allochtonen meer op die van autochtonen gaan lijken, naarmate hun verblijfsduur in de ontvangende samenleving langer is, en naarmate hun sociaal-economische positie beter is (Massey 1985). Het *doel* van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de woonwensen van allochtonen en in de rol die de culturele achtergrond hierin speelt.

1.2 Probleemstelling

Uiteraard is het niet mogelijk om in één onderzoek aandacht te besteden aan alle allochtone groepen in Nederland. Er is gekozen om de aandacht met name te richten op

Turken en Surinamers, die met respectievelijk 359 duizend en 329 duizend inwoners de twee grootste groepen van allochtonen in Nederland vormen, overigens op de voet gevolgd door Marokkanen (316 duizend). Een andere reden om voor Turken en Surinamers te kiezen is dat er redelijk wat literatuur voor handen is over de woonsituatie in zowel Turkije als Suriname. Aangezien het doel van dit onderzoek is om meer inzicht te krijgen in de invloed van de culturele achtergrond op de woonwensen, is het namelijk ook van belang om enig inzicht te hebben in de woonsituatie in de landen van herkomst. De focus van dit onderzoek is gericht op de hoger opgeleide Turken en Surinamers, omdat verwacht mag worden dat de expressieve aspecten een grotere rol zullen spelen bij hun woonwensen dan bij die van lager opgeleide Turken en Surinamers. Deze groep is bovendien extra interessant, omdat zij de koplopers vormen van een groeiende allochtone middenklasse. Dat geldt voor Turken nog sterker dan voor Surinamers, omdat de sociaal-economische samenstelling van de Surinaamse immigrantenstroom van oudsher veel diverser is geweest dan die van de Turken. Vooral voor Turken geldt dan ook dat er tot nu toe nauwelijks inzicht is in de woonwensen van die categorieën die al wat hoger op de maatschappelijke ladder staan. Zelfs bij enquêtes van middelgrote en grote schaal is deze groep vaak nog te bescheiden van omvang om uitspraken te doen over hun specifieke woonwensen. De hoofdmoot van dit onderzoek is niet gebaseerd op de analyse van grootschalige databestanden, maar op kwalitatief onderzoek. De reden daarvoor is dat een gestructureerde vragenlijst geen geschikte methode is om de relatie tussen identiteit en woonvoorkeuren boven tafel te krijgen. Er is daarom gekozen om diepte-interviews te houden met hoger opgeleiden Turken en Surinamers. Uit het voorgaande is de volgende probleemstelling afgeleid: *Welke woonvoorkeuren hebben hoogopgeleide Turken en Surinamers? In hoeverre zien deze groepen de keuze voor een woning of buurt als uitdrukking van de eigen identiteit? In welke mate zijn de woonvoorkeuren van deze groepen toe te schrijven aan hun culturele achtergrond?*

1.3 Opbouw van het rapport

Alvorens te beginnen met het empirische gedeelte, dient eerst een overzicht gegeven te worden van de internationale en nationale literatuur met betrekking tot de woonvoorkeuren van allochtonen. Dit zal gebeuren in hoofdstuk 2. In hoofdstuk 3 zal op basis van het WBO (Woning Behoeft Onderzoek) van 2002 een kort overzicht worden gegeven van de huidige woonsituatie en woonwensen van allochtonen en autochtonen. Gezien de grootschalige opzet van het WBO is het mogelijk om een onderscheid te maken naar Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen, overige niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen. In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op de aanpak van het onderzoek onder hoogopgeleide Turken en Surinamers. Tevens zal aandacht worden besteed aan de culturele identiteit van de geïnterviewden. Vervolgens komen de wensen van de geïnterviewden met betrekking tot de woning (hoofdstuk 5) en de buurt (hoofdstuk 6) aan bod. Daarbij staat de vraag centraal in hoeverre de culturele achtergrond een rol speelt in de woonwensen. Om meer inzicht te krijgen in die culturele achtergrond behandelt bijlage I de wooncultuur in Turkije en Suriname. Het rapport wordt afgesloten met hoofdstuk 7, waarin de belangrijkste conclusies op een rij worden gezet.

2 Woonvoorkeuren van allochtonen: een overzicht van de literatuur

2.1 Drie verklaringen voor de achterstand van allochtonen op de woningmarkt

In de literatuur over het woningmarktgedrag van allochtonen gaat de discussie vrijwel altijd over het relatieve belang van drie verklarende mechanismen: 'race', 'class' en 'culture' (Sarre e.a. 1989). Bij 'culture' wordt de nadruk gelegd op de culturele verschillen tussen allochtonen en autochtonen. Deze culturele verschillen zouden zich ook vertalen in de woonvoorkeuren van de verschillende groepen. Terwijl de 'culture'-school de achterstand van allochtonen op de woningmarkt vooral ziet als het gevolg van hun keuzes, wijzen de andere twee benaderingen op de beperkingen voor allochtonen op de woningmarkt (zie tabel 2.1). In de 'race'-school wordt daarbij vooral gekeken naar vormen van directe en indirecte discriminatie op de woningmarkt. De 'class'-school kijkt daarentegen naar de beperkingen op het individuele niveau. Daarbij kan gedacht worden aan een gebrek aan hulpbronnen, zoals geld, kennis of sociaal kapitaal. De 'class'-school staat ook wel bekend als de sociaal-structurele of 'human capital' benadering (Bolt 2001; Bolt en Van Kempen 2002). Volgens deze benadering hebben allochtonen dezelfde woonwensen als autochtonen en weten ze in dezelfde mate hun woonwensen te realiseren als rekening gehouden wordt met de positie die de allochtonen innemen in de verschillende carrières (arbeids-, huishoudens, opleidings- en wooncarrière). Als achtergrondkenmerken als opleiding, inkomen, leeftijd en huishoudensamenstelling constant worden gehouden dan zijn er geen verschillen in woonwensen tussen autochtonen en allochtonen. Zo is de achterstand in woonsituatie van allochtonen een gevolg van een ongunstige positie in de (verschillende) carrières. In de literatuur ligt de nadruk hierbij vooral op de zwakke positie op de arbeidsmarkt. Uit Amerikaanse en West-Europees onderzoek blijkt echter dat de verschillen in woonpatronen (Massey en Denton 1993; Peach 1996) en woonkwaliteit (Alba en Logan 1992; Bolt 2001, Drever en Clark 2002) slechts voor een gedeelte door de sociaal-economische positie (en andere individuele kenmerken) verklaard kunnen worden. De etnische stratificatiebenadering, ofwel 'race'-school, heeft met de sociaal-structurele benadering gemeen dat er geen verschillen worden verondersteld in de woonvoorkeuren tussen allochtonen en autochtonen. In tegenstelling tot de sociaal-structurele benadering is echter het uitgangspunt dat allochtonen vanwege de discriminatie op de woningmarkt er veel minder goed in slagen om hun woonvoorkeuren te realiseren. Zelfs voor allochtonen met een goede sociaal-economische positie is het daarom moeilijk om een woning te bemachtigen die past bij hun sociale status.

Tabel 2.1

Drie verklaringen voor verschillen in de woonsituatie tussen autochtonen en allochtonen.

	'Class'	'Race'	'Culture'
Verschillen in woonvoorkeuren	Nee	Nee	Ja
Verschillen in realisatie van woonvoorkeuren	Nee	Ja	Nee

Zowel in de Verenigde Staten als in West-Europa zijn er veel studies die inderdaad discriminerende praktijken van allerlei actoren op de woningmarkt aantonen. Daarbij kan gedacht worden aan hypotheekverstrekkers (Galster 1999; Aalbers 2005), makelaars (Philips en Karn 1992; Yinger 1999), (sociale) verhuurders (Aelbers e.a. 1991; Philips 1998), lokale (Breebaart e.a. 1996) en nationale overheden (Giffinger en Reeger 1997). De 'culture'-school, ofwel de etnisch-culturele benadering, heeft met de sociaal-structurele benadering het uitgangspunt gemeen dat er geen verschillen zijn ten aanzien van de mate waarin allochtonen en autochtonen hun woonvoorkeuren weten te realiseren. In tegenstelling tot de sociaal-structurele benadering is de gedachte dat allochtonen vanwege hun culturele achtergrond andere wensen hebben ten aanzien van de woning en de buurt, zelfs als rekening wordt gehouden met compositieverschillen (zoals verschillen in opleiding, leeftijd, huishoudenssamenstelling en inkomen). Voor dit onderzoek is de etnisch-culturele benadering verreweg het meest interessant. De beide andere benaderingen besteden immers geen aandacht aan etnisch-specifieke woonvoorkeuren. Daarom zal in de volgende paragrafen uitgebreider worden ingegaan op de etnisch-culturele benadering. In paragraaf 2.2 worden eerst enkele kernbegrippen (zoals cultuur, etniciteit, identiteit) behandeld die binnen de etnisch-culturele benadering relevant zijn. Verder wordt in deze paragraaf uitgelegd dat het bij een onderzoek naar de woonvoorkeuren belangrijk is om een onderscheid te maken tussen de verschillende betekenissen (functioneel, sociaal, expressief) van de woonsituatie die relevant zijn voor de woonconsument. In paragraaf 2.3 en 2.4 wordt vervolgens een overzicht gegeven van het internationale en nationale empirische onderzoek naar de woonwensen van allochtonen ten aanzien van respectievelijk de buurt en de woning.

Overigens is het van belang om te benadrukken dat de drie benaderingen, die in deze paragraaf aan de orde zijn gekomen, elkaar in de praktijk niet uitsluiten. In veel onderzoeken wordt de woonsituatie van immigranten vanuit verschillende benaderingen verklaard. Bolt en Van Kempen (2002) merken wel op dat de nadruk die de verschillende benaderingen krijgen per land nogal verschilt. Zo staan in Groot-Brittannië de cultuur-specifieke woonvoorkeuren vaak centraal, terwijl in de Verenigde Staten veel meer gelet wordt op de rol van discriminatie. In Nederland ligt de nadruk van oudsher meer op de sociaal-structurele benadering (met de nadruk op sociaal-economische verschillen), hoewel de laatste tijd de aandacht wat meer verschuift naar culturele verschillen.

2.2 De etnisch-culturele benadering: woonvoorkeuren van allochtonen

2.2.1 Cultuur, etniciteit en identiteit

De etnisch-culturele benadering gaat ervan uit dat allochtonen specifieke woonwensen hebben die gerelateerd kunnen worden aan hun etnische afkomst. Zij zouden normen hanteren die verband houden met de cultuur en de leefwijze in het land van herkomst. Voordat etniciteit en cultuur in verband worden gebracht met de woonwensen van allochtonen is het echter van belang om duidelijk te maken wat in deze studie onder etniciteit en cultuur verstaan wordt. Het begrip *cultuur* is een complex begrip, dat vaak als een containerbegrip gebruikt wordt. De betekenis ervan is lang niet altijd duidelijk en over het gebruik ervan bestaat dan ook onenigheid. In deze studie zal de volgende

definitie van cultuur gebruikt worden: *“cultuur is de gemeenschappelijke wereld van ervaringen, waarden en kennis, die een bepaalde sociale eenheid kenmerkt”* (Vermeulen 2002, p. 8). Deze sociale eenheden kunnen op macroniveau bestudeerd worden (de Westerse beschaving), maar ook op een veel lager schaalniveau (bijvoorbeeld de verschillende leefstijlgroepen in een stad). Personen hebben verschillende identiteiten die mede door cultuur beïnvloed worden. De etnische identiteit is één van de mogelijke identiteiten. Het begrip etnische identiteit duidt volgens Vermeulen (2002) op een geloof in een gemeenschappelijke oorsprong, afstamming, geschiedenis en cultuur. Verschillende identiteiten kunnen op wisselende momenten, op verschillende wijzen, naar voren komen en kunnen elkaar onderling beïnvloeden. Identiteiten zijn dus dynamisch en continu aan veranderingen onderhevig. Vermeulen (1984) meent dat aan de etnische identiteit een objectieve dimensie (mate waarin men met mensen van dezelfde etnische afkomst omgaat in vergelijking met de mate van contact buiten de groep) en een subjectieve dimensie (etnisch bewustzijn, beschouwt men zich wel of niet als lid van de groep) verbonden is. Van belang is dat etniciteit vaak pas een rol zal gaan spelen in een heterogene samenleving met enkele grote etnische groepen. In een homogeen samengesteld land is etniciteit immers geen onderscheidend kenmerk.

2.2.2 Woning en buurt: functionele, sociale en expressieve aspecten

Bij een studie naar woonvoorkeuren is het van belang om te onderkennen dat de woning en de buurt verschillende betekenissen hebben voor de gebruikers daarvan. Van der Horst e.a. (2001a) onderscheiden drie verschillende betekenissen van de woonomgeving, namelijk de functionele, de sociale en de expressieve betekenis (zie ook Hortulanus 1995). Deze driedeling kan ook toegepast worden op de woning. Functionele kenmerken krijgen de meeste aandacht in het woningmarktonderzoek. Elk huishouden stelt een aantal eisen ten aanzien van de functionaliteit van de woning. De woning moet bijvoorbeeld minimaal een bepaalde grootte hebben, moet voorzien zijn van een badkamer en een toilet en moet vrij zijn van tocht en vocht. Functionele eisen die aan de woonomgeving worden gesteld betreffen bijvoorbeeld de aanwezigheid van voorzieningen, de nabijheid tot werk en het ontbreken van overlast. De sociale betekenis van de buurt krijgt veel aandacht in de literatuur over achterstandsbuurten en in de literatuur over stedelijke herstructurering (Bolt en Torrance 2005). De centrale vraag in deze literatuur is in hoeverre de buurt nog functioneert als gemeenschap. In hoeverre hebben mensen in de buurt contact met elkaar en in welke mate overschrijden deze contacten de scheidslijnen die zijn gebaseerd op bijvoorbeeld etniciteit, sociaal-economische status of eigendomsverhouding? Behalve de buurt heeft ook de woning een sociale betekenis als ontmoetingsplaats. In de woning hebben leden van het huishouden contact met elkaar. Vanuit de tuin of bijvoorbeeld het raam van een woning kan men daarnaast contacten onderhouden met burens of voorbijgangers. Bovendien dient de woning ook vaak als ruimte om gasten te kunnen ontvangen, hetgeen natuurlijk ook weer van invloed is op de eisen die men stelt aan de ruimte en de indeling van de woning (functionele aspecten). De expressieve kant van de woning en de woonomgeving krijgt veel aandacht in de literatuur over leefstijlen. In de leefstijlbenadering wordt de woonsituatie gezien als: *“..iets dat smaak uitdrukt: een bundel leefstijl-attributen die de identiteit van de (vermoedelijke) bewoners communiceert door middel van de locatie van het huis, de buurt en het externe en*

interne voorkomen van het huis" (De Wijs-Mulkens 1999, p. 7). Woningen bieden, meer nog dan andere consumptiegoederen, een kernpunt waarom heen identiteiten geconstrueerd en gecreëerd worden (Miller 1987). Ze laten daarmee tevens zien met welke sociale groep mensen zichzelf (willen) associëren (Kearns e.a. 2000). Woningen kunnen daarmee een belangrijk communicatiemiddel van de eigen identiteit zijn (Duncan 1981). Naast de woning kan ook de buurt deze rol spelen. De buurt (als locatie) en de woning (zowel de architectuur als het interieur) is dus niet slechts een plaats voor onderdak en sociale contacten, maar tevens een uiting van leefstijl en identiteit. Echter, niet iedereen heeft dezelfde wens en ook niet dezelfde kans om aan de identiteit uitdrukking te geven. In het algemeen wordt aangenomen dat groepen met een hoge status en een hoog inkomen meer aandacht schenken aan de buurt en woning als expressie van de persoonlijke identiteit. Het expressieve belang moet echter ook voor lage inkomens niet onderschat worden (Van der Horst e.a. 2001a). Zij kunnen namelijk door middel van de aankleding van de woning hun identiteit naar buiten toe communiceren (Rapoport 1981, p. 21). Naast het inkomen kan ook het type woning van invloed zijn op de expressieve kant van het wonen. Huurders hebben minder mogelijkheden om hun woning naar hun smaak in te richten dan kopers vanwege de beperkingen die zij door de woningbouwverenigingen krijgen opgelegd. Hierdoor zullen sommige groepen (huurders) hun identiteit niet zozeer via de woning communiceren, maar dit doen met behulp van andere goederen zoals kleding en auto's (Rapoport 1981). Pratt (1981, p. 4, p. 173) is van mening dat binnen een sociale groep met een zwakke groepsoriëntatie huizen de belangrijkste uiting kunnen zijn van de eigen *individuele* identiteit. In een sociale groep die gekenmerkt wordt door een sterke groepsoriëntatie worden niet zozeer de individuele als wel de *collectivistische* waarden van de eigen groep via de woning uitgedragen. Duncan (1981) onderschrijft deze opvatting, maar voegt daaraan toe dat voor collectivistische groepen de individuele identiteit, onder invloed van westerse denkbeelden, een steeds grotere rol speelt en de woning daarmee steeds meer een rol krijgt als 'display' van de status van de bewoner(s).

2.3 Voorkeuren ten aanzien van de woning

In de (internationale) literatuur is de aandacht voor *woning*voorkeuren van allochtonen kleiner dan voor *buurt*voorkeuren (Bolt en Van Kempen 2002). Deze twee zaken zijn echter sterk met elkaar verbonden, omdat de woningvoorraad in concentratiebuurten voornamelijk uit kwalitatief slechte woningen bestaat. Etnische minderheden moeten vaak een afweging maken: of wonen in een buurt met landgenoten in een kwalitatief mindere woning of wonen in een buurt met weinig landgenoten in een kwalitatief betere woning. Bowes e.a. (1997) tonen aan dat voor Pakistaanse families het wonen in een buurt met landgenoten belangrijker wordt gevonden dan een woning van een goede kwaliteit (zie ook Tomlins et al. 2002). Dit betekent echter niet dat er vanuit de etnisch-culturele benadering helemaal geen aandacht voor de woning zelf bestaat. Volgens deze benadering kan vanwege de verschillen in culturele achtergrond verwacht worden dat autochtonen en allochtonen verschillen in hun woonnormen (en dus woonwensen), met name met betrekking tot de functionele aspecten van de woning (Peach 1998, p. 1675, Murdie 2002, p. 430). Magnusson en Özüekren (2002) kwamen na onderzoek in Zweden tot de conclusie dat immigranten die uit een gebied komen met een lage woonkwaliteit deze normen in ieder geval de eerste jaren in het land van

vestiging zullen handhaven. Zo hoeft een slechte kwaliteit woning niet per definitie als nadelig ervaren te worden; in het land van herkomst is men immers gewend aan een lagere woonkwaliteit (functionele dimensie). Een woningbezetting die naar westerse maatstaven zeer hoog is (d.w.z. weinig ruimte per persoon) hoeft door niet-westerse immigranten dan ook lang niet altijd als problematisch ervaren te worden (Myers en Lee 1996). Een andere reden waarom deze immigranten genoegen nemen met een kwalitatief mindere woning kan te maken hebben met de wens om naar het land van herkomst te remigreren. Vanwege de terugkeergedachte zal men niet te veel geld willen besteden aan huisvesting in het land van verblijf (Dahya 1974; Kesteloot e.a. 1997). Ook de plicht om geld naar familie in het moederland te sturen kan ertoe leiden dat de woonlasten zo laag mogelijk gehouden worden (Robinson 1981). In deze situaties mag men verwachten dat immigranten tevreden zijn met huisvesting van een relatief slechte kwaliteit. De hierboven aangehaalde literatuur verwijst naar de functionele aspecten van de woning. Voor de sociale en expressieve dimensies van de woning is veel minder aandacht. Het onderzoek van Khanum (2001) vormt hierop een uitzondering door wel aandacht te besteden aan de sociale dimensie. In dit onderzoek wordt de huisvestings-situatie van Bengalese gezinnen in Engeland vergeleken met de situatie in Bangladesh. Gezien de kenmerken van de Engelse sociale woningvoorraad (zoals een tekort aan grote woningen) leven huishoudens die in Bangladesh bij elkaar woonden in Engeland noodgedwongen gescheiden van elkaar. Toch blijven deze huishoudens voor een gedeelte nog als één huishouden functioneren, omdat ze bijvoorbeeld nog steeds dagelijks de gezamenlijke maaltijd gebruiken. De expressieve dimensie van de woning komt aan bod in de literatuur over de voorkeur ten aanzien van kopen of huren. Volgens aanhangers van de etnisch-culturele benadering zou het bezitten van een woning binnen de ene groep een hoger aanzien hebben dan binnen een andere groep. Dat zou een verklaring zijn voor het relatief hoge aandeel woningbezitters onder Indiërs en Pakistanen in Engeland (Peach 1998) of Turken in Frankrijk (De Villanova 1997). Overigens wordt deze claim van de etnisch-culturele benadering door anderen (bv. Bowes e.a. 1997; Bolt 2001) weer sterk gerelativeerd. Aandacht voor de expressieve kant van het wonen is er ook in de literatuur over de woninginrichting van allochtonen. Mehta en Belk (1991) concluderen dat voor Indiërs die naar de Verenigde Staten geëmigreerd zijn, bezittingen een belangrijke rol spelen in de reconstructie van de persoonlijke identiteit van de immigrant. Zij blijken, in tegenstelling tot de bevolking in India, allerlei spullen in huis te hebben die op hun etnische (lees Indiase) achtergrond wijst. De etnische achtergrond is door de emigratie naar een nieuwe omgeving met in meerderheid niet-Indiërs, een belangrijker deel van de identiteit gaan uitmaken. Hiermee wordt een symbolische verbinding met India gecreëerd. De onderliggende (religieuze of culturele) waarden die met deze spullen verbonden zijn, spelen in de Amerikaanse context (in tegenstelling tot in India zelf) echter een kleinere rol. De uiterlijke verschijning als Indiër is belangrijker voor de identiteit dan deze onderliggende waarden. Een ander opvallend verschil is dat Indiërs in India de gemeenschappelijkheid van familie en cultuur van hun favoriete spullen benadrukken, terwijl in de Verenigde Staten daarnaast ook de persoonlijke identiteit een belangrijke rol speelt. Het onderzoek van Mehta en Belk geeft niet alleen aan dat spullen een belangrijke betekenis kunnen hebben voor de eigen (etnisch-culturele) identiteit, maar ook dat de spullen aangepast zijn aan de nieuwe context en zo een nieuwe betekenis hebben gekregen in het land van immigratie. Overigens ziet Miller (2001) het interieur van de woning meer als een 'mediating' factor tussen de actuele woonsituatie en de

gewenste woonsituatie, dan als een symbolische uitdrukking van eigen waarden en voorkeuren. De woninginrichting is in zijn ogen niet in de eerste plaats een communicatiemiddel naar buiten toe, maar meer een substitutie van de gewenste situatie. Migranten die erg gericht zijn op het vaderland (en daar terug naar verlangen) zouden in dit geval hun woninginrichting aanpassen om de situatie, waar zij het meest naar verlangen (wonen in hun vaderland), na te bootsen. *“As such the home becomes not an expression of other people’s ‘gaze’, but rather an interiorized and more controlled replacement of those absent others”* (i.c. het land van herkomst) (Miller 2001, p. 7).

Voorkeuren ten aanzien van de woning in de Nederlandse literatuur

Bolt (2001) concludeert op basis van zijn onderzoek onder Turken, Marokkanen en autochtonen in Utrecht dat er van verschillen in woonnormen geen sprake is. De relatief bescheidenere woonwensen van allochtonen zijn volgens hem terug te voeren op de slechtere uitgangssituatie van allochtonen op de woningmarkt en niet zozeer op culturele wensen. Allochtonen blijken dan ook helemaal niet sneller tevreden te zijn met hun woning dan autochtonen; integendeel ze zijn er vaak ontevredener over dan autochtonen in vergelijkbare omstandigheden (SCP 1996; Uunk en Dominguez Martinez 2002). Van een mindere vraag naar woonkwaliteit (functionele dimensie), gebaseerd op de woonnormen in het land van herkomst, is dus geen sprake. Ook het argument dat allochtonen door financiële banden met het moederland genoeg nemen met minder goede huisvesting lijkt niet valide. Bolt (2001) constateert dat er geen verband is tussen de woonuitgaven en de financiële verplichtingen aan familie in het land van herkomst dan wel de wens om ooit terug te keren. Uit onderzoek van Martens (1999) komt dan ook naar voren dat het bedrag aan huur (als percentage van het totale huishoudens-inkomen) niet significant verschilt tussen allochtonen en autochtonen. De meeste studies naar de woonwensen van allochtonen zijn (net als hoofdstuk 3 overigens) gebaseerd op grootschalige enquêtes. Deze studies geven een kijk op de woonwensen met betrekking tot standaardkenmerken als woningtype, eigendomsverhouding en woninggrootte, maar geven geen inzicht in cultureel specifieke wensen ten aanzien van het woningontwerp of de woninginrichting. Uit kleinschalige onderzoeken (Dibbits 2000; Van der Horst e.a. 2001b) komt de indruk naar voren dat ten aanzien van laatst genoemde aspecten cultureel specifieke wensen wel een relatief grote rol spelen. Over de plattegrond van de Nederlandse woning oordelen vooral Turken negatief. Het betreft dan bijvoorbeeld het toilet dat in het zicht staat. Ook het apart eten en wonen en gescheiden zijn van het toilet van de badkamer wordt van belang geacht (zie ook SAMS 2002). In tegenstelling tot Turken, delen de Surinamers en Marokkanen deze mening veel minder. Voor Turken en Marokkanen geldt daarnaast dat een onderscheid tussen privé en openbaar van belang wordt geacht (Bergvelt e.a. 1994; VROM-raad 2002; Algemeen Dagblad 2003). Gasten worden ontvangen in de speciaal ingerichte gastenkamer, terwijl de privé-ruimten voor het dagelijkse gezinsleven bedoeld is. Ook de ligging van de kamers kan een rol spelen: zo dienen slaapkamers en de keukens niet aan de straatkant te liggen. In sommige traditioneel islamitische gezinnen wordt daarnaast ook belang gehecht aan aparte ruimten voor mannen en vrouwen. Deze scheiding staat niet los van de gewenste scheiding tussen openbaar en privé. Als de man bezoekt krijgt kan hij naar de gastenruimte gaan, terwijl de vrouw in het privé-vertrek blijft (Bergvelt e.a. 1994;

VROM-raad 2002, p. 87). Hier dient de plattegrond van de woning dus enigszins rekening mee te houden. Overigens blijkt uit een onderzoek in de Schilderswijk dat een woningbouwproject met aan de culturele achtergrond aangepaste plattegronden niet per definitie succesvol is. Van de door de architect geboden mogelijkheid van gescheiden circuits voor mannen en vrouwen wordt door de bewoners nauwelijks gebruik gemaakt (Bergvelt e.a. 1994; Berkelbach 1996): “Veel moslimgezinnen lachen er alleen maar om” (Berkelbach 1996, p. 19). Een gesloten keuken is een andere wens die vaak door Surinamers, Marokkanen en Turken geuit wordt (zie PRES Emancipatie-bureau Utrecht 1992 Marhé 1997; SmartAgent 2001; SAMS 2002). Zo kunnen geuren zich minder snel verspreiden en kunnen met name Marokkaanse en Turkse vrouwen zich terugtrekken. De voorkeur voor een gesloten keuken heeft dus vooral met de functionele dimensie van het wonen te maken. De Surinaamse respondenten hebben over het algemeen minder uitgesproken woonwensen dan Marokkanen en Turken. Wel blijkt uit onderzoek in de Bijlmer dat Surinamers een open balkon ingeruild willen hebben voor een inpandige ruimte of een balkon met afdak. Het balkon wordt namelijk niet als zonneplaats maar als gebruiksplaats gezien (Marhé 1997). Uit ditzelfde onderzoek komt naar voren dat zij ook de wens hebben om een aparte ruimte te hebben voor speelgelegenheid van kinderen. Ook een strijkkamer en een plekje voor de correspondentie werden van belang geacht. De wensen van Surinamers lijken daarmee voor-namelijk functioneel van aard te zijn en minder gericht op de sociale- en identiteitsdimensie. Een groep waar de culturele achtergrond van invloed is op wensen met betrekking tot zowel de functionele als de sociale aspecten van het wonen wordt gevormd door allochtone ouderen. Met name onder Surinaamse ouderen zijn er veel mensen die de wens hebben om samen met landgenoten in een woongroep te wonen (Van der Horst e.a. 2001b; FORUM 2003). Een functionele betekenis van het wonen in een woongroep is bijvoorbeeld het eten dat specifiek gericht kan worden op de groep. De sociale betekenis is dat mensen elkaar beter zeggen te begrijpen doordat ze een overeenkomstige achtergrond hebben. Voor andere groepen allochtonen (bijvoorbeeld Turken en Marokkanen) speelt de familie een grote rol. Hier hebben de kinderen nog sterker dan de ouders de verwachting om later de ouders in huis te nemen en dan de zorg voor hen te dragen (SmartAgent 2001). De ouders hebben deze verwachting veel minder, maar willen wel graag dicht bij hun familie, vrienden en bekenden wonen (FORUM 2003). Woonwensen hebben, naast een functionele en een sociale dimensie, ook een identiteitsdimensie. Meer dan 40 procent van de Turken en Marokkanen zouden in een woning willen wonen die qua architectuur overeenkomt met de woningen uit het thuisland (SmartAgent 2001). Bij Surinamers is deze wens in veel mindere mate aanwezig. SmartAgent concludeert ook dat als bij Turken de welstand toeneemt, het belang van culturele aspecten in de woning afneemt, terwijl bij Marokkanen het belang juist toeneemt (SmartAgent 2001, p. 27). Afgezien van het onderzoek van SmartAgent bieden studies over de interieurinrichting van allochtonen inzicht in de expressieve dimensie van het wonen. Eén van de weinige Nederlandse studies die zich hierop richt is de zeer kleinschalige studie van Dibbitts (2000) over de woning van een Turks gezin. De gesloten lamellen van woningen vertellen haar dat hier geen ‘gewoon’ Nederlands gezin woont. In de woonkamer van het gezin waar zij wekelijks komt zijn verschillende decoraties die herinneren aan de afkomst van de familie. Er hangen vlaggetjes, een foto van een heilige plaats in Turkije en een religieuze kalender. Ook het tapijt, de lampen, familiefoto’s en schilderijtjes duiden op de Turkse afkomst, net als de (kunst) bloemen. In de woonkamer staan grote banken en de

televisie heeft, net zoals in een onderzoek onder Turken in Duitsland is geconstateerd (Çaglar 1998), een prominente plaats in de woonkamer. Het grote verschil tussen de Duitse en Nederlandse situatie is dat de Duitse Turken minder gesetteld lijken in hun woning getuige de goedkope uitstraling van de verschillende spullen. De spullen hebben slechts een functionele en geen symbolische of expressieve waarde. Dit in tegenstelling tot de spullen in de Nederlandse woning. Dibbits meent dat komt doordat haar onderzoeksgezinnen meer georiënteerd zijn op moderne Turkse stedelingen. Een alternatieve, tentatieve, verklaring zou kunnen zijn dat de Duitsers niet aanstootgevend willen zijn. Migranten nemen slechts de ruimte die ze van de maatschappij krijgen.

2.4 Voorkeuren ten aanzien van de buurt

In de verklaring van de woningsituatie van allochtonen wordt veel aandacht besteed aan de buurtvoorkeur. In de literatuur worden de (vermeende) voordelen die het geconcentreerd samenwonen biedt als belangrijke reden genoemd voor een ruimtelijke concentratie van allochtonen (Bolt e.a.1998). Hier zijn zowel sociale, functionele als identiteitswensen mee verbonden. Één van de belangrijke voordelen aan het geconcentreerd samenwonen volgens de etnisch-culturele benadering heeft betrekking op de sociale dimensie. Immigranten voelen zich thuis in een vertrouwde omgeving met veel landgenoten. De fysieke nabijheid van landgenoten en familie maakt het onderhouden van sociale contacten met hen gemakkelijker (Peach 1998; Owusu 1999; Murdie 2002; Tomlins e.a. 2002). De sociale contacten maken het tevens mogelijk om bepaalde normen en waarden te behouden en daarmee de eigen cultuur te bestendigen. Dit hangt sterk samen met de identiteitsdimensie: men draagt namelijk door het geconcentreerd samenwonen ook de boodschap naar buiten toe uit dat men één gemeenschap vormt. De keerzijde van de medaille is overigens wel dat het wonen in een concentratiewijk ten koste kan gaan van de contactmogelijkheden met autochtonen, hetgeen negatief door zou kunnen werken in het integratieproces (Van der Laan Bouma Doff 2005a). Het wonen in een concentratiebuurt heeft ook tal van functionele voordelen. Het feit dat men de moedertaal kan blijven spreken in buurten met veel landgenoten kan bijvoorbeeld een reden zijn om in zo'n buurt te gaan wonen (Keffer 2003). Met name voor mensen die recent zijn geïmmigreerd zijn kan een concentratiebuurt een belangrijke functie hebben. Zo'n buurt kan fungeert namelijk vaak als een etnische enclave, waarin aan nieuwkomers steun verleend wordt in de vorm van het vinden van een woning en werk (Snel en Burgers 2000; Owusu 1999; Murdie 2002; Tomlins e.a. 2002). Een belangrijk functioneel voordeel van het geconcentreerd samenwonen is ook de aanwezigheid van specifieke voorzieningen, zoals bijvoorbeeld etnische winkels, theehuizen en religieuze voorzieningen (Tomlins e.a. 2002; Peach e.a. 1981). Uit internationaal onderzoek komt naar voren dat niet onder alle groepen immigranten de wens om samen te wonen even sterk is. Zo meent Borjas (1998) dat immigranten die over meer (sociaal, economisch, cognitief of politiek) kapitaal bezitten dan de rest van de groep, een voorkeur hebben om in een gebied te wonen met een lager percentage mensen van de eigen groep. Groepen die hier juist een gebrek aan hebben (bijvoorbeeld immigranten die gebrek aan taalbeheersing hebben) hebben juist een sterke voorkeur om met landgenoten samen te wonen (Keffer 2003). Phillips (1998) merkt op dat bij vrouwen de voorkeur om in de buurt met landgenoten te wonen sterker ontwikkeld kan zijn dan bij mannen, omdat vrouwen zich buiten een concentratiebuurt geïsoleerd kunnen voelen

(zie ook Peleman 2002; Van der Zwaard 2005). Overigens komt uit met name Amerikaans onderzoek naar voren dat de voorkeur voor het wonen in een wijk waar de eigen groep domineert verreweg het sterkst is bij autochtone blanken (Charles 2003). De voorkeur van etnische minderheden gaat vaker uit naar meer gemengde woonwijken. Uiteindelijk slagen relatief weinig mensen er echter in om hun voorkeur voor een etnisch gemengde wijk te realiseren. Schelling (1971) heeft immers aangetoond dat zelfs relatief kleine verschillen met betrekking tot de voorkeuren ten aanzien van de bevolkingssamenstelling van een buurt kunnen leiden tot sterk gesegregeerde woonwijken (zie ook Clark 1992). Stel dat er in een volledig blanke buurt een aantal zwarten komt te wonen dat geen bezwaar heeft om in een blanke buurt te wonen. Voor een enkele blanke is dat al aanleiding om naar een andere buurt te verhuizen. De vrijgevalen woningen zijn dan wel weer aantrekkelijk voor zwarten die in een overwegend blanke buurt willen wonen. Als het aantal zwarten als gevolg daarvan toe gaat nemen, wordt voor steeds meer blanken de grens van het maximaal acceptabele percentage zwarten overschreden en trekken er steeds meer blanken weg. Het eindresultaat is dan een buurt die in betrekkelijke korte tijd volledig van kleur is veranderd. De woonsegregatie in de Verenigde Staten kan volgens Clark (1992) echter niet alleen verklaard worden vanuit de wens van de autochtone meerderheid om met leden van de eigen groep samen te wonen (Clark 1992). Naast 'non-Hispanic' blanken blijken ook groepen als Latino's en Aziaten een sterke voorkeur te hebben om met mensen van hun eigen etnische groep in één buurt samen te wonen. Hwang en Murdock (1998) bestrijden de visie van Clark dat etnische groepen een sterke voorkeur hebben om geconcentreerd te wonen (zie ook Denton en Massey 1991). Bij een analyse van de suburbanisatie van minderheden constateren zij dat status een grotere rol speelt dan de aanwezigheid van leden van de eigen etnische groep. Het aandeel minderheden groeit sneller in suburbs met een groot aantal blanke Amerikanen dan in suburbs met een groot aantal minderheden. Groepsvoorkeur zou voor langer aanwezige migranten uit de middenklasse wel eens van minder groot belang kunnen zijn dan het belang van statusverwerving, terwijl voor recente immigranten de groepsvoorkeur wel het belangrijkste is. Deze redenatie ligt in de lijn van die van Borjas (1998) en Murdie (2002) en past binnen de klassieke assimilatietheorieën (Massey 1985). Het geconcentreerd samenwonen met leden van de eigen etnische groep hoeft overigens niet altijd een positieve keuze te zijn. Uit (voornamelijk Brits) onderzoek komt naar voren dat 'racial harassment' er ook toe kan leiden dat minderheden uit veiligheidsoverwegingen in bepaalde concentratiebuurten gaan wonen en andere buurten te mijden (Bowes e.a. 1997; Tomlins e.a. 2002, p. 507). Daar weten ze zich, door de aanwezigheid van andere landgenoten, veilig tegen geweld van de lokale bevolking. De buurt fungeert in deze context als een 'safe haven' (Boal 1976).

Voorkeuren ten aanzien van de buurt in Nederlands onderzoek

In Nederlands onderzoek ligt er veel minder nadruk op de etnisch-culturele benadering dan in bijvoorbeeld Brits onderzoek. Dat komt omdat in het meeste onderzoek wordt benadrukt dat allochtonen in zijn algemeenheid juist geen voorkeur hebben voor het wonen in concentratiebuurten (Bolt 2001). Zo bleek uit het onderzoek van SmartAgent (2001) dat de grote meerderheid (meer dan 80 procent) van de Turken en Marokkanen negatief reageert op de vraag of ze het liefst in een buurt willen wonen met 'eigen mensen' (zie ook Uunk 2002). Wel stelt 25 procent van de Surinamers en Marokkanen en 35 procent van de Turken dat ze het liefste landgenoten als buren hebben. Voor

Turken en Marokkanen geldt overigens dat naarmate het inkomen hoger is, het belang van het wonen in een buurt of straat met eigen mensen toeneemt (SmartAgent 2001, p. 27). Bij Turken wordt dit verklaard doordat men veel waarde zou hechten aan de status die de woning met zich meebrengt. 'Geslaagde' Turken zouden met andere woorden graag in de buurt met veel andere Turken wonen om hun succes tegenover hen te kunnen etaleren. Overigens contrasteert deze bevinding enigszins met de verwachting die SmartAgent (2001) uitspreekt dat de voorkeur voor het wonen onder 'eigen mensen' in de toekomst steeds verder zal afnemen. Uit het onderzoeksresultaat volgt eerder dat een verdere groei van de Turkse middenklasse zich eerder zal vertalen in een sterkere voorkeur om in een concentratiebuurt te wonen. Afgezien daarvan is ook kritiek mogelijk op de manier waarop SmartAgent de allochtone bevolkingsgroepen heeft ingedeeld 'motivationale clusters' (Bolt en Van Kempen 2002). Dat de meeste allochtonen niet graag in een concentratiebuurt wonen, betekent niet dat er geen verschillen zijn in de buurtvoorkeuren ten opzichte van autochtonen. Van der Laan Bouma-Doff (2005b) vindt namelijk dat allochtonen veel vaker in concentratiebuurten wonen dan op grond van hun achtergrondkenmerken (zoals leeftijd, inkomen, opleiding etc.) verwacht kan worden. Dat betekent dat de woonsituatie ('revealed preferences') van allochtonen slechts gedeeltelijk vanuit de sociaal-structurele benadering (zie paragraaf 2.1) verklaard kan worden. Met het onderzoek dat Van der Laan Bouma-Doff (2005b) heeft uitgevoerd kan geen uitsluitsel worden gegeven over de verklaring voor de verschillen tussen allochtonen en autochtonen, maar ander onderzoek wijst erop dat uiteenlopende woonvoorkeuren ('stated preferences') er in ieder geval voor een deel mee te maken hebben. Autochtonen staan namelijk nog veel huiveriger tegenover het wonen in een concentratiewijk dan allochtonen met vergelijkbare achtergrondkenmerken (Van Ham en Feijten 2005). Dekker en Bolt (2005) merken daarover op dat allochtonen en autochtonen weliswaar met elkaar gemeen hebben dat ze niet in een buurt met veel allochtonen willen wonen, maar dat de grens van het 'te veel' bij allochtonen hoger ligt dan bij autochtonen. Een wijk die door allochtonen nog als 'gemengd' wordt beschouwd, is in de ogen van autochtonen al snel een 'zwarte' wijk. Terwijl veel studies over buurtvoorkeuren ingaan op de wens om al dan niet in een concentratiebuurt te wonen, is de belangstelling voor de vraag of de aanwezigheid van voorzieningen (het functionele aspect van de buurt) een rol spelen in de buurtvoorkeuren gering. Uit onderzoek van Uunk en Dominguez Martinez (2002) blijkt weliswaar dat voorzieningen geen rol spelen in de verhuisbeslissingen van allochtonen, maar zij gaan niet in op cultureel-specifieke voorzieningen. SmartAgent (2001) heeft wel gekeken naar het belang van etnisch-specifieke voorzieningen en daarbij kwam naar voren dat Turken, Surinamers en Marokkanen waarde hechten aan de aanwezigheid van voorzieningen, waarbij met name voor Turken en Marokkanen de moskee van belang is. Wel is het zo dat eerst de basisvoorzieningen (dagelijkse boodschappen, transport- en zorgvoorzieningen, school- en speelvoorzieningen) aanwezig moeten zijn, voordat de nabijheid tot een moskee een rol gaat spelen (SmartAgent 2001). Ook Bolt (2001) constateerde dat de aanwezigheid van specifieke winkels of een moskee zelden een rol speelt in de buurtkeuze. Als het gaat om specifieke wensen die allochtone vrouwen hebben ten aanzien van de woonomgeving vinden Bergvelt e.a. (1994) wel, zij het kleine, verschillen met autochtone vrouwen. Allochtone vrouwen hebben meer behoefte aan plaatsen in de buurt om contact met elkaar te maken. Daarbij kan gedacht worden aan specifieke voorzieningen, zoals een hammam (een badhuis), maar ook om zitgelegenheden bij de speeltuin of in een groenstrook (zie ook PRES Emancipatiebureau Utrecht 1992). De reden dat de

ontmoetingsmogelijkheden in de buurt voor met name Turkse en Marokkaanse vrouwen belangrijk zijn, is dat zij vaak veel meer dan Nederlandse vrouwen op de eigen woonomgeving zijn aangewezen voor hun sociale contacten (Blokland-Potters 1998). Het gebruik van groenstroken en parken is bij Turken en Marokkanen daarom ook veel meer gericht op ontmoeting dan bij autochtone vrouwen (Van Liempt en Verhoef 2001). Turkse en Marokkaanse vrouwen gaan namelijk vooral naar dit soort plekken om hun vriendinnen te ontmoeten, terwijl Nederlanders er doorgaans op een veel meer individuele manier (bijvoorbeeld wandelen, uitlaten van de hond) gebruik van maken.

3 Woonsituatie en woonwensen van allochtonen in Nederland

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt een beknopt overzicht gegeven van de woonsituatie en woonwensen van allochtonen in Nederland. De gegevens die in dit hoofdstuk worden gepresenteerd zijn onttrokken aan het Woning Behoeftte Onderzoek (WBO) van 2002. Daarmee baseert dit hoofdstuk zich (deels) op dezelfde gegevens als het rapport 'Een gekleurd beeld van wonen', dat Wenda Van der Laan Bouma-Doff (2005b) in opdracht van het Ministerie van VROM heeft geschreven. Voor aanvullende informatie wordt de lezer daarom ook geadviseerd om dat rapport te raadplegen. Het WBO is een grootschalig en landelijk steekproefonderzoek onder volwassenen dat sinds 1964 eens in de vier jaar is gehouden. Gezien de grote aantallen is het mogelijk om in dit hoofdstuk een onderscheid te maken tussen zes groepen allochtonen, te weten Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen (inclusief Arubanen), overige niet-westerse allochtonen en westerse allochtonen. Het begrip allochtoon wordt hier gehanteerd volgens de ruime definitie van het CBS. Volgens deze definitie is een persoon allochtoon indien deze zelf in het buitenland is geboren of indien minstens één van diens ouders in het buitenland is geboren. Een allochtoon huishouden is een huishouden waarvan het hoofd (of eventueel een partner) allochtoon is volgens de bovenstaande definitie. Voordat ingegaan wordt op de woonwensen van allochtonen, zullen de diverse groepen in paragraaf 3.2 eerst vergeleken worden op basis van een aantal achtergrondkenmerken (zoals inkomen, leeftijd en huishoudenssamenstelling) die mede van invloed zullen op de woonwensen van de respondenten. In paragraaf 3.3 zullen zowel objectieve als subjectieve aspecten van de woonsituatie aan de orde komen, waarna in paragraaf 3.4 ingezoomd wordt op de woonwensen van verhuisgeneigde huishoudens.

3.2 Kenmerken van autochtone en allochtone huishoudens

De diverse groepen niet-westerse allochtonen worden gekenmerkt door een jonge leeftijdsopbouw (tabel 3.1). Van de Turken en Marokkanen behoort zelfs bijna de helft van de mensen tot de leeftijdscategorie 18-34 jaar en bijna driekwart van deze bevolkingsgroepen is jonger dan 45 jaar. De westerse allochtonen lijken qua leeftijdsopbouw meer op de autochtonen dan op de niet-westerse allochtonen. Bij deze twee bevolkingsgroepen valt rond de 45 procent in de leeftijdscategorie tot 45 jaar. Ook als het gaat om de huishoudensgrootte en de samenstelling van de huishoudens zijn er geen noemenswaardige verschillen tussen westerse allochtonen en autochtonen. Surinamers en Antillianen wijken ook weinig af van de autochtonen op het punt van de gezinsgrootte, maar het aandeel alleenstaanden en – met name – éénoudergezinnen ligt onder hen wel weer veel hoger. Bij Turken en Marokkanen worden de meeste huishoudens juist gevormd door paren met kinderen. De gemiddelde huishoudensgrootte ligt bij deze twee groepen dan ook veel hoger dan bij de andere groepen. Wanneer men naar de inkomensverdeling van de verschillende bevolkingsgroepen kijkt, valt op dat bij de niet-westerse allochtonen de meeste inkomens beneden het modale inkomen vallen. Hierbij spannen de Marokkanen de kroon; maar liefst 73% van deze bevolkingsgroep heeft een modaal inkomen of lager. Antillianen en overige niet-westerse allochtonen moet relatief

Tabel 3.1

Autochtone en allochtone huishoudens (naar herkomstland) naar leeftijd, huishoudenssamenstelling en inkomen, 2002, in %.

Kenmerken huishouden	Autochtonen	Surinamers	Antillianen	Turken	Marokkanen	Overige niet-westerse allochtonen	Westerse allochtonen
Leeftijd							
18-24 jaar	3	7	12	10	10	9	4
25-34 jaar	18	25	30	35	36	34	20
35-44 jaar	21	31	27	29	26	33	22
45-54 jaar	20	20	19	13	14	17	21
55- 64 jaar	16	10	9	10	10	6	15
65 jaar en ouder	23	7	3	2	4	2	19
Aantal personen per huishouden							
1	31	39	40	17	21	34	35
2	35	24	27	18	15	25	35
3	13	17	14	21	21	15	14
4	15	14	12	25	16	14	11
5	5	6	6	14	12	7	4
6+	5	6	6	14	12	7	4
gem. per huishoudens (abs.)	2,31	2,29	2,22	3,19	3,40	2,49	2,17
Samenstelling huishouden							
alleenstaande	31	39	40	17	21	34	35
paar met kind(eren)	31	25	20	57	54	31	27
paar zonder kind(eren)	31	12	13	14	11	15	29
eenoudergezin	5	23	23	10	11	17	8
overig	1	2	3	2	3	3	1
Inkomen							
beneden soc. minimum	7	11	18	12	14	17	8
beneden minimum loon	13	21	21	16	20	20	12
beneden modaal	22	24	23	37	39	29	21
tot 1,5 keer modaal	22	21	17	22	18	14	21
tot 2 keer modaal	15	11	8	8	6	9	14
tot 3 keer modaal	14	7	8	3	3	6	13
> 3 keer modaal	8	5	4	1	0.3	5	10
Totaal (%)	100	100	100	100	100	100	100
Totaal (x 1000)	5492	126	48	99	79	175	607

Bron: WBO 2002

het vaakst van een inkomen beneden het sociaal minimum rondkomen (respectievelijk 18 en 17 procent van de huishoudens). Westerse allochtonen komen qua inkomensverdeling zeer sterk met autochtonen overeen.

3.3 Objectieve en subjectieve woonsituatie

Hoewel Turkse en Marokkaanse huishoudens gemiddeld veel groter zijn dan de huishoudens bij de andere groepen, betekent dat niet dat zij ook in grotere woningen wonen (tabel 3.2). Het zijn de autochtonen die sterk vertegenwoordigd zijn in de grote woningen (5 kamers of meer), terwijl de Turken en Marokkanen relatief vaak in 4-kamerwoningen wonen. Voor geen van de groepen geldt dat het gemiddelde kamertal substantieel is veranderd sinds 1989 (Van der Laan Bouma-Doff 2005b). Wel geldt dat alle categorieën allochtonen er de laatste jaren op vooruit gegaan zijn als het gaat om de relatieve woninggrootte. Dat is volledig op het conto te schrijven van de daling van het aandeel grote gezinnen. In 1998 had nog 10 procent van de Surinaamse en Antilliaanse huishoudens minder dan één kamer per persoon tot de beschikking (Martens 1999) tegenover zes procent in 2002. Bij Turken en Marokkanen woonde zelfs een derde van de huishoudens in 1998 in een vergelijkbaar krappe woonsituatie. Bij Turken heeft zich sindsdien een scherpe daling ingezet, terwijl Marokkanen, ondanks een lichte verbetering, nog steeds de groep vormen met veruit de ongunstigste relatieve woninggrootte. Alle groepen niet-westerse allochtonen zijn ondervertegenwoordigd in eengezins-woningen. Dat hangt sterk samen met de oververtegenwoordiging in de grote steden en de afhankelijkheid van de sociale huursector. Vooral Marokkanen weten nauwelijks door te dringen tot de koopsector (tabel 3.2). Slechts 9 procent van de Marokkanen woont in een koophuis, tegenover 20 procent van de Antillianen en Turken en 28 procent van de Surinamers. Deze ondervertegenwoordiging is opmerkelijk, want op grond van de demografische en sociaal-economische kenmerken van Marokkanen is er geen reden om te verwachten dat ze op dit punt van de andere allochtone groepen af zouden wijken (Van der Laan Bouma-Doff 2005b). Overigens is het aandeel Marokkanen in een koopwoning wel flink toegenomen ten opzichte van 1998 (Bonnerman 2000). Datzelfde geldt ook voor autochtonen, Surinamers en Turken, wat vooral ten koste is gegaan van het aandeel in de goedkope huursector. Bij Antillianen en niet-westerse allochtonen is de trend juist het tegenovergestelde; een toename in de goedkope huursector en een afname in de koopsector. Allochtonen wonen niet alleen in kwalitatief mindere woningen dan autochtonen, maar ook in kwalitatief slechtere buurten. Zaken als vervuiling, graffiti, vernieling en leegstand komen vaker voor in de gemiddelde woonomgeving van een allochtoon dan in die van een autochtoon (Leidelmeijer en Van Grieken 2002). Gezien de naar objectieve maatstaven slechtere woonsituatie is het niet verwonderlijk dat allochtonen zich kritischer uitlaten over de woning en de buurt dan autochtonen (tabel 3.2). Over de woning laten allochtonen zich gemiddeld wat kritischer uit dan over de woonomgeving. Op dit punt is het contrast met autochtonen ook erg groot. Slechts vier procent van de autochtonen is ontevreden met de woning tegenover een veelvoud bij allochtonen groepen, variërend van 18 procent bij de Antillianen tot maar liefst 42 procent bij de Marokkanen. Ten opzichte van de situatie in 1998 is de achterstand van allochtonen op het terrein van de subjectieve woonsituatie alleen nog maar toegenomen (Amse en Faessen 2000). Gezien de ontevredenheid van allochtonen met hun woonsituatie is het niet verbazingwekkend dat de verhuisgeneigdheid onder hen relatief hoog is (tabel 3.2). Daarbij moet wel bedacht worden dat verhuisgeneigdheid niet alleen samenhangt met de mate van tevredenheid met de eigen woonsituatie, maar ook met de levensfase. Jongeren zijn veel mobieler op de woningmarkt dan ouderen en het is juist de eerstgenoemde categorie waarin allochtonen oververtegenwoordigd zijn. Uit een

analyse van Van der Laan Bouma-Doff (2005b) komt naar voren dat allochtonen eigenlijk helemaal niet vaker verhuisgeneigd zijn dan autochtonen met vergelijkbare kenmerken. De enige uitzondering hierop wordt gevormd door de Marokkanen. Ook als rekening wordt gehouden met hun achtergrondkenmerken springen zij op het punt van de verhuisgeneigdheid boven de andere groepen uit.

Tabel 3.2

Aspecten van de woonsituatie van autochtonen en allochtonen naar herkomstland, 2002, in %.

Kenmerken woonsituatie	Autochtonen	Surinamers	Antillianen	Turken	Marokkanen	Overige niet-westerse allochtonen	Westerse allochtonen
Aantal kamers							
1-2 kamers	9	16	19	6	14	20	12
3 kamers	19	26	25	20	25	28	22
4 kamers	33	34	37	52	41	34	33
5 kamers of meer	40	23	19	22	20	19	33
gem. aantal kamers	4,1	3,5	3,9	3,9	3,5	3,3	3,6
Aantal kamers minus personen							
< 0	2	6	6	18	28	11	3
0	10	15	17	24	23	20	10
1	25	32	32	30	28	32	27
2	32	31	27	17	14	25	33
> 2	31	17	18	11	7	12	28
gem. kamerbezetting	0,5	0,6	0,6	0,8	0,9	0,7	0,6
Eigendom en prijs							
huur, goedkoop	21	39	47	48	54	48	26
huur, middelduur	15	25	24	27	32	24	18
huur, duur	6	8	9	6	5	6	8
koop, goedkoop	11	9	6	8	4	6	11
koop, middelduur	18	11	7	8	4	7	15
koop, duur	29	9	8	4	1	9	22
eigendomsverhouding							
huur	42	72	80	80	91	78	52
koop	58	28	20	20	9	22	48
Woningtype							
eengezinswoning	72	34	41	41	30	35	61
meergezinswoning	38	68	59	59	70	65	39
Woonsatisfactie							
ontevreden met woning	4	20	18	24	42	26	8
ontevreden met woonomgeving	6	14	12	18	15	14	9
Verhuisgeneigdheid	19	34	31	36	45	39	25
Totaal (%)	100	100	100	100	100	100	100
Totaal (x 1000)	5492	126	48	99	79	175	607

Bron: WBO 2002

3.4 Woonwensen

Aan de mensen die van plan zijn om binnen twee jaar te verhuizen is gevraagd aan welke eisen de nieuwe woning zou moeten voldoen. Van de verhuisgeneigde Turken en Marokkanen wil het overgrote deel naar een woning verhuizen met tenminste vier kamers. Nederlanders, Surinamers en Antillianen willen juist relatief vaak naar een woning van maximaal drie kamers verhuizen. Deze verschillen zijn uiteraard terug te voeren op de verschillen in de huishoudensgrootte (tabel 3.3). Opvallend is wel dat de grotere huishoudens van Turken en Marokkanen zich blijkbaar wel vertalen in de wensen ten aanzien van de grootte van de woning, maar niet in de actuele situatie. In de vorige paragraaf zagen we immers dat Turken en Marokkanen in gemiddeld iets kleinere woningen wonen dan Nederlanders. De meerderheid van de autochtone verhuisgeneigden is van plan een huis te gaan kopen, terwijl dat aandeel bij de allochtone groepen veel lager ligt. Van de vier grootste groepen is de koopwens bij Surinamers en Turken het hoogst en bij Marokkanen het laagst.

Tabel 3.3

Woonwensen van autochtonen en niet-westerse allochtonen vergeleken, 2002, in %.

Gewenste woonsituatie	Autochtonen	Surinamers	Antillianen	Turken	Marokkanen	Overige niet-westerse allochtonen	Westerse allochtonen
Aantal kamers							
1-2 kamers	10	5	8	3	3	8	9
3 kamers	33	30	36	14	24	28	32
4 kamers	30	37	37	52	44	38	35
5 kamers of meer	27	28	18	31	29	26	25
Woningtype							
eengezinswoning	67	61	59	69	60	61	63
meergezinswoning	33	39	41	31	40	39	37
Eigendom en prijs							
huur, goedkoop	16	34	41	38	46	44	20
huur, middelduur	18	20	17	20	31	19	22
huur, duur	11	7	14	6	10	9	13
koop, goedkoop	11	14	12	20	6	12	9
koop, middelduur	16	15	3	10	5	10	13
koop, duur	29	10	13	7	2	7	23
Eigendomsverhouding							
huur	44	61	72	64	87	71	55
koop	56	39	28	36	13	29	45
Totaal (%)	100	100	100	100	100	100	100
Totaal (x 1000)	1086	44	16	37	36	68	153

Bron: WBO 2002

Feitelijk doet zich ongeveer hetzelfde patroon voor als bij de actuele eigendomsverhouding, maar daarbij moet aangetekend worden dat het verschil tussen allochtonen en autochtonen bij de koopwens kleiner is dan als naar de daadwerkelijke eigendomsverhouding wordt gekeken. Vooral bij Turken is het aandeel dat een koopwoning wenst hoog in vergelijking tot het aandeel dat daadwerkelijk in een koopwoning woont. Voor wat betreft het gewenste woningtype komt uit tabel 3.3 naar voren dat allochtonen net zo vaak naar een eengezinswoning willen verhuizen als autochtonen. Bij de Turken is het aandeel dat een eengezinswoning wenst zelfs hoger dan bij autochtonen. Dat staat in schril contrast met de huidige ondervertegenwoordiging van Turken (en de andere allochtone groepen) in de eengezinswoningen (tabel 3.2). Net als bij de woninggrootte en de eigendomsverhouding is het verschil tussen allochtonen en autochtonen veel kleiner als het gaat om de woonwensen dan als het gaat om de daadwerkelijke woon-situatie.

3.4.1 Waar willen allochtonen naar toe verhuizen?

Een derde van de verhuisgeneigde autochtonen wil naar een woonmilieu buiten de stad, tegenover slechts 5 procent van de Antillianen en 9 procent van de overige allochtone groepen (Van der Laan Bouma-Doff 2005b). Een vergelijking als deze heeft echter maar een beperkte waarde, omdat de verschillen voor een belangrijk deel de resultante zijn van de huidige verdeling over de woonmilieus. Daarom worden gewenste woonmilieus van allochtonen en autochtonen in figuur 3.1 gerelateerd aan het huidige woonmilieu. Van de kleine groep verhuisgeneigde allochtonen die landelijk woont (1,3 procent) wil bijna tweederde in het huidige woonmilieu blijven en een kwart wil naar de stad verhuizen.

Bij de autochtonen (7 procent van de verhuisgeneigden) is het aandeel dat naar de stad wil verhuizen iets kleiner, terwijl een veel hoger aandeel dan bij allochtonen zou willen verhuizen naar een centrum-dorps milieu. In de centrum-dorpse milieus (respectievelijk 7 en 27 procent van de allochtone en autochtone verhuisgeneigden) is er een aanzienlijk verschil tussen allochtonen en autochtonen als het gaat om de wens om naar de stad te verhuizen. Allochtonen (36 procent) willen veel vaker naar de stad verhuizen dan

Tabel 3.4

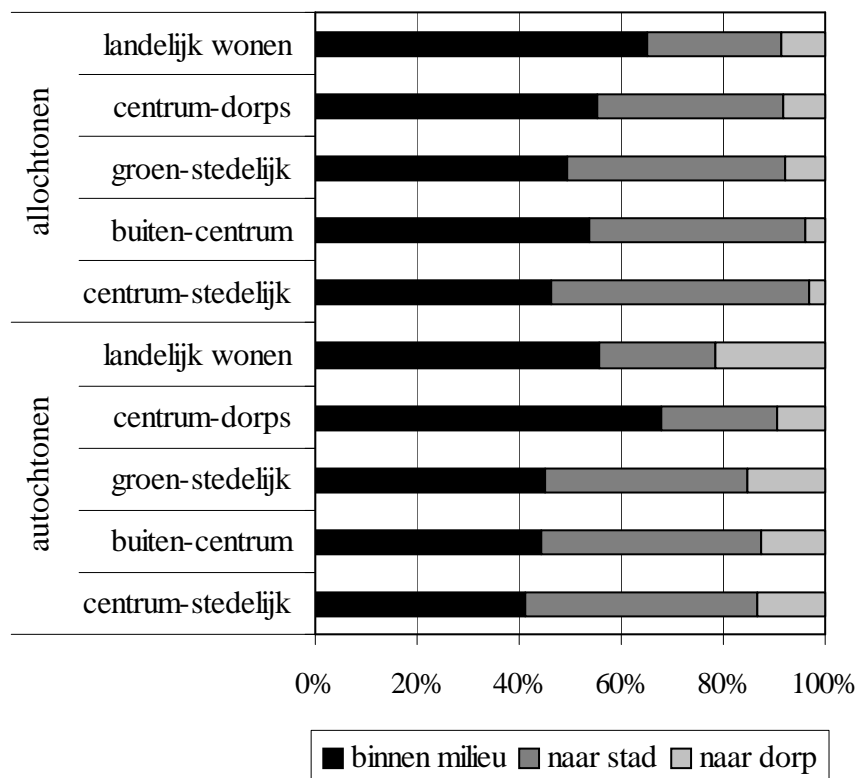
Saldi van voorgenomen verhuizingen van autochtonen en allochtonen naar woonmilieu, 2002.

	Autochtonen		Niet-westerse allochtonen		Westerse allochtonen	
	x 1000	%	x 1000	%	x 1000	%
Centrum-stedelijk	47	12	11	22	9	14
Buiten-centrum	-150	-8	-51	-14	-27	-10
Groen-stedelijk	94	13	39	72	18	21
Stad totaal	-9	0	-2	0	-0	0
Centrum-dorps	-21	-1	-1	-2	-3	-2
Landelijk wonen	30	5	3	36	3	9
Dorp totaal	9	0	2	3	0	0

Bron: WBO 2002

Figuur 3.1

Gewenst woonmilieu van de verhuiscapabele autochtonen en niet-westers allochtonen in 2002.

Bron: WBO 2002

autochtonen (22 procent), terwijl autochtonen vaker in een centrum-dorps milieu willen blijven wonen. Allochtonen die in één van de drie stedelijke woonmilieus wonen hebben iets vaker dan autochtonen de wens om binnen het eigen woonmilieu te blijven. Het aandeel allochtone stadsbewoners dat naar het platteland wil blijft daarentegen juist sterk achter bij de autochtonen. Dat betekent echter niet dat de wens om te suburbaniseren veel lager is bij allochtonen dan bij autochtonen. Weliswaar willen relatief weinig verhuiscapabele allochtonen van de stad naar het platteland verhuizen, maar daar staat tegenover dat het aandeel verhuiscapablen bij allochtonen veel hoger is. Dat deze twee bewegingen elkaar precies opheffen komt tot uiting in tabel 3.4, waarin het saldo van de potentiële migranten per woonmilieu is uitgedrukt als percentage van de zittende bevolking. Wanneer alle verhuiscapablen hun plannen tot uitvoering zouden brengen, dan zou het aandeel autochtone huishoudens in de steden per saldo met 9 duizend afnemen. Dat is nog niet een procent van de zittende bevolking. Bij allochtonen is het beeld precies hetzelfde. Ook op basis van het WBO van 1998 trok Bonnerman (2000) de conclusie dat allochtonen in gelijke mate neigen tot suburbaniseren als autochtonen. Een verschil is wel dat er in 1998 nog een duidelijke (gewenste) verschuiving gaande was van de stad naar het platteland. In 2002 wordt het voorgenomen vertrek uit de buiten-centrum wijken gecompenseerd door de aantrekkingskracht van de centrum-stedelijke en de groen-stedelijke woonmilieus.

3.5 Conclusie

De analyses in dit hoofdstuk bevestigen het beeld uit eerder onderzoek dat er relatief weinig verschillen zijn tussen allochtonen en autochtonen als het gaat om hun woonwensen. Allochtonen willen net zo vaak naar een eengezinswoning verhuizen als autochtonen en ze willen doorgaans een minstens zo grote woning als autochtonen. De wens om een woning te kopen is wel minder vaak aanwezig bij allochtonen, maar dat kan grotendeels verklaard worden vanuit hun gemiddeld zwakkere sociaal-economische positie. Wel geldt dat de koopwens bij Marokkaanse huishoudens opvallend laag is, ook in vergelijking met Turkse huishoudens. De sociaal-structurele verklaring (zie paragraaf 2.1) schiet in dit opzicht tekort, omdat er geen groot verschil is tussen Turken en Marokkanen voor wat betreft hun sociaal-economische status. Als het gaat om de wens om de stad te verlaten lijkt er op het eerste gezicht een groot verschil te zijn tussen allochtonen en autochtonen. Allochtone verhuisgeneigden geven namelijk veel minder vaak aan dat ze van plan zijn de stad te verlaten dan autochtone verhuisgeneigden. Daar staat echter tegenover dat allochtonen weer veel vaker verhuisgeneigd zijn. Per saldo is het aandeel huishoudens dat wenst te suburbaniseren net zo hoog bij allochtonen als bij autochtonen. Uit ander onderzoek blijkt dat ook de daadwerkelijke suburbanisatie van allochtonen in opmars is. In Amsterdam bestaat de helft van de suburbanisatiestroom in 2003 uit allochtonen, tegenover eenderde in 1994 (De Groot 2004). In Rotterdam is het percentage niet-westerse allochtonen in de suburbanisatiestroom gestegen van 20 procent in 1992 naar 40 procent in 2002 (Burgers & Van der Lugt 2005). De suburbanisatie is vooral hoog onder Surinamers, maar ook de Turken lijken de laatste jaren aan een inhaalrace te zijn begonnen. Overigens richt de suburbanisatie van allochtonen zich voornamelijk op de grotere gemeenten in de regio (Almere, Zaandam, Purmerend, Schiedam), die bij Nederlanders juist minder in trek raken. Het belangrijkste onderscheid tussen allochtonen en autochtonen dat uit dit hoofdstuk naar voren komt zit hem in het verschil tussen wens en werkelijkheid. Bij allochtonen is het aandeel dat in een koopwoning woont veel lager dan je op basis van de woonaspiraties zou verwachten. Ook als het gaat om het aandeel eengezinswoningen en het aandeel grote woningen is er een groot verschil tussen aspiratie en werkelijkheid. Daarnaast zijn allochtonen sterk oververtegenwoordigd in de grote stad, terwijl hun suburbanisatiewens niet onderdoet voor die van allochtonen. Al met al is de conclusie dat allochtonen zich niet zozeer onderscheiden van autochtonen in hun woonwensen, maar vooral in de mate waarin zij die woonwensen weten te realiseren (zie ook Bolt 2001).

4 Culturele identiteit van Surinamers en Turken

Om te achterhalen in hoeverre de etnisch-culturele identiteit een rol speelt bij de woonvoorkeuren van allochtonen zijn interviews gehouden onder Turken en Surinamers. Het onderzoek heeft zich niet geconcentreerd op een bepaalde stad of streek in Nederland. Hoger opgeleide Turken en Surinamers uit heel Nederland kwamen in aanmerking voor het onderzoek. De respondenten zijn enerzijds geworven via Turkse en Surinaamse organisaties. Via de geïnterviewden zijn vervolgens nieuwe respondenten geworven. Anderzijds is er gebruik gemaakt van de persoonlijke netwerken van de auteurs. In dit hoofdstuk zullen de kenmerken van de respondenten kort beschreven worden. Vervolgens staan we stil bij de vraag in hoeverre de culturele achtergrond een onderdeel is van de eigen identiteit. De vraag in hoeverre de eigen identiteit doorklinkt in de woonvoorkeuren komt zowel in hoofdstuk 5 (voorkeuren ten aanzien van de woning) als in hoofdstuk 6 (buurtvoorkeuren) aan de orde.

4.1 Kenmerken van de respondenten

In totaal zijn zestien Turken en twaalf Surinamers geïnterviewd. Bij de Turken zijn negen mannen en zeven vrouwen geïnterviewd; bij de Surinamers zijn vijf mannen en zeven vrouwen geïnterviewd (zie tabel 4.1 en bijlage II). De leeftijd bij de Turken loopt uiteen van 18 tot 47 jaar en de gemiddelde leeftijd is 32 jaar. Bij de Surinamers zijn de respondenten tussen de 21 en 55 jaar met een gemiddelde van 37 jaar. Wat betreft huishoudenssamenstelling valt op dat de Turkse groep relatief veel alleenstaanden kent ($n=7$). Eén respondent uit deze groep alleenstaanden heeft een kind dat regelmatig bij hem woont. Zeven respondenten zijn getrouwd, waarvan er drie kinderen hebben. Eén respondente heeft een vriend, maar woont alleen en één respondent woont samen. De partners van de Turkse respondenten komen grotendeels of uit Turkije of hebben zelf Turkse ouders ($n=7$). Twee respondenten hebben een partner uit een ander land (Nederland en Spanje). Bij de Surinaamse groep zijn er twee alleenstaanden. Zes respondenten zijn getrouwd, waarvan er vijf kinderen hebben. Twee respondenten wonen samen zonder kinderen, terwijl één respondent samenwoont en een kind heeft. Verder woont één respondent alleen, maar zij heeft wel een vriend. Bij de Surinaamse respondenten komen vier partners uit Nederland, vier partners komen uit Suriname of hebben Surinaamse ouders en twee partners komen elders vandaan. Wat betreft de migratieachtergrond van de respondenten blijkt bij de Turkse groep dat drie personen in Nederland geboren zijn (tweede generatie); hun ouders zijn wel beiden in Turkije geboren. De overige dertien zijn in Turkije geboren, waarvan negen respondenten tot de zogenaamde tussengeneratie horen (voor hun zestiende jaar naar Nederland toegegaan). Vier respondenten zijn na hun vijftiende jaar naar Nederland gekomen en zijn dus onderdeel van de eerste generatie. De Surinaamse groep kent relatief meer personen die in Nederland geboren zijn ($n=4$). Opvallend is dat bij drie van deze respondenten één ouder uit Suriname komt en één ouder uit Nederland. Vijf respondenten maken deel uit van de tussengeneratie en drie respondenten behoren tot de eerste generatie. Als gekeken wordt naar het opleidingsniveau, dan blijkt dat bij de Turken drie respondenten nog bezig zijn met hun studie. De overige dertien hebben hun opleiding afgerond, waarvan negen een universitaire opleiding hebben afgerond,

Tabel 4.1*Enkele kenmerken van de onderzochte respondenten.*

	Turken	Surinamers
Aantal respondenten	16	12
Gemiddelde leeftijd	32	37
Geslacht		
Man	9	5
Vrouw	7	7
Huishoudenssamenstelling		
Alleenstaand	6	2
Alleenstaand met kind	1	
Getrouwd zonder kinderen	4	1
Getrouwd met kinderen	3	5
Samenwonend	1	2
Samenwonend met kind	-	1
Overig	1	1
Werk		
Full-time	11	6
Part-time	2	3
Student	3	2
Werkloos	-	1
Opleiding		
Student	3	2
HBO	4	9
WO	9	2
Woonmilieu		
Buiten-centrum stedelijk	12	10
Centrum-stedelijk	2	-
Groen-stedelijk	2	1
Centrum-dorps	-	1

terwijl vier respondenten een HBO opleiding hebben gedaan. Bij de Surinamers zijn twee respondenten nog bezig met de studie, waarvan een al een HBO opleiding heeft afgerond. Van de overige tien hebben er twee een universitaire opleiding en acht een HBO opleiding afgerond. De grootste groep Turken werkt op dit moment full-time ($n = 11$). Vier respondenten werken parttime (waarvan twee in een combinatie met een studie). Bij de Surinamers werken zes mensen full-time en vijf part-time (waarvan twee in een combinatie met een studie). Eén respondent is op dit moment werkloos. De respondenten wonen, met uitzondering van één respondent, allen in een middelgrote of grote stad (zie bijlage II). Van de Turkse groep wonen negen respondenten in een van de vier grote steden. De rest komt uit Haarlem (drie respondenten), Hengelo (één respondent), Nijmegen (één respondent) en Tilburg (twee respondenten). Geen van de Turkse respondenten woont in een voorstad of op het platteland. De Surinamers wonen ook merendeels in een van de vier grote steden ($n = 9$), waarbij vijf respondenten in Amsterdam wonen. Daarnaast komen de respondenten uit Schiedam ($n = 1$), Rijswijk ($n = 1$) en de Noordoostpolder ($n = 1$). Deze laatste respondent is de enige respondent in

dit onderzoek, die niet in een stad maar in een dorp woont. Bij zowel de Turken als de Surinamers wonen de meeste respondenten in een buiten-centrum stedelijk woonmilieu. Twee Turkse respondenten wonen in een centrum-stedelijk milieu en twee in een groen-stedelijk milieu. Bij de Surinamers woont één respondent in een groen-stedelijk en één respondent in een centrum-dorps milieu.

4.2 Etnisch-culturele identiteit van de respondenten

Een belangrijke vraag in dit onderzoek is in hoeverre etnische identiteit een rol speelt bij de woonvoorkeuren van mensen. Van belang is dat mensen meerdere identiteiten hebben. Deze kunnen op verschillende momenten op verschillende wijzen naar voren komen en daarmee al dan niet een rol van betekenis spelen in bepaalde situaties. Het is dus bijvoorbeeld mogelijk dat andere identiteiten dan de etnische identiteit een rol spelen bij de woonvoorkeuren, terwijl de etnische identiteit niet of nauwelijks van belang is. Omdat het meten van etnisch-culturele identiteit geen eenvoudige opgave is, is geprobeerd om deze op meerdere manieren te achterhalen. Daarom is zowel gekeken naar subjectieve als objectieve indicatoren voor etnisch-culturele identiteit. Bij objectieve indicatoren gaat het ondermeer om de vraag in hoeverre men in het dagelijks leven contacten heeft binnen de eigen groep, terwijl subjectieve criteria ingaan op de vraag hoe de persoon zichzelf definieert. De grote meerderheid van de Turkse respondenten geeft aan zich zowel tot de Turkse als de Nederlandse bevolkingsgroep te rekenen, terwijl drie respondenten zich alleen als Turk zien. Twee andere respondenten rekenen zich zelf toch vooral als wereldburger. Een man van 32 jaar die zich zowel Nederlander als Turk voelt: "Ik ben een vernederlandste Turk. Ik heb een aantal jaar in Turkije gewoond en heb daar iets van meegekregen. Maar het grootste deel van mijn leven woon ik in Nederland, dus ik ben zeker ook Nederlander." Een 28-jarige vrouw geeft aan: "Ik voel me zowel Nederlands als Turks." Bij de Surinaamse groep is het aantal gegeven antwoordcategorieën zeer divers. Dit heeft te maken met de aanwezigheid van verschillende etnische groepen in Suriname zoals bijvoorbeeld de Creolen, Hindoestanen en Chinezen (zie bijlage I). Twee respondenten rekenen zich uitsluitend tot de Nederlandse bevolkingsgroep. Vijf respondenten rekenen zich niet alleen tot de Nederlandse bevolkingsgroep, maar ook tot een andere bevolkingsgroep, waaronder de Surinaams-Hindoestaanse, de Hindoestaanse, en de Surinaams-Creoolse. "Ik heb de Nederlandse mentaliteit en de Surinaams-Hindoestaanse achtergrond" aldus een 31-jarige vrouw. Een 26-jarige vrouw geeft een verklaring waarom zij zich (als kind van een Nederlandse vader en een Creools-Surinaamse moeder) als Creoolse-Surinamer ziet: "Opvoeding gebeurt toch door de moeder. De gebruiken van de moeder brengt zij over op haar dochter. Als je een Nederlandse moeder hebt dan zal je minder Surinaamse dingen mee krijgen." Verder rekenen twee respondenten zich uitsluitend als Creools-Surinamer; daarnaast ziet één respondent zichzelf als Surinamer en twee respondenten zien zich als wereldburger. Met de stelling: *'Ik lijk in veel opzichten op andere Turken'* is de meerderheid van de Turkse respondenten het niet eens. "Ik lijk op de groep van mijn leeftijdscategorie met een vergelijkbare opleiding. Maar met de eerste generatie daar zijn hele grote verschillen, heel groot. Dat waren voornamelijk gastarbeiders die terug wilden. Ik ben geen gastarbeider en ik wil niet terug", aldus een man van 32. Een 26-jarige man geeft aan: "Ik denk niet dat ik een gemiddelde Turk ben. Ik ben wel iets anders, dat heeft te maken met het aangepast zijn." De citaten geven een goede impres-

sie hoe men zich ziet ten opzichte van andere Turken: men ziet zichzelf als beter opgeleid en ook vaak als beter geïntegreerd in de Nederlandse samenleving. Ook een meerderheid van Surinamers vindt zich niet lijken op andere Surinamers. De Turkse identiteit is voor de meerderheid van belang, wat ook geldt voor de Surinaamse identiteit met betrekking tot Surinamers. Dat betekent niet dat men vaak bezig is met de eigen etnische identiteit; het is voor de meerderheid een gegeven in hun leven, net zo als hun Nederlandse identiteit. Pas als men (direct en indirect) op de Turkse of Surinaamse afkomst gewezen wordt, realiseert men zich (bewust) de afkomst. Hierbij speelt het huidige integratiediscourse een rol van enig belang, vooral bij de Turken. De vele media-aandacht die de Turkse groep hierbij krijgt, versterkt voor enkele respondenten hun Turkse zelfbewustzijn. Twee respondenten geven daarnaast ook aan dat de huidige discussies hen ertoe hebben aangezet om hun eigen toekomst in Nederland ter discussie te stellen: "Het algemene woongenot is eigenlijk weg. Al sinds 11 september 2001." Naast subjectieve criteria is er ook gekeken naar verschillende objectieve criteria en het land waarin de meeste familie woont. Als naar het taalgebruik gekeken wordt, dan valt bij de Turkse groep op dat twee respondenten aangeven vooral Turks te praten, terwijl de helft vooral Nederlands spreekt. Het gebruik van de taal is sterk situatie gebonden: sommige respondenten spreken bij grote uitzondering Turks, terwijl er ook mensen zijn die bijvoorbeeld met familie of vrienden Turks praten. Een 37-jarige man geeft aan: "Op mijn werk spreek ik Nederlands. Thuis met mijn vrouw gebruiken we voor ongeveer 80 procent Turks." Een 40-jarige man voegt toe: "Ik spreek niet vaak Turks. Met mijn vrienden wel, maar het is dan een mengelmoes eigenlijk. Als we echt discussiëren dan verandert het al heel snel in Nederlands, maar een gewoon geintje is wel in het Turks." De Surinamers praten eveneens voornamelijk of zelfs alleen maar Nederlands. In tegenstelling tot de Turkse groep blijken veel Surinamers nauwelijks nog een Surinaamse variant te praten. Eén respondente spreekt echter meestal Sarana Hindi (de Surinaamse variant op het "Hindi): "Thuis praten we Sarana Hindi ook met onze dochters. Zij antwoorden wel terug in het Nederlands." Een kleine meerderheid van de Turkse respondenten heeft een gemengde vriendenkring. Een 37-jarige Turkse man: "Ik denk dat het echt 50-50 is. Het ligt aan de omstandigheden: op de vereniging zijn het Turken, maar bij de carnavalvereniging zijn het Nederlanders." Binnen deze gemengde groepen zijn de beste vrienden wel vaak van Turkse komaf. Zeven respondenten geven aan voornamelijk Turkse vrienden te hebben. Eén respondent schat dat hij ongeveer evenveel Turkse als Nederlandse vrienden heeft. Ook bij de Surinamers heeft de grootste groep een gemixte vriendenkring, terwijl een minderheid aangeeft vooral Surinamers als vrienden te hebben. De afgelopen twee jaar is Turkije door dertien respondenten bezocht. Dit staat in scherp contrast met de Surinaamse respondenten: slechts vijf daarvan hebben de afgelopen twee jaar Suriname voor vakantie bezocht. De bezoeken staan in het teken van familiebezoek in combinatie met vakantie vieren. De meeste Turkse respondenten hebben namelijk de meeste familie in Turkije wonen. Slechts drie respondenten hebben vooral familie in Nederland wonen. Ook hier is er een verschil met de Surinaamse respondenten: de meerderheid van hen heeft de meeste familie in Nederland wonen.

4.3 Conclusie

In hoofdstuk 2 (paragraaf 2.2.1) is een onderscheid gemaakt tussen de objectieve dimensie van etnische identiteit (mate waarin men met mensen van dezelfde etnische afkomst omgaat in vergelijking met de mate van contact buiten de groep) en een subjectieve dimensie (etnisch bewustzijn, beschouwt men zich wel of niet als lid van de groep). Voor wat betreft de subjectieve dimensie van identiteit lijken er weinig verschillen te zijn tussen Turken en Surinamers. Voor de meeste respondenten is de eigen culturele achtergrond een belangrijk onderdeel van de eigen identiteit, maar in de meeste gevallen voelt men zich ook verbonden met de Nederlandse samenleving. Voor wat betreft de objectieve dimensie van identiteit treden er wel duidelijke verschillen op. Surinamers en Turken hebben weliswaar gemeen dat de meerderheid Nederlanders in het vriendennetwerk heeft, maar Surinamers praten vaker in het Nederlands dan Turken. Verder bezoeken ze minder vaak hun moederland en ze hebben ook minder familie in Suriname wonen. Er zijn verschillende mogelijke verklaringen te geven voor deze verschillen. Ten eerste hebben de Surinaamse respondenten vaker een Nederlandse ouder of een Nederlandse partner dan Turken. Ten tweede speelt de eeuwenlange relatie die Nederland met Suriname heeft gehad ook een rol. Deze relatie zorgt ervoor dat men al in Suriname zelf al geconfronteerd is met de Nederlandse taal en cultuur. Een derde punt is dat de Surinamers (mede vanwege de hogere gemiddelde leeftijd) gemiddeld zich langer in Nederland bevinden dan de Turkse respondenten. Hierdoor heeft het aanpassingsproces mogelijk een grotere invloed gehad op Surinamers dan op Turken.

5 De woning en de woninginrichting

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag in hoeverre etnisch-culturele factoren een rol spelen bij de woningkeuze en woonwensen van Turken en Surinamers. Verder komt de functie van de woning als communicatiemiddel van de eigen identiteit aan bod. Het gaat hier om de vraag in hoeverre men op dit moment de woning (inclusief de woninginrichting) een rol ziet spelen binnen de eigen etnisch-culturele identiteit. Drukt men door middel van de woning(inrichting) iets van dit identiteitsaspect uit en is hier in de toekomst (meer) behoefte aan? Voordat op deze vragen ingegaan wordt zal in paragraaf 5.1 eerst aan de orde komen in hoeverre men keuzevrijheid heeft ervaren bij de keuze voor de huidige woning en buurt. Deze ervaren keuzevrijheid is namelijk van belang voor de mate waarin etnisch-culturele aspecten een rol spelen in het woongedrag van allochtonen. Hoe lager de ervaren keuzevrijheid, hoe kleiner de rol zal zijn van de eigen culturele identiteit als het gaat om het realiseren van woonvoorkeuren.

5.1 Woningkeuze

Bij zowel de Turkse als de Surinaamse respondenten woont een kleine meerderheid in een meergezinswoning (zie tabel 5.1). Ook de huurders zijn bij beide groepen iets sterker vertegenwoordigd dan de kopers. Een opvallend verschil tussen beide groepen is dat het aantal starters (die personen die nog in hun eerste zelfstandige woning wonen) bij Surinamers ($n=2$) veel lager is dan bij Turken ($n=7$). Dat heeft voor een belangrijk deel te maken met de iets jongere leeftijdsopbouw bij Turken (zie paragraaf 4.1). De belangrijkste reden om te verhuizen naar de huidige woning hing voor de helft van de Turkse respondenten samen met veranderingen in de huishoudenssamenstelling, terwijl voor de meeste anderen de eigenschappen van de woning de belangrijkste reden voor verhuizing waren. Degenen die bij hun verhuizing een zelfstandige woning hebben achtergelaten zijn wat betreft hun woning in grote meerderheid vooruit gegaan: zeven van de negen doorstromers hebben een woning die beter aan hun wensen voldoet dan de vorige woning. Zij hebben een stap vooruit gezet op de woningmarkt. Bij de twee respondenten wiens woningsituatie achteruit is gegaan, hangt dat bij één respondent samen met de keuze om weer verder te studeren, de ander moest vanwege een scheiding noodgedwongen een woning accepteren. Ook bij de helft van de Surinaamse respondenten was een verandering in de huishoudenssamenstelling de belangrijkste reden voor de verhuizing, terwijl het bij de meeste anderen ging om de eigenschappen van de woning. Enkele Turkse en Surinaamse respondenten hebben geen keuzevrijheid ervaren bij de keuze voor de huidige woning. De Turkse en Surinaamse respondenten die wel keuzevrijheid hebben ondervonden bij hun verhuisbeslissing hebben allemaal een bewuste woningkeuze gemaakt. Dit staat in sterk contrast met de keus voor de buurt: een bewuste buurtkeus deed zich bij slechts drie Turkse en vier Surinaamse respondenten voor. Twee mogelijke verklaringen dienen zich hier aan. De eerste is dat men vanwege de beperkte keuzeruimte (vanwege de financiële mogelijkheden en de schaarste op de woningmarkt) het kiezen van zowel een buurt als een woning een luxe is (zie ook Bolt 2001). De tweede verklaring is dat men de buurt minder belangrijk vindt en daardoor geen aandacht aan de buurt schenkt (zie verder hoofdstuk 6). Slechts één Turkse respondent en twee Surinaamse respondenten geven aan dat de buurt een

Tabel 5.1*Woonsituatie van de respondenten*

	Turken	Surinamers
Eigendomssituatie		
Koop	7	5
Huur	9	7
Type woning		
Flat hoogbouw (vanaf 6 lagen)	2	4
Flat laagbouw (tot 6 lagen)	6	1
Eengezinswoning	5	3
Boven/benedenwoning	1	3
Overig	2	1

grotere rol heeft gespeeld bij de verhuisbeslissing dan de woning. Daartegenover staat dat de helft van de respondenten bij beide groepen meer naar de kenmerken van de woning dan die van de buurt heeft gekeken. Een 32-jarige Turkse man: "De woning heeft een belangrijker rol gespeeld dan de buurt. Naar de buurt heb ik niet gekeken. Alhoewel, ik heb wel gekeken naar de flats hier tegenover, dat vond ik wat minder. Maar dat was het." Een 33-jarige Haagse Turkse geeft eveneens aan weinig aandacht aan de buurt besteed te hebben: "Ik heb niet echt op de buurt gelet toen ik hier kwam wonen. Ik woonde in een huurwoning en ik wilde gewoon iets kopen en toevallig kwam ik hier op uit. Natuurlijk speelde de buurt wel een rol. Maar de woning; hoe die er uit zag en qua staat was het veel belangrijker." Geconcludeerd kan worden dat zowel voor Surinamers als voor Turken de keuze voor de woning niet ondergeschikt wordt gemaakt aan de keuze voor de buurt. Dat is tegengesteld aan de situatie, zoals die bijvoorbeeld beschreven is door Bowes e.a. (1997) voor Pakistanen in Glasgow, waarin men met name naar de buurt kijkt (vanwege de aanwezigheid van landgenoten) en de woning, als het ware, op de koop toeneemt.

5.2 Functionele en sociale aspecten van de woning

In deze paragraaf zal nagegaan worden welk belang gehecht wordt aan de functionele en de sociale aspecten van de woning. De functionele aspecten zijn de aspecten die bepaalde handelingen en gebruik mogelijk maken, terwijl bij de sociale aspecten het ontmoeten van anderen (de woning als ontmoetingsruimte) centraal staat. Bij de spontane reacties op de vraag: 'Welke betekenis heeft een woning voor U?', komen vooral verwijzingen naar de functionele aspecten van de woning (zoals een afscheiding van de buitenwereld, een plaats voor onderdak en voor privacy) naar voren. Ook zaken die te maken hebben met het sociaal aspect van de woning (zoals het ontvangen van gasten in de woning) wordt door een meerderheid genoemd, hoewel aan dit aspect een kleinere rol wordt toegedicht dan aan het functionele aspect. De expressieve kant van de woning komt in de eerste reacties in het geheel niet aan bod. Ook als gevraagd wordt naar de tevredenheid met de huidige woning verwijzen de Turkse en Surinaamse respondenten vooral naar de functionele kanten van de woning. De meeste Turkse respondenten zijn in het algemeen tevreden met de huidige woning. Van degene die matig tevreden tot ontevreden over de woning zijn (n=4), valt op dat drie van hen geen keuzevrijheid

hebben ervaren bij het verkrijgen van de woning. Kennelijk voldoet de aangeboden woning daardoor minder goed aan hun wensen. De Surinamers zijn, ondanks dat twee respondenten geen keuzevrijheid hebben ervaren, allen redelijk tot zeer tevreden met de huidige woning. De grotere tevredenheid van de Surinaamse respondenten in vergelijking met de Turkse respondenten heeft wellicht te maken met hun hogere leeftijd (ze zijn daarom verder gevorderd in hun arbeids- en wooncarrière) en het feit dat ze meer keuzevrijheid hebben ervaren bij hun woningkeuze. Gevraagd naar de voordelen van de huidige woning komen de Turkse en Surinaamse respondenten meestal ook op functionele aspecten. Slechts sporadisch worden zaken genoemd die raken aan de sociale- of identiteitsaspecten (zoals de architectuur). Voordelen die de Turkse respondenten noemen hebben te maken met de ruimte van de gehele woning of van delen van de woning. Overige voordelen die door een enkeling genoemd worden, zijn de lichtinval en de gesloten keuken. Ook bij de Surinaamse respondenten wordt ruimte als een voordeel van de woning genoemd. Eén mannelijke respondent vindt verder de scheiding van wc en douche een voordeel omdat: “we in Suriname die situatie altijd gekend hebben. Dat er één kan douchen en één op de pot kan zitten.” Bij de nadelen die genoemd worden, komen veelal dezelfde aspecten naar voren: ook hier neemt (het gebrek aan) ruimte een centrale plaats in. Daarbij wordt door vijf Turkse respondenten specifiek de krappe keuken als nadeel genoemd. Daarnaast wordt door een kleine groep Turken ook de indeling van de woning negatief beoordeeld. Het gaat bijvoorbeeld om een wc die verkeerd gelegen is ten opzichte van de woonkamer of een douche die te centraal in de woning gelegen is of alleen toegankelijk is via een ander vertrek: “Voor de badkamer moet je of door de keuken of door de achterste kamer” en “De wc is nogal gehorig. Daarom gaan mensen niet naar de wc, de privacy is hier namelijk weg. Het toilet ligt in Turkije meestal in een hoek van de woning en niet zo centraal als in deze woning”, aldus een 32-jarige man. De Surinaamse respondenten noemen, op één uitzondering na (een respondente die klaagt over de open keuken), geen van allen de indeling als nadeel aan de woning. Wel is één Surinaamse-Hindoestaanse respondente vanuit godsdienstige motieven ontevreden over de ligging van de woning ten opzichte van de zon: “Een nadeel is dat de zon slechts in een hoek van de woning opkomt. Dat is verkeerd; eigenlijk hoort ie helemaal in de woning op te komen.” Gezien het voorgaande is het niet verbazingwekkend dat functionele aspecten ook de voornaamste rol spelen bij de formulering van de (toekomstige) wensen ten aanzien van de woning. De wens om meer kamers en/of een ruimere woonkamer heeft onder de grote meerderheid de hoogste prioriteit. Bij Turkse respondenten valt op dat er ook vaak een voorkeur voor een grotere keuken is. Een grote meerderheid wenst te kunnen eten in de keuken en heeft daarom een voorkeur voor een eetkeuken. Voor een minderheid is het daarbij van belang dat de keuken gesloten is. Een overweging hierbij is dat zo de rommel niet zichtbaar is en op één plaats geconcentreerd is en dat geuren zich niet door het huis verspreiden. Voor één respondente is een gesloten keuken daarnaast van belang om zo een gescheiden ruimte voor vrouwen te hebben. Zeven respondenten willen echter geen gesloten, maar een (half) open keuken. De afzuiging zorgt voor het verdwijnen van de geuren en het is volgens hen mooier dan een gesloten keuken. Bij de Surinaamse respondenten is de voorkeur voor een eetkeuken wat minder prominent dan bij de Turken: de helft wil een eetkeuken en de andere helft niet. Ook de voorkeur voor een open of gesloten keuken is sterk verdeeld: zeven willen een open keuken en vijf een gesloten keuken. “In de Hindoestaanse-Surinaamse keuken gebruik je toch aardig wat kruiden. En als je gasten in de woonkamer hebt, dan wil je die het liefst niet overweldi-

gen met de kruiden die je gebruikt," aldus een 29-jarige man. Naast ruimte wordt ook het type woning van belang geacht. De woning dient voor de grote meerderheid (zowel Turken als Surinamers) een eengezinswoning te zijn, het liefst nog met een tuin erbij. Een koopwoning wordt ook door de grote meerderheid geprefereerd boven een huurwoning. Etnisch-specifieke zaken betreffende de functionele indeling van de woning worden door een kleine minderheid van de Turkse respondenten gewenst, vooral door die respondenten die zeer ontevreden zijn met de huidige indeling. Belangrijk aan de indeling is de relatieve locatie van het toilet en de douche. Deze moeten beiden op een niet-centrale plaats in de woning liggen, ver verwijderd van de woonkamer. Zodoende wordt privacy verzekerd. De voorkeur voor een centrale hal met verblijfsfunctie (zoals in traditionele woningen in Turkije het geval is – zie bijlage I) wordt door slechts twee respondenten genoemd. Bij de Surinaamse respondenten wordt veel minder vaak een wens uitgesproken die verband houdt met de woningindeling. Een specifieke wens die mogelijk speelt bij de Turkse respondenten is de gastenkamer. Deze kamer, ook wel ontvangstkamer genoemd, is in Turkije speciaal bedoeld om visite te ontvangen (zie bijlage I). Het gezin heeft voor dagelijks gebruik een woonkamer; voor speciale gebeurtenissen (zoals bezoek) neemt men plaats in de ontvangstkamer. De kamer is zeer netjes ingericht en er staan dure spullen in de kamer. Status speelt hierbij een belangrijke rol. Bij veel respondenten speelt de wens naar een gastenkamer niet. De algemene opinie is dat iedereen de woonkamer in mag komen. "Ja één keer in de zoveel tijd komt er een speciale gast en daarvoor moet ik zo'n hele mooie woonkamer inrichten? Ik vind dat niet belangrijk speciaal een kamer in te richten voor speciale gasten." "Het uitnodigingsbeleid is hier anders." Slechts vier respondenten geven aan een voorkeur te hebben voor een gastenkamer. Deze wens neemt echter een onbelangrijke positie in ten opzichte van andere wensen. Alle vier noemen een gastenkamer een 'luke' voorkeur. Het is een leuk meegenomen extraatje als een woning een specifieke ruimte hiervoor heeft, maar een woning zal er niet om afgewezen worden. De rol van deze kamer wordt door deze respondenten ingevuld als kamer voor een gezellig sociaal samenzijn. Het statusaspect lijkt voor hen een geringere rol te spelen. Één respondente legt een relatie met een apart circuit voor mannen en vrouwen: "Als het druk is gaan de mannen apart zitten. Vrouwen onder elkaar praten en het gezelschap is heel anders dan als mannen aanwezig zijn. Bij mannen kunnen wij niet hard lachen, kunnen we geen grapjes maken. Met vrouwen onderling kunnen we dat allemaal wel." Ook voor haar is de gastenkamer echter een luxe aspect, omdat op dit moment de vrouwen naar de grote keuken gaan, terwijl de mannen in de woonkamer blijven zitten. Andere respondenten staan afwijzend tegenover deze scheiding van seksen: "Daar ben ik niet voor, voor die gescheiden ruimtes. Op het platteland heb je die in Turkije maar in de stad helemaal niet [...]. Waar je het alleen kan vinden is op het platteland bij die strenge, fanatieke families. Maar het raakt niet aan mijn behoeften" aldus een 28-jarige Amsterdamse. De Surinaamse respondenten hebben, zoals verwacht mocht worden, geen behoefte aan een gastenkamer. Zoals in bijlage I naar voren komt, is het in Suriname niet gewoon om zoiets als een gastenkamer te hebben. Wel bestaan er andere wensen die, volgens de betreffende respondenten, 'gewoon' zijn in Suriname. Deze wensen worden echter door slechts een enkele respondent geuit. Zo wil een 38-jarige vrouw uit Amsterdam een strijkkamer: "In Suriname zul je zien dat een strijktafel altijd staat, die wordt nooit opgeruimd. Het is belangrijk om gestreken kleren te hebben." Maar zij geeft wel aan een strijkkamer absoluut een luxe wens te vinden: andere aspecten aan de woning zijn belangrijker. Twee Hindoestaanse respondenten vertellen over de zon die bij opkomst

de woning in zou moeten schijnen: “We bidden in de richting van de opkomende zon. Wat je in Nederland merkt is dat de woonkamer heel vaak anders staat ten opzichte van de zon. Heel vaak komt de zon helemaal schuin in een woning op,” aldus een 31-jarige vrouw. Een 29-jarige man geeft aan hoe belangrijk deze zonnestand is bij een toekomstige woning “Het zou leuk zijn als je dat ook mee zou kunnen nemen [in een toekomstige woning]. Maar ik vind de aanwezigheid van een tuin bijvoorbeeld belangrijker dan de correcte zonnestand.” Ook de ventilatie is volgens de 31-jarige vrouw van belang: “We doen een soort vuuroffer in huis. Het is onder meer een zuiveringsritueel. Ik beperk dat tot één keer per jaar, want alles is zwart op een gegeven moment. De ventilatiemogelijkheid zou beter moeten, bijvoorbeeld luikjes boven de ramen zodat die open kunnen.” Tegelijkertijd merkt ze echter ook op: “Maar ja we leven in Nederland, dat moet je gewoon niet vergeten en je hebt hier met andere normen en waarden te maken en dan moeten we aanpassen.” Deze vrouw heeft, net als een 48-jarige vrouw, een kleine gebedsruimte in huis ingericht: “Vis en vlees en God gaan niet samen. Maar hier [in Nederland] kan het niet anders, hier gaat alles samen.” Het liefst zou deze vrouw een aparte gebedsruimte buiten haar huis hebben. Niettegenstaande de hiervoor aangehaalde respondenten, is het van belang te benadrukken dat de Surinaamse respondenten in het algemeen weinig ‘Surinaamse’ woonwensen hebben. Zover ze aanwezig zijn, betreft het hoogstens luxe wensen die pas een rol gaan spelen op het moment dat aan andere behoeften (zoals ruimte) voldaan wordt.

5.3 Het belang van identiteitsaspecten aan de huidige en de gewenste woning

Uit paragraaf 5.1 bleek dat men over het algemeen een meer bewuste keuze voor de woning dan voor de buurt gemaakt heeft. Wellicht speelt de uitstraling van de woning daarom meer een rol bij de uitdrukking van de eigen identiteit dan de uitstraling van de buurt. Bij de helft van de Turkse respondenten past de huidige woning echter niet bij de eigen smaak. Bij respondenten met een koopwoning en respondenten die keuzevrijheid hebben ervaren, past de huidige woning beter bij de smaak dan bij respondenten die een huurwoning hebben en degenen zonder keuzevrijheid. De Surinaamse respondenten hebben ten opzichte van de Turken vaker een woning die bij hun smaak past ($n=8$). Bijna de helft van de Turkse respondenten meent dat de woning iets over hen als persoon zegt: op één respondent na zijn dit allen woningbezitters. Bij de categorie die meent dat de woning op geen enkele manier iets over hen zegt, is slechts één respondent een eigenaar-bewoner; de rest woont in een huurwoning. Ook bevinden zich in deze groep de respondenten die geen keuzevrijheid hebben ervaren bij het verkrijgen van de huidige woning. Het lijkt er dus op dat de eigenaar-bewoners er beter dan huurders in geslaagd zijn om een woning te vinden die goed bij hun smaak past. Op het moment dat de woning niet zo goed past, hebben zij -in tegenstelling tot huurders- de mogelijkheid de woning aan hun eigen behoeften aan te passen, iets wat een 30-jarige man dan ook gedaan heeft: “Ik heb de woning aangepast aan mijn eigen smaak.” Bij de Surinamers is er een klein aantal respondenten ($n=4$) dat meent dat de woning iets over hen als persoon zegt: “De woning zegt over mij dat ik van oude woningen hou.” Opvallend hier is dat al deze respondenten een huurwoning hebben. Slechts een enkeling onder de geïnterviewde Turken en Surinamers die menen dat de woning iets over hun persoon zegt, verwijzen daarbij naar de architectuur en het type van de woning. Vaker geven de geïnterviewden aan dat de woning iets zegt over hun behoefte aan ruimte. De

betekenis die aan de woning gehecht wordt is groot. De woning wordt als zeer belangrijk beschouwd, omdat men zich er 'thuis moet voelen' en 'omdat het je eigen stekje is.' Het is een plaats waar dingen naar eigen goeddunken gedaan kunnen worden en waar mensen samenkomen met andere mensen. Aan de expressieve betekenis van de woning wordt door de Turkse respondenten ten opzichte van de functionele en sociale functies echter minder waarde gehecht. De woning speelt voor de grote meerderheid geen rol als middel om de status uit te drukken: "Het is geen showmiddel" en "Het uitstralen van rijkdom en zo daar ben ik juist op tegen" zijn vaak gegeven reacties. Het uiterlijk van de woning wordt dan ook door niemand spontaan als belangrijk aspect van de woning genoemd. De wens voor een gastenkamer (zie vorige paragraaf) wordt eveneens niet in verband gebracht met de uitstraling van status: het gaat meer om de mogelijkheid een kamer te hebben waar mensen makkelijk kunnen zitten (het sociale karakter). De respondenten met een wens hiervoor zien de gastenkamer als een typisch Turkse gewoonte. Daarmee lijkt de gastenkamer een aspect te zijn waarmee niet zozeer de individuele status, maar de Turkse identiteit mee uitgedrukt wordt. Ook de Surinaamse respondenten zien de woning als een plaats waar men zich thuis moet voelen. Daarnaast heeft de woning voor drie (Hindoestaans-Surinaamse) respondenten een religieus aspect: "Het is mijn tempel". Net als bij de Turkse groep speelt de status van de woning een minder belangrijke rol: slechts drie respondenten vinden dit een belangrijk aspect.

5.3.1 Positiebepaling ten opzichte van andere groepen

Bij de vergelijking van de huidige woning en een woning van een 'gemiddelde' Nederlander ziet de meerderheid van de Turkse respondenten vooral overeenkomsten. Een kleine minderheid maakt melding van verschillen. Volgens deze geïnterviewden, die overigens allen in een flat wonen, woont de gemiddelde Nederlander vaker in een eengezinswoning. Eveneens een kleine minderheid meent dat er tussen de eigen woning en de woning van de gemiddelde Turk in Nederland een verschil zit. Een 40-jarige Turkse man: "De gemiddelde Turk woont niet in zo'n soort huis. Die is economisch nog niet zover dat hij dit kan doen. Maar mijn vriendenkring heeft wel ongeveer dezelfde soort." Deze man zet zijn eigen positie hierbij dus niet alleen af tegenover het beeld wat hij van de 'gemiddelde' Turk in Nederland heeft, maar ook ten opzichte van zijn eigen vriendenkring, die bestaat uit hoger opgeleiden. Hij vergelijkt zichzelf, net zoals zes andere respondenten, ten opzichte van subgroepen: mensen met dezelfde opleiding en/of mensen van dezelfde leeftijd. Bij de Surinaamse respondenten menen de meeste respondenten dat er zoveel diversiteit is in de woningen van Nederlandse en Surinaamse kennissen of collega's dat het lastig is om een vergelijking te maken. Drie respondenten zien wel verschillen met andere Surinamers. "Ze zouden niet in zo'n kleine woning als de mijne wonen. Dit zouden ze echt te klein vinden," aldus een 21-jarige Surinaamse.

5.3.2 Multiculturele architectuur

De behoefte aan architectuur die geïnspireerd is op de architectuur in Turkije is bij de meeste respondenten afwezig. Zij stellen weliswaar diversiteit in de woningbouw op prijs, maar dat hoeft niet te gebeuren door middel van Turkse architectuur. Sommige respondenten hebben een onduidelijk beeld van wat met Turkse architectuur bedoeld wordt: "Volgens mij hebben ze in Turkije geen stijl." Drie respondenten geven wel

expliciet een behoefte te hebben aan een huisstijl met Turkse architectuur stijl. “Het lijkt me wel leuk”. “Ronde bogen zou wel leuk zijn. Als het gedaan zou worden, waarom niet. Het is geen overwegende factor of doorslaggevende wens.” Bij vijf Surinaamse respondenten is er een wens naar architectuur die refereert aan Suriname. Door de respondenten wordt verwezen naar de wens van een houtconstructie: “Houten woningen, het aanschijn daarvan vind ik fantastisch.” Ook de zuilen die in Suriname gebruikt worden wordt door twee respondenten genoemd: “Dat je van die zuilen en pilaren hebt [...] dat heeft wel wat. Een 55-jarige respondent heeft de behoefte om zijn Surinaamse achtergrond terug te zien in de architectuur, maar merkt op: “De architectuurtype verwaarloos ik min of meer. Een architectuurtype kan je lekker in Suriname aan bod laten komen, hier let ik er niet zozeer op. Natuurlijk zou je de Surinaamse achtergrond terug willen zien, maar als ik een balkon heb en de tuin dan ben ik tevreden, want dan komt het voor een deel overeen met mijn situatie in Suriname.” Respondenten die geen behoefte aan Surinaamse architectuur hebben verwijzen onder meer naar de nadelen die verbonden zijn aan houtbouw: “Hout is ten eerste helemaal niet isolerend. De huizen in Suriname zijn voor de warmte gebouwd, de huizen hier tegen de kou. Een veranda? Wanneer ga je daar zitten: je moet wel kijken naar het land waar je woont en daar moet je je woning op aanpassen. Het is natuurlijk leuk als je hier een veranda hebt, maar als je daar maar 2 maanden per jaar op kan zitten dan is dat niet echt handig. De rest van het jaar regent het en dan moet je de stoelen naar binnen halen.” Andere respondenten vinden het gewoon onnodig om dergelijke Surinaamse architectuur hier terug te zien in de woning. De architectuur is onder de Turkse en Surinaamse groep respondenten geen belangrijke wens in vergelijking met de wensen die in de vorige paragraaf aan de orde zijn gekomen. Functionele wensen staan daarin bovenaan de lijst, terwijl expressieve zaken (zoals de specifieke architectuur) onderaan staan.

5.4 Woninginrichting

In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat mensen hun identiteit niet alleen kunnen communiceren via de buurt of het woningtype, maar ook met behulp van de woninginrichting (Rapoport 1981). De woninginrichting hoeft daarbij niet in de eerste plaats een communicatiemiddel naar buiten toe te zijn, maar kan ook fungeren als een substitutie van de situatie in het land van herkomst (Miller 2001). Mehta en Belk (1991) zien dit terug bij de inrichting van woningen van Indiërs in de Verenigde Staten. Het is vooral een daad van uiterlijk vertoon, waarmee ze een (uiterlijke) verbinding met India creëren. Overigens ziet Miller (2001) het interieur van de woning meer als een ‘mediating’ factor tussen de actuele woonsituatie en de gewenste woonsituatie, dan als een symbolische uitdrukking van eigen waarden en voorkeuren. De woninginrichting is in zijn ogen niet in de eerste plaats een communicatiemiddel naar buiten toe, maar meer een substitutie van de gewenste situatie. Migrantenvrouwen die erg gericht zijn op het vaderland (en daar terug naar verlangen) zouden in dit geval hun woninginrichting aanpassen om de situatie, waarin zij het meest naar verlangen (wonen in hun vaderland), na te bootsen. *“As such the home becomes not an expression of other people’s ‘gaze’, but rather an interiorized and more controlled replacement of those absent others”* (i.c. het land van herkomst) (Miller 2001, p. 7). De woninginrichting is voor de grote meerderheid van de Turkse respondenten van belang: “Het is de inkleuring van mijn persoon en daarmee is het van groot belang. Dat [het interieur] refereert sterker aan mij dan de buurt of de woning an

sich" aldus een 37-jarige man. Een 33-jarige man: "Dat is één van de dingen die ik zelf kan veranderen." Opvallend is dat bij zes van de acht stellen het de vrouw is die beslissingen over de woninginrichting neemt: "Het is meer voor mijn vrouw dan voor mij." Zes respondenten menen dat de inrichting op dit moment niet heel goed aansluit bij de wens. Oorzaken daarvoor zijn het gebrek aan tijd en/of het gebrek aan geld. Bijna alle respondenten hebben in de woning enkele zaken staan die verwijzen naar Turkije. Het meest voorkomend is het Turkse tapijt dat in veel gevallen door (vrouwelijke) familieleden gemaakt is. Voor de rest verschilt het aantal en het type spullen: veel respondenten hebben kleine Turkse versierselen die een decoratieve invulling aan het geheel dienen te geven. De helft van de respondenten heeft Turkse boeken in de woonkamer. Een kleine minderheid heeft ook religieuze symbolen (Koran-spreuk, een Koran-kalender) in de woonkamer. Ook kussens en spreien op de bank zijn volgens de respondenten 'Turks'. De producten die men als Turks kenmerkt komen vaak uit Turkije zelf: "De gordijnen zijn speciaal in Turkije op bestelling gemaakt." In de totale inrichting nemen de Turkse elementen een ondergeschikte rol in: ze zijn decoratief van aard en nemen vaak geen centrale plaats in het huis in. Zaken als banken, tafels, tv's en boekenkasten nemen een belangrijkere plaats in. Bij geen van de respondenten hingen Turkse vlaggen of afbeeldingen van Atatürk. Ook waren nergens Turkse versieringen aan de buitenkant van de woning te zien. Evenmin staan er dergelijke spullen voor de ramen. Van etnische symbolen die naar de buitenwereld toe gecommuniceerd worden is dan ook geen sprake. De Turkse decoraties hebben veelal te maken met een persoonlijke binding met familie; veel tapijten die de respondenten hebben is door familie gemaakt. Geloof speelt voor sommige respondenten ook een belangrijke rol bij enkele spullen. Een aantal spullen verwijzen ook direct naar de geboortestreek van respondenten: "Deze handgemaakte decoraties verwijzen naar mijn dorp, naar mijn achtergrond" aldus een 33-jarige man. Bij vier respondenten overheersen de Turkse elementen (door het aantal en door de plaatsing in de kamer) de woninginrichting, bij de overige respondenten was hier geen sprake van: "De woonkamer zal niet uitdrukken dat hier een typische Turk woont. Het is meer een mengeling, op nuances wil ik mijn achtergrond laten doorschemeren" aldus een 31-jarige vrouw. Een 32-jarige man uit Utrecht: "Het is aan de ene kant IKEA en aan de andere kant toch ook van die kleine dingen die naar je achtergrond verwijzen." De vier respondenten waarvan de woninginrichting veel Turkse decoraties kent, wijken wat betreft hun etnisch-culturele identiteit niet af van de overige respondenten. Blijkbaar is er geen rechtstreekse relatie tussen de etnisch-culturele identiteit en de woninginrichting. De respondenten zien over het algemeen vooral overeenkomsten met een woninginrichting die zij als typisch Nederlands zien: "Daar is niet echt een verschil tussen. Bij IKEA en Piet Klerckx zie je toch hetzelfde", "De grote dingen komen toch allemaal uit dezelfde winkel." Degenen die wel verschillen zien, merken op dat deze vooral bestaan uit de Turkse decoraties die zij niet zien in de Nederlandse woningen. Respondenten die verschillen zien tussen hun woninginrichting en de woninginrichting van wat zij als de gemiddelde Turk zien, brengen die in verband met opleiding en met de generatie. "Vroeger had je een Turkse vlag aan de muur, we hadden er ook een Nederlands molentje ernaast, dat heeft mijn generatie niet meer". Enkele respondenten menen dat een gemiddelde Turk een afbeelding van Atatürk of een foto van een moskee heeft hangen. Ook bij de Surinaamse respondenten wordt veel aandacht besteed aan de woninginrichting: "De woninginrichting is heel bepalend. Het is een soort weerspiegeling van je geest." Daarmee lijkt de woninginrichting toch vooral van belang te zijn als weerspiegeling van de eigen smaak. Voor één respondent is de woninginrichting van

groot belang wegens de buurt waarin hij woont: "Het is heel belangrijk: de mensen [in de buurt] zijn anders, je wilt echt het [huis] zodanig inrichten dat je je thuis voelt." De meerderheid van de respondenten is tevreden met de huidige inrichting. Het functionele aspect en het esthetische aspect worden daarbij van belang geacht. Minder belangrijk vindt men het om een boodschap naar anderen uit te stralen: de inrichting is er vooral om aan de eigen behoeften tegemoet te komen. Twee respondenten geven echter duidelijk aan ook een boodschap uit te dragen: "Het moet ook iets naar de bezoekers uitstralen: dat men binnenstapt en ziet welk beroep ik heb en welke studie ik heb gedaan." Acht Surinaamse respondenten hebben spullen in hun woning die verwijzen naar Suriname, hoewel het meestal om minder spullen dan bij de Turkse geïnterviewden. Bij vier respondenten zijn deze zaken niet aanwezig: "De Surinaamse achtergrond is niet belangrijk bij de inrichting" aldus een 42-jarige vrouw. Hiermee zijn er duidelijk meer Surinaamse respondenten die geen enkele verwijzing naar hun moederland hebben dan Turkse respondenten. De spullen in de woning die aan Suriname refereren lopen uiteen van kleine poppen, houtsnijwerken en foto's tot Surinaamse vlaggetjes. Bij sommige respondenten is de (houten) inrichtingstijl volgens hen gerelateerd aan Suriname: "Maar ik zou niet kiezen voor een huis wat alleen maar uit zware houten meubels bestaat. Kleine decoratieve houten elementen en houten bamboestoelen en een houten tafel dat zijn wel elementen met iets tropisch". Een andere Surinaamse respondent: "Ik vind de inrichting niet erg Surinaams hoor, maar ik denk mijn belangstelling voor hout, bamboe en koper dat zou een verwijzing kunnen zijn." Bij drie van de vier Hindoestaanse respondenten maken ook religieuze symbolen onderdeel van het interieur uit. Deze bestaan naast het ohm-teken ("dat symboliseert voor mij de kracht van God, dat de kracht van God in huis is"), ook uit afbeeldingen van Krishna, van andere belangrijke religieuze figuren en algemene Hindoestaanse figuren. Bij hen staan ook CD's en video's met Hindoestaanse muziek en films. Als enige van alle respondenten heeft een 35-jarige man uit Den Haag aan de buitenkant van zijn woning een symbool hangen die met zijn etnisch-culturele achtergrond in verband kan worden gebracht. Het ohm-teken dat naast de voordeur hangt, heeft hij om te laten zien wie hij is: "Ik bedoel je hoeft het niet te etaleren, je hoeft niet om commentaar te schreeuwen maar je mag wel laten zien wie je bent." Enkele respondenten zien duidelijke verschillen tussen de eigen inrichting en de inrichting die zij een gemiddelde Surinamer zien hebben: "Het moet glimmen, die mensen hebben dan een soort smaak van meubels als ze hier komen. Het moet glimmen en het is een beetje opzichtig." Deze respondente maakt een onderscheid naar opleiding: volgens haar hebben hoger opgeleiden Surinamers deze smaak in veel mindere mate. Een andere respondent merkt op: "Ik weet een aantal mensen dat zweert bij zo'n kalender [met landschapsfoto's], ze denken dat het cultureel hoogstaand is. Zoiets is een aantal jaren geleden bedacht, met foto's die exotisch aandoen. Ook met de klok in de vorm van Suriname: het is een beetje mal, want het zijn exotische foto's uit een land waar jezelf vandaan komt. Je doet dus alsof je een afstand hebt tot het exotisme terwijl jij het eigenlijk zelf bent. De gemiddelde Surinamer heeft het burgerlijk ingericht: met een vitrine met gouden hondjes en snuisterijen." Er is één respondent van wie de inrichting aardig aan de omschrijving van hierboven voldoet. Deze man rekent zichzelf tot de Surinaamse bevolkingsgroep en hij vindt zijn inrichting (als enige respondent) ook typisch Surinaams: "Echt Surinaams is dat buffet. Zo'n meubelstuk is echt Surinaams. En ook dat bankstel: want het is lang en niet van leer, met echt hout en zachte kussens, dat is echt Surinaams. Ook de diploma's op de muur is typisch Surinaams, om te laten zien wat je bent." Ook voor mij is het status in de eerste

plaats." Zes respondenten benoemen een verschil in inrichting tussen generaties: de oudere generatie propt volgens hen de woning veel voller met allerlei spullen. Daarnaast heeft deze generatie meer spullen in de woning die naar Suriname verwijzen: "Bij mijn vader zie ik dat houtsnijwerk nog wel terug. Maar bij vrienden van dezelfde leeftijd als ikzelf is dat al veel minder; het is er wel, maar het is klein" aldus een 42-jarige vrouw. Een andere respondente: "Een Surinaamse vlag ofzo dat is meer voor de oudere mensen. Bij oude mensen zie je ook vaak foto's van koningin Juliana." Ook wordt door respondenten een verschil met de inrichting van gemiddelde Nederlanders gezien. Volgens vier respondenten zetten Nederlanders in hun woning veel meer spullen. Tegelijk wordt door de meeste respondenten opgemerkt dat de inrichting van hun Nederlandse vrienden niet heel veel van de eigen inrichting verschilt. Uit bovengenoemde beschrijving komt naar voren dat de Turkse respondenten meer spullen in hun woning hebben die verwijzen naar hun etnisch-culturele achtergrond dan bij de Surinaamse respondenten het geval is. Voor beide groepen geldt verder dat de eigen etniciteit een grotere rol speelt bij de inrichting van de woning dan als het gaat om de keuze voor de woning zelf. Dat wil, zeker bij de Surinaamse respondenten, niet zeggen dat de rol van de etnische identiteit van groot belang is bij de inrichting van het huis. Opvallend is dat er geen rechtstreeks verband bestaat tussen de etnisch-culturele identiteit van de respondenten en de inrichting: personen die zichzelf als Turks zien *kunnen* hun woning ingericht hebben met veel Turkse spullen. Dit is echter geen wetmatigheid: zo is er van de drie respondenten die zich in hun binnenste meer Turks voelen dan Nederlands slechts één respondent die ook daadwerkelijk zijn woninginrichting met veel Turkse spullen heeft ingericht. Ook van de drie Surinaamse respondenten die zich in de eerste plaats Surinamer voelen, is er maar één met een typisch Surinaamse inrichting.

5.5 Toekomstperspectief in Nederland

Volgens de etnisch-culturele benadering kan de woonsituatie van immigranten negatief beïnvloed worden door zaken als woninginvestering in het land van herkomst, het sparen van geld voor familie en de wens om terug te keren. Deze situaties leiden er namelijk toe dat men minder bereid is te investeren in woningen in het land van verblijf. Deze gedachte gaat niet op voor de Turkse en Surinaamse respondenten. Geen van hen stelt investeringen in Nederland uit om daarmee geld te sparen voor wonen in Turkije of Suriname. Ten eerste wordt dit veroorzaakt doordat in totaal slechts vijf respondenten (drie Turken en twee Surinamers) op dit moment een woning en een stuk grond bezitten. Eén van de respondenten bezit zowel een woning in Turkije als in Nederland, terwijl de twee anderen met een woning in Turkije vanwege hun jeugdige leeftijd (beiden zijn niet ouder dan 25 jaar) hier nog geen woning hebben gekocht. Van de twee Surinamers gaat er één binnenkort een huis hier kopen. Dit duidt ook op dat mensen ondanks bezit in het buitenland ook in Nederland investeren in de woning. Ten tweede wordt door de grote meerderheid geen geld of pakjes meer naar Turkije of Suriname gestuurd. Er zijn weliswaar respondenten die geld of pakketjes sturen (zes Turkse en vijf Surinaamse respondenten), maar dit leidt niet tot een belemmering om woninginvesteringen in Nederland te doen. Van de elf respondenten die wel eens geld sturen, bezitten er zeven een eigen woning in Nederland. Bij de vier respondenten zonder woningbezit heeft dat niet te maken met de financiële verplichtingen ten opzichte van familieleden in Turkije of Suriname. Ten slotte leeft bij een grote meerderheid

van de Turkse respondenten weliswaar de gedachte om ooit terug te keren naar Turkije, maar heeft dit geen invloed op het investeringsgedrag in woningen. Er is een 33-jarige man die binnen twee jaar wil verhuizen naar een koopwoning, maar ook er over denkt om terug te keren naar Turkije. Dit geldt ook voor een 31-jarige Amsterdamse. Ondanks dat ze net een koopwoning gekocht heeft met haar echtgenoot, zijn ze wel van plan om op de middellange termijn (over vijftien jaar) naar Turkije terug te gaan. Bij de Surinaamse respondenten is de gedachte om terug te keren naar Suriname zo goed als afwezig: slechts twee respondenten hebben deze wens. Deels komt dit doordat respondenten Nederland als 'thuisland' zijn gaan ervaren. Voor een ander deel komt dit door de moeilijke situatie in Suriname: "Ik denk dat het heel moeilijk is om terug te gaan. Het is daar echt niet goed geregeld. Je wordt ook tegengewerkt door de regering. Daarom denk ik dat alle Surinamers lekker hier blijven. Als je eenmaal hier zit ben je gewend aan voorzieningen en makkelijke dingen," aldus een 26-jarige Surinaamse uit Den Haag. De Turkse respondenten die erover denken om weg te gaan uit Nederland willen niet per definitie naar Turkije; twee respondenten geven aan ook naar andere landen te willen. Een opvallende reden, door twee geïnterviewden genoemd, om uit Nederland weg te gaan heeft te maken met het politieke klimaat: "Af en toe word ik wel een beetje bang. Ja als ik zie hoe dingen gaan hier in Nederland. Het gaat om de algemene gedachtingang, het lijkt net of dat we 90 % vergeten zijn en dat het maar om 10 % draait. Ik heb een beetje het gevoel dat het een beetje overslaat en dan hoeft er maar een aantal dingen te gebeuren, dat er mensen dingen doen. Daar ben ik bang voor, voor mezelf gaat het wel, maar ik heb ook nog drie kinderen en die wil ik dat niet aandoen. Dat kan er toe leiden dat ik wegga, maar niet perse naar Turkije."

5.5.1 Verzorging van de ouders

De meerderheid van de Turkse respondenten geeft er *niet* de voorkeur aan om de ouders in huis te nemen: "Ik voel me wel verantwoordelijk voor mijn ouders. Ik heb ook een goede band met ze, maar ik zou ze bijvoorbeeld niet in huis willen nemen." Een deel van deze respondenten ziet geen optie om ze in huis te halen, omdat de ouders in Turkije wonen. Ze zouden daar wel voorzieningen willen treffen voor een goede opvang voor de ouders. Van de geïnterviewden die hun ouders in Nederland hebben wonen, zegt de meerderheid dat ze er de voorkeur aan geven om bij de ouders in dezelfde buurt of dezelfde stad te wonen. Eén respondent ziet zijn ouders het liefst in een aanleunwoning wonen. De vier respondenten die wel de ouders in huis willen nemen geven aan dat ze het als normaal beschouwen hun ouders in huis te nemen: "Ik zal ze zeker in huis nemen", aldus een 32-jarige vrouw. Maar net als bij alle andere respondenten gaat dit pas spelen op het moment dat de ouders zorg nodig hebben. Tot dat moment wil zij haar ouders zolang mogelijk zelfstandig laten wonen. Overigens identificeert geen van deze respondenten zich sterk met het Turk-zijn. Gevraagd aan de respondenten hoe ze later hun eigen oude dag het liefst zien, blijkt dat een grote meerderheid (n = 13) niet bij de kinderen in huis wil trekken. Liever gaan zij naar een verzorgings- of bejaardenhuis. Twee respondenten hebben er nog geen idee over en slechts één respondente wil het liefst bij haar kinderen wonen. De Surinamers kennen ook een meerderheid die bij voorkeur niet de ouders in huis nemen. Vier respondenten nemen het liefst de ouders in huis. Eén respondent geeft er de voorkeur aan om in een zogenaamde kangaroewoning (meergeneratiewoning) te wonen, waarbij hij zijn ouders het liefst in de benedenwoning ziet wonen. Op dit moment ziet deze respondent echter te

weinig van deze woningen: "Qua architectuur zou ik willen dat de woningen zodanig gebouwd worden dat je een ruimere woning hebt en dat je je ouders in principe in huis kan nemen. Het zou gelijkvloers moeten zijn." In de toekomst zien twee respondenten zichzelf bij voorkeur bij hun kinderen wonen, terwijl de overige respondenten hier absoluut geen voorkeur voor hebben. Zij hebben liever dat de kinderen in de buurt wonen en geven een voorkeur voor een verpleeghuis of voor groepswonen. Sommige respondenten moeten juist niets van woongroepen hebben: "Dat groepswonen is weer zo terug naar je eigen kring gaan" aldus een 31-jarige vrouw.

5.7 Conclusie

De woning heeft voor de respondenten in de eerste plaats een functionele betekenis. De woning als middel van identiteitsuiting lijkt veel minder sprake te zijn. De etnische identiteit wordt ook niet uitgedrukt door middel van de woning. "Ik ben iemand die gelovig is en zich verdiept in mijn eigen cultuur, maar ik zou niet weten hoe ik dat zou moeten terugbrengen in mijn woning", zo reageert een 25-jarige Turkse man op de vraag op welke manier hij zijn etnisch-culturele achtergrond in zijn woning terug zou willen zien. Daarmee lijkt hij een antwoord te geven dat representatief is voor de meeste respondenten. In het algemeen worden weinig eisen aan de woning gesteld die duidelijk gerelateerd kunnen worden aan de etnisch-culturele achtergrond. De wensen ten aanzien van de woning hebben vooral te maken met de ruimte (aantal kamers, oppervlakte). Onder een kleine minderheid bestaan er specifieke wensen wat betreft gastenkamer of een strijkkamer, maar dit zijn luxe wensen; ze worden niet als doorslaggevend beschouwd bij de keuze voor een woning. De wens voor een gastenkamer heeft meer te maken met de functionele en sociale kant daarvan (het ontvangen van bezoek) dan met de expressieve kant (het visitekaartje van het huis). Bij beide groepen is er ook nauwelijks vraag naar etnisch-specifieke architectuur. Bij de woninginrichting blijkt de etnisch-culturele identiteit, met name bij de Turkse respondenten, meer naar voren te komen. Hierbij moet gedacht worden aan decoratieve spullen die een aanvulling zijn op de (standaard) inrichting. Er bestaat overigens geen relatie tussen etnisch-culturele identiteit van de respondenten en de hoeveelheid 'Turkse' spullen in de woonkamer. Afgezien van de verschillen met betrekking tot de woninginrichting onderscheiden Turken zich ook van Surinamers als het gaat om de toekomstplannen. Veel Turkse geïnterviewden spelen met de gedachte om ooit naar Turken terug te keren, terwijl slechts weinig Surinamers er over denken om zich in Suriname te vestigen. Verontrustend is dat het erop lijkt dat dit deels te maken heeft met het idee dat de tolerantie jegens Moslims in de Nederlandse samenleving aan het afnemen is. Die indruk wordt bevestigd door het onderzoek van Van der Zwaard (2005), waaruit naar voren is gekomen dat maatschappelijk succesvolle Turken en Marokkanen de laatste jaren een stuk minder optimistisch zijn geworden over de toegankelijkheid en toekomstmogelijkheden van Nederland op woon- en werkgebied. Overigens hebben de toekomstplannen van Surinamers en Turken wel gemeen dat er veel verantwoordelijkheidsgevoel voor de ouders uit spreekt. De meeste respondenten willen in de buurt van hun ouders (blijven) wonen als die hulpbehoevend worden en een behoorlijk aantal (vier in elke groep) is zelfs bereid om later de ouders in huis op te nemen. Dat betekent niet dat ze in de toekomst ook hetzelfde van hun kinderen verwachten. Slechts een enkeling spreekt de voorkeur uit om later bij de kinderen te gaan wonen.

6 Buurtvoorkeuren

In dit hoofdstuk gaat het om de vraag in hoeverre etnisch-culturele factoren een rol spelen bij de buurtkeuze. In hoofdstuk 2 kwam naar voren dat in de onderzoeksliteratuur vooral de aanwezigheid van landgenoten, familie en vrienden vaak als de belangrijkste aspecten aangewezen worden (zie Owusu 1999; Murdie 2002). Daarnaast spelen mogelijk ook etnische voorzieningen een rol; het kan hier dan gaan om specifieke winkels als islamitische slagers of tropische winkels, maar bijvoorbeeld ook om culturele centra en gebedshuizen. Een relatief onderbelichte kant in de literatuur is de expressieve functie van de buurt. Daarbij gaat het om de vraag in hoeverre men met de keuze voor een buurt uiting geeft aan de (culturele) identiteit. In dit hoofdstuk komen achtereenvolgens de functionele, de sociale en de expressieve aspecten die bij de buurtkeuze een rol kunnen spelen aan de orde. Daarbij moet bedacht worden dat de keuze van de buurt voor veel mensen betrekkelijk is, omdat zij bijvoorbeeld door een laag inkomen of het ontbreken van een voor hen geschikt woningaanbod, niet echt veel keuzemogelijkheid ervaren. Daarom kijken we niet alleen naar de keuze voor de huidige woonbuurt, maar ook naar de aspecten die een rol spelen bij een (toekomstige) wensbuurt.

6.1 De huidige buurt

Zoals in paragraaf 4.1 al naar voren kwam, hebben de meeste respondenten bij de keuze voor de huidige buurt en de huidige woning een vorm van keuzevrijheid ervaren. Desondanks hebben slechts weinigen een zeer bewuste keuze voor hun huidige buurt gemaakt. Natuurlijk zijn wel bepaalde minimeisen als veiligheid en bereikbaarheid aan de buurt gesteld, maar specifiekere eisen zijn in veel gevallen niet gesteld; de woning werd over het algemeen veel belangrijker gevonden. Een 33-jarige Turkse vrouw meldt: "Ik heb niet echt op de buurt gelet toen ik hier kwam wonen. Ik ben heel weinig thuis, dus voor mij is het een slaapomgeving." Wel geeft deze mevrouw gelijk daarna aan de woning niet genomen te hebben als deze in (beruchte) concentratiebuurten als de Schilderswijk of Laakkwartier gelegen zou zijn geweest. Ook voor een klein aantal andere respondenten geldt dat men niet specifiek voor de huidige buurt heeft gekozen, maar wel duidelijk bepaalde buurten uitgesloten heeft vanwege de aanwezige leefbaarheidsproblemen. Geen van de respondenten voelde zich ingeperkt in de keuzevrijheid vanwege 'racial harassment'. Dit verschijnsel, dat regelmatig gerapporteerd wordt in Groot-Brittannië (Bowes e.a. 1997, Tomlins e.a. 2002, p. 507), behelst het geweld en de intimidatie van de autochtone bevolking in sommige buurten jegens allochtonen. Van der Zwaard (2005) is één van de weinigen die dit in de Nederlandse context is tegengekomen. Uit haar onderzoek in Rotterdam komt naar voren dat sommige Turken en Marokkanen huiverig zijn om naar buitenwijken als Ommoord en Zevenkamp te verhuizen, omdat daar immigranten- en islamvijandigheid onder de Nederlandse bewoners zou heersen. Slechts zeven respondenten (drie Turken en vier Surinamers) hebben wel bewust voor de huidige woonbuurt gekozen. In de meeste gevallen kende men de buurt al goed of omdat men er al eerder woonde, of omdat familieleden of kennissen er al woonden. Een 25-jarige Turkse man uit Tilburg: "Heel mijn kennissenkring en mijn vrienden en mijn familie die wonen in deze buurt, dat is

misschien het allerbelangrijkste. Ik heb een heel warm gevoel bij die buurt, ik heb ook bewust gekeken naar een woning binnen deze buurt.”

6.2 Functionele aspecten van de buurt

In hoofdstuk 2 kwam uit het overzicht van de internationale literatuur naar voren dat de aanwezigheid van etnische voorzieningen een reden kan zijn voor immigranten om in specifieke buurten te gaan wonen. Door in een buurt te wonen met deze voorzieningen zijn speciale producten makkelijker te verkrijgen en kan men gebruik maken van gebedshuizen en verenigingsgebouwen (zie Peach e.a. 1981). Dit laatste punt hangt ook samen met de expressieve kant van de buurt, die in paragraaf 6.4 aan de orde komt. Uit de vorige paragraaf is gebleken dat veel respondenten niet echt een specifiek voor de huidige woonbuurt hebben gekozen. Dat houdt echter niet in dat buurtkenmerken niet van invloed zijn geweest op hun verhuisbeslissing. Aanwezigheid van voorzieningen en bereikbaarheid hebben namelijk wel een rol gespeeld; naar basisvoorzieningen zoals supermarkten en scholen werd wel degelijk gekeken. Daarnaast is ook de locatie van de buurt belangrijk geweest. Deze moest gunstig gelegen zijn ten opzichte van het stadscentrum en uitgaanswegen. Voor sommige respondenten speelde daarnaast ook de aanwezigheid van goed openbaar vervoer een rol. Ten aanzien van specifiek etnische voorzieningen (Islamitische slaggers, Turkse bakkers, tropische winkels, moskees en theehuizen) is duidelijk geworden dat deze een zeer kleine rol hebben gespeeld bij de buurtkeuze. Geen van de respondenten noemt deze voorzieningen als reden voor de huidige buurtkeuze. Als naar het huidige buurtgebruik gekeken wordt, dan valt op dat de buurt door vrijwel alle respondenten gebruikt wordt voor de dagelijkse boodschappen. Deze worden niet alleen bij supermarkten gedaan, maar ook bij specifiek Turkse en tropische winkels. Slechts één Turkse respondent en drie Surinaamse respondenten maken nooit van deze winkels gebruik. De rest doet in meerderheid hooguit één keer per week de boodschappen in dergelijke winkels, die meestal in de eigen buurt gevestigd zijn. Twee respondenten doen elke dag boodschappen bij Turkse winkels. Over het algemeen is men tevreden met de buurt voor wat betreft de buurtvoorzieningen (dagelijkse boodschappen) en ook de relatieve ligging van de buurt wordt door veel respondenten aangemerkt als een voordeel van de buurt. Nadelen die vaker te horen zijn over de buurt zijn de dichte bebouwing en het ontbreken van groenvoorzieningen. Opvallend is dat de aanwezigheid van etnische winkels slechts door twee respondenten (één Turkse en één Surinaamse) spontaan als voordeel van de buurt genoemd worden. De afwezigheid van deze voorzieningen wordt niet per definitie als een belangrijk nadeel gezien, aangezien niemand deze zaken in de buurt erg mist. Als men specifieke producten wil kopen, kan men natuurlijk altijd naar een andere buurt gaan. De wensen ten aanzien van de functionele aspecten van de buurt die spontaan genoemd worden komen neer op basiszaken als winkels voor de dagelijkse boodschappen, scholen, rust, ruimte en groenvoorzieningen. De wensen ten aanzien van de groenvoorziening hebben ten eerste te maken met *kijkgroen*: er moeten bomen staan of een parkje om de buurt een groen uiterlijk te geven. Ten tweede is er ook de vraag naar *gebruiksgroen* zoals parkjes. Er bestaat onder de Turkse en Surinaamse respondenten een eenduidige voorkeur voor de aanwezigheid van specifiek Turkse of tropische winkels in de buurt. Slechts drie Turkse en twee Surinaamse respondenten geven aan geen behoefte aan deze voorzieningen te hebben. “Ik ga wel eens naar een Turks winkeltje, maar tegen-

woordig krijg je bij de Albert Heijn ook Turkse dingetjes. Ik ga zelden naar een Turks winkeltje. Daar heb ik geen behoefte aan." De meerderheid zou echter wel een dergelijke voorziening in de buurt willen hebben. "Ik heb wel behoefte aan een tropische winkel. Maar als die er niet is dan ga ik naar een tropische winkel toe en doe daar voor drie weken boodschappen.", aldus een 31-jarige Surinaamse. Een 33-jarige Turkse vrouw meldt: "Nou ik ga nu naar de Schilderswijk voor bepaalde Turkse zaken die ik hier niet kan krijgen. Dus op zich zou dat [de aanwezigheid van die voorzieningen] wel leuk zijn. Qua reistijd. Het is geen topwens. Er is nu wel een alternatief voor handen, alleen dat duurt wat langer. Maar het is niet dat ik mijn woning daarop zou selecteren." Naast winkeltjes wordt de aanwezigheid van een moskee door enkele respondenten genoemd als een wensaspect van de buurt, echter wordt het door niemand spontaan als belangrijk onderdeel van de wensbuurt genoemd. Voor de meeste respondenten is de aanwezigheid van een moskee slechts een luxe: "Thuis kan ik ook bidden", aldus een 37-jarige man. Etnische voorzieningen zijn luxe-wensen: het is mooi meegenomen als ze in de buurt aanwezig zijn, maar het leidt niet tot een specifieke keus voor een buurt. Dit in tegenstelling tot andere voorzieningen zoals supermarkten die, dankzij het feit dat ze veel frequenter bezocht worden, een hogere plaats binnen de behoeftehiërarchie innemen. Van een binding aan bepaalde buurten vanwege de aanwezigheid van etnische voorzieningen is dan ook geen sprake. Wel is het mogelijk dat deze binding op een hoger (stedelijk) niveau aanwezig is (zie ook Bolt 2001). Hierbij is men dan gebonden aan een stad vanwege de aanwezigheid van Turkse en tropische winkels of een moskee. Voor sommige respondenten is het van belang dat deze voorziening binnen een bepaalde tijd bereikbaar is: "Niet dat ik een uur met de auto zou moeten, het moet bereikbaar zijn." Voor een 31-jarige Turkse vrouw is de aanwezigheid van een moskee op stadsniveau van groot belang: "Als je me vraagt of ik op stadsniveau gebonden wordt aan een moskee dan is dat zo."

6.3 Sociale aspecten van de buurt

In het literatuuroverzicht van hoofdstuk 2 kwam naar voren dat een de wens om in de nabijheid van landgenoten en familie te wonen als belangrijke oorzaak van de concentratie van allochtonen wordt gezien (Owusu 1999, Tomlins e.a. 2002). In deze paragraaf zal ingegaan worden op de aanwezigheid van vrienden en familie in de buurt en op de sociale contacten die de respondenten in de buurt onderhouden. Het belang dat aan de aanwezigheid van landgenoten in de buurt wordt gehecht komt in de volgende paragraaf aan bod. Alle respondenten onderhouden contact met hun burens. Deze hebben voor de meeste respondenten vooral een instrumentele betekenis: men moet bereid zijn elkaar eens in de zoveel tijd te helpen. De burens zijn bij de meeste respondenten niet van Turkse of Surinaamse komaf. Geen enkele respondent heeft een voorkeur voor burens met dezelfde etniciteit. De algemene opvatting onder de respondenten is dat het niet uitmaakt of een Nederlander, een Turk of een Surinamer naast hen woont. Daarentegen is het gedrag van de burens wel van belang: "Etniciteit maakt niet uit, het hangt af van de mensen zelf". Op z'n minst moet er van onderling respect sprake zijn. "Zolang ze zich rustig gedragen en ik heb er geen last van dan maakt het me niet uit. En mijn ervaring is toch dat de afkomst niet uitmaakt, maar zolang mensen respect hebben voor elkaar en je houdt rekening met elkaar dan kom je al ver. En dan maakt afkomst niet uit," aldus een 33-jarige Turkse respondente uit Den Haag. Een andere Turkse respon-

dente: “Ze hoeven niet eens op een lijn te zitten, ik geloof bijvoorbeeld niet, er mag best een hele gelovige gezin naast me wonen, zolang ze mij maar respecteren, dan maakt het niet uit.” Het aantal Surinaamse respondenten met familie in de buurt (n=6) is duidelijk hoger dan bij de Turkse groep respondenten (n=3). Slechts bij een enkeling (twee Turkse en één Surinaamse respondent) speelde de aanwezigheid van familie echter een rol bij de keuze voor de buurt. Bij ruim de helft van de Turkse en Surinaamse respondenten wonen er vrienden in de buurt. Bij Turken gaat het meestal om Turkse vrienden, terwijl Surinamers vaak ook niet-Surinaamse vrienden in de buurt hebben. Er bestaat hier geen verband tussen de etnisch-culturele identiteit en de aanwezigheid van Turkse of Surinaamse vrienden: respondenten die zich bijvoorbeeld Turks of Turks-Nederlands voelen verschillen niet van elkaar voor wat betreft de aanwezigheid van Turkse vrienden in de buurt. Als gekeken wordt naar de wens ten aanzien van familie en vrienden in de buurt, dan valt op dat de overgrote meerderheid van de respondenten geen wens heeft om bij familie en/of vrienden in dezelfde buurt te wonen. Drie Turkse en drie Surinaamse respondenten hebben deze expliciete wens wel. Deze wens speelt voor hen dan ook een belangrijke rol in de buurtvoorkeuren. Bij drie respondenten komt dit omdat de ouders oud zijn: men wil hen snel kunnen bereiken. Naast deze respondenten zijn er nog zeven andere respondenten (vier Turkse en drie Surinaamse) die niet zozeer een wens hebben om familie/vrienden in de buurt te hebben, maar wel in dezelfde stad of regio. De wens is hierbij zo sterk dat deze respondenten gebonden zijn aan een bepaalde stad of regio voor het zoeken van een woning: “Ik hecht er wel waarde aan dat ik zeg maar in een centraal stukje woon, dat mijn ouders bereikbaar blijven voor mij” aldus een 31-jarige Surinaamse. Naast de aanwezigheid van vrienden en/of familie kunnen ook andere factoren spelen zoals een binding aan de stad waar men opgegroeid is. Een 33-jarige Turkse man: “Ik zou niet naar een andere stad willen verhuizen. Ik woon hier al mijn hele leven. Het is een leuke stad. Er gebeuren veel dingen en ik heb er mijn netwerk. Dat is wel belangrijk voor de binding aan de stad.” Voor vier Turkse en vier Surinaamse respondenten is er op dit moment sprake van veel contacten binnen de buurt. Een 31-jarige Turkse Utrechter zegt daarover: “Zonder die relaties [van vrienden en kennissen] ben je eenzaam. Het is niet zo dat ik mijn problemen aan hun ga vertellen of zo. Het is even de warmte, het samen bij elkaar te komen. Over dingen te praten, dat heb je nodig.” Voor slechts één respondent zijn de relaties in de buurt reden om niet uit de buurt te willen verhuizen. Deze 32-jarige Turkse Amsterdamse geeft aan: “Ik blijf hier wel wonen in deze buurt. Ik heb hier mijn sociale contacten, mijn omgeving, die heb ik hier opgebouwd. [...] Als ik straks ouder ben dan heb je gewoon iemand nodig waarmee je kan praten en heb je een buurt nodig waar je even naar buiten kan.” De andere respondenten met veel sociale contacten in de buurt kunnen het zich echter prima voorstellen om te verhuizen. Sommigen hebben al concrete verhuisplannen, zoals een 31-jarige Turkse die bij haar ouders in de straat woont: “Ik wil rustiger wonen. Ik zal mijn moeder wel missen maar dat ik niet meer in dezelfde buurt kan wonen is niet zo’n belemmering. En met mijn vrienden maak ik toch afspraken als ik ze wil zien.”

6.4 Het belang van de sociale samenstelling en de identiteit van de buurt

In hoofdstuk 2 is naar voren gekomen dat er aan het wonen in een concentratiebuurt bepaalde voordelen zijn verbonden. Zo leidt het ‘onder elkaar’ wonen er toe dat het

makkelijker is om sociale contacten op te bouwen en te onderhouden. Ook het behouden van normen en waarden en de bestendiging van de eigen cultuur is makkelijker in een omgeving met veel landgenoten. Daarnaast is gebleken dat ook de opvang van landgenoten (die al dan niet door kettingmigratie immigreren) een belangrijke reden kan zijn voor het geconcentreerd samenwonen: nieuwkomers worden wegwijs gemaakt en krijgen hulp aangeboden, bijvoorbeeld in de vorm van onderdak bij migranten die er al langere tijd wonen. Het wonen in de nabijheid van landgenoten heeft niet alleen praktische voordelen, maar geeft mensen ook de gelegenheid om zich met hun woonomgeving te identificeren. Het wonen in een buurt met veel landgenoten kan met andere woorden ook gebruikt worden als expressief middel; door in deze buurten te wonen communiceert men een (etnisch-culturele) boodschap naar de buitenwereld. Het is echter de vraag in hoeverre de aanwezigheid van landgenoten in de buurt relevant is voor allochtonen met een hoog opleidingsniveau. Volgens het assimilatiemodel zouden allochtonen met een hoge sociaal-economische status immers meer belang hechten aan de sociale status van de buurt dan aan de etnische samenstelling (Hwang en Murdock 1998). In deze paragraaf zal ingegaan worden op de vraag in hoeverre de etnische en sociale samenstelling van de wijk een rol speelt in de buurvoorkeuren van de respondenten. Vinden zij de bevolkingssamenstelling in de buurt belangrijk? Wat is de ideale bevolkingssamenstelling? Is de (bevolkingssamenstelling van de) buurt een middel om de eigen (etnisch-culturele) identiteit uit te dragen?

6.4.1 Identiteit

Uit paragraaf 6.1 bleek dat slechts weinig respondenten zeer bewust voor hun huidige buurt gekozen hadden, mede omdat het bij enkelen ontbrak aan keuzevrijheid. Op grond daarvan ligt het niet voor de hand dat mensen veel nadruk leggen op de expressieve aspecten van de buurt. Bij de spontane reacties op de vraag '*Welke betekenis heeft de buurt voor U?*' kwamen er vrijwel geen expressieve aspecten aan bod. De meeste reacties gingen in op de functionele betekenis van de buurt; men wil er rustig kunnen wonen en men wil voorzieningen in de buurt hebben. Daarnaast heeft de buurt voor negen Turkse en vier Surinaamse respondenten een sociale betekenis; de buurt speelt voor hen een belangrijke rol in het contactennetwerk. Één van de weinige respondenten (een 38-jarige Surinaamse) die zeer duidelijk veel waarde hecht aan het uiten van haar status door middel van de buurt hierover: "De status van de buurt is belangrijk, welke mensen omringen mij? Zijn dat mensen met wie ik mij kan identificeren. Je draagt ook iets uit door in een bepaalde buurt te wonen. Dat is het expressieve karakter: als je kiest voor een buurt dan zegt dat ook wel iets over jou. En ik zeg 'ook' met nadruk, omdat het niet doorslaggevend hoeft te zijn. Soms zijn het omstandigheden die maken dat jij hier komt wonen." De helft van de Turken en een kleine meerderheid van de Surinaamse respondenten is van mening dat de buurt daadwerkelijk iets over hun persoon zegt. Twee Turkse respondenten menen dat de buurt iets zegt over hun sociale karakter, terwijl twee anderen menen dat het iets zegt over het belang dat zij hechten aan het samenwonen met verschillende bevolkingsgroepen: "De buurt zegt over mij dat ik flexibel ben en met diverse mensen kan samenwonen." Vier van de Surinaamse respondenten zeggen dat de rust die zij opgezocht hebben iets zegt over hen als persoon. In tegenstelling tot de Turkse groep refereert geen van de Surinaamse respondenten aan de sociale factoren als het gaat om aspecten van de buurt die iets over hen als persoon zouden zeggen. In overeenstemming met het idee dat de expressieve kant van de buurt

alleen relevant is voor mensen met keuzevrijheid, geldt dat elk van de Surinamers die vindt dat de buurt wat over hem/haar keuzevrijheid zegt te hebben ondervonden bij de verhuisbeslissing. Overigens lijkt bij geen van de respondenten het uitdragen van de eigen (etnische) identiteit een doorslaggevende rol te hebben gespeeld. In sommige gevallen was de reputatie van de buurt wel van belang, terwijl voor anderen gold dat de buurt tenminste aan een bepaalde mate van rust en veiligheid moest voldoen. Dat de expressieve kant van de buurt zo'n beperkte rol heeft gespeeld bij de keuze voor de huidige buurt wil nog niet zeggen dat Turken en Surinamers niet de behoefte zouden hebben om hun eigen (etnisch-culturele) identiteit via hun woonbuurt te communiceren. Volgens SmartAgent (2001) wil maar liefst 40 procent van de Turken (en de Marokkanen) meer architectuur uit de eigen cultuur terugzien in de buurt, tegenover 22 procent van de Surinamers. De wens naar architectuur in de buurt die verwijst naar de culturele achtergrond is bij de helft van de Turkse respondenten totaal afwezig. Er bestaat onder hen geen behoefte aan een buurt met kenmerken van de Turkse architectuur. Sommigen kunnen zich zelfs helemaal niet voorstellen bij een specifiek Turkse architectuurstijl. Een 18-jarige vrouw hierover: "Architectuur hoef ik niet terug te zien in de buurt. In Turkije heb je niet echt typische architectuur." Dit wordt onderschreven door een 32-jarige man: "Ik ken de Turkse architectuurstijl niet. Is er een stijl dan? Het is meer verschillende kleuren enzo." Bij de andere helft wordt specifieke Turkse architectuur in de buurt wel gewaardeerd. "Ik zie er alleen maar een meerwaarde van", aldus een 25-jarige man. De meeste respondenten met een specifieke architectuurwens maken een koppeling tussen architectuur en de moskee: "Ik vind het wel leuk om naast een kerk ook een moskee te hebben. De buurt is daarmee rijk aan architectuur." Slechts één respondent denkt bij multiculturele architectuur niet zozeer aan een moskee, maar aan een kunstwerk die refereert aan zijn Turkse achtergrond. Van belang hierbij is dat deze respondent vanuit zijn werk kennis heeft over multiculturele bouwprojecten en daardoor beter geïnformeerd is dan de overige respondenten. Dat het architectuuraspect voor een bepaalde groep wel een wens is, betekent niet dat aan deze wens grote waarde gehecht wordt. De respondenten geven namelijk aan dat dit aspect in het geheel van de buurtvoorkeuren een marginale positie inneemt. Het is, met andere woorden, een luxe voorkeur: de aanwezigheid van multiculturele architectuur wordt op prijs gesteld, maar afwezigheid ervan leidt er niet toe dat een buurt afgewezen wordt: "Ik zal een buurt er niet op afwijzen." Geen enkele respondent zal een buurt speciaal op dit aspect selecteren of heeft de huidige buurt op dit punt gekozen. Onder de Surinaamse respondenten is de wens naar 'Surinaamse' architectuur in de buurt zo goed als afwezig. Bij één respondente spreekt het idee wel aan en zij wil het ook wel terugzien in de eigen buurt. Een enkeling staat ook wel sympathiek tegenover het idee, maar vindt het voor de eigen woonbuurt niet zo nodig. De meeste Surinamers voelen echter weinig voor specifieke Surinaamse architectuur, zoals een 35-jarige Hagenaar het uitdrukte: "Nee, die behoefte heb ik niet. In dat geval zou ik denken van wat anderen ervan zouden vinden. Dan zou je ook wel Turkse en Marokkaanse architectuur moeten hebben." Enkele andere Surinamers geven aan dat het Nederlandse klimaat niet geschikt zou zijn voor houten gebouwen. Bij andere respondenten leeft het idee dat ze dergelijke architectuur niet nodig vinden in Nederland. Een 26-jarige Surinaamse: "Wat willen ze terug zien? Je woont hier toch in Nederland. Ik denk dat je op je eigen manier bijvoorbeeld in je eigen huis dingen van Suriname kan doen [...] dat moet je thuis doen, niet in de buurt, want je woont toch in Nederland. Ik vind toch dat er enige aanpassing mag zijn. Ik zie al voor me dat ze hier op het pleintje een hutje van een Bosland-Creool zetten."

Dan hebben mensen van: "Wat doet dat hutje hier?" "Het is hier zo anders: een andere cultuur, een ander klimaat" vat een 26-jarige Surinaamse uit Den Haag het gevoel van andere respondenten samen.

Positiebepaling ten opzichte van andere groepen

De respondenten is gevraagd in hoeverre zij verschillen en overeenkomsten zien tussen hun huidige buurt en de 'doorsnee' buurt waar de gemiddelde Turk of Surinamer woont. De meeste Turkse respondenten (n=10) zien hier met name verschillen. Deze verschillen hebben te maken met drukte op de straat en het hogere aantal Turken dat in dergelijke buurten woont. Vier respondenten verwijzen specifiek naar verschillen in sociaal-economische samenstelling: "[In die buurten woont] een bepaald type mensen: niet hoogopgeleide dorpsmensen die laag op de arbeidsmarkt staan" en "de gemiddelde Turk woont in een arbeiderswijk. Dat heeft niet met het Turk zijn te maken, maar met de sociaal-economische klasse van de gemiddelde Turk hier." "Dit is ook een gemiddelde buurt voor Turken, maar wel voor de Turkse middenklasse: die willen ook een eengezinswoning." Vijf respondenten menen dat er vooral overeenkomsten zijn met de buurten waarin de 'gemiddelde' Turk woont, terwijl één respondent geen idee heeft. Bij de Surinaamse respondenten zijn slechts twee respondent van mening dat zij in een buurt wonen die kenmerkend is voor een 'doorsnee' Surinamer. Vijf respondenten vinden juist dat zij in een andere buurt wonen dan de gemiddelde Surinamer. "De meesten, de lager opgeleiden, wonen meer in de Bijlmer, maar de hoger opgeleiden die wonen in een buurt als deze", aldus een 45-jarige Surinamer uit Amsterdam. Een 26-jarige Haagse Surinaamse: "De gemiddelde Surinamer bij de kerk waar ik aangesloten ben, die woont in de wat meer gemengde wijken. Maar je ziet ook wel dat mensen vooruit gaan, mensen kopen steeds meer en gaan bepaalde buurten verlaten. Het hangt toch ook wel af van hun opleiding, wat zij belangrijk vinden." Deze nuance komt ook terug bij de vijf respondenten die zich niet kunnen positioneren ten opzichte van de 'gemiddelde' Surinamer, eenvoudigweg omdat de groep veel te divers is en daarom ook in heel veel verschillende buurten woont of in de woorden van een 48-jarige vrouw uit Utrecht: "Ze wonen echt overal." Het lijkt er dus op dat de Surinaamse respondenten minder vaak in stereotypen over de eigen bevolkingsgroep denken dan de Turkse respondenten. Blijkbaar ligt het minder voor de hand om een beeld te hebben van de 'gemiddelde' Surinamer dan van de 'gemiddelde' Turk. Waarschijnlijk heeft dat te maken met het feit dat de variatie binnen de Surinaamse gemeenschap, zowel qua etniciteit als sociaal-economische status, ook veel groter is dan binnen de Turkse gemeenschap. De meningen onder de Turkse respondenten zijn verdeeld als gevraagd wordt naar de verschillen en overeenkomsten tussen de huidige buurt en een buurt waar zij de 'doorsnee' Nederlander zien wonen. Zes respondenten zien met name gelijkenissen, terwijl een even grote groep verschillen ziet tussen de eigen buurt en de doorsnee Nederlandse buurt. Daarbij gaat het vooral om verschillen in drukte, ruimte en aandeel allochtonen. De meerderheid van de Surinamers ziet zijn eigen buurt als een gemiddelde Nederlandse buurt. Dat is ook niet zo vreemd, want de meeste Surinaamse respondenten wonen (in tegenstelling tot de Turkse respondenten) niet in buurten met een hoog aandeel allochtonen. Slechts twee respondenten menen dat zij niet in een gemiddelde Nederlandse buurt wonen: "De gemiddelde Nederlander die woont hier niet. In zo'n gemiddelde buurt zijn meer blanken, hogere inkomens, meer laagbouw en meer eengezinswoningen" aldus een 55-jarige Bijlmerbewoner.

6.4.2 Bevolkingssamenstelling

Als specifiek gekeken wordt naar de sociale samenstelling van de buurt blijkt deze, zowel onder de groep Turkse als onder de Surinaamse respondenten, ook geen rol te hebben gespeeld bij de buurtkeuze. De buurt mocht weliswaar niet bekend staan als een drukke en rumoerige buurt, maar veel verder heeft men niet naar de bevolkingssamenstelling gekeken. Slechts één Turkse respondente (31 jaar) heeft wel naar etnische samenstelling gekeken, waarbij ze het vooral belangrijk vond om niet midden tussen de Turkse gemeenschap te gaan wonen: "Mijn gedachte was ook om [...] mij juist min of meer afzonderen, of in ieder geval niet midden in." Geen van de respondenten geeft aan de buurt gekozen te hebben op grond van de Turkse of Surinaamse afkomst van de bewoners. "Er wonen veel Turken in deze buurt, maar dat heeft geen rol gespeeld bij de keuze voor deze buurt" aldus een 33-jarige inwoner van Rotterdam. Een opvallend verschil tussen de Turkse en Surinaamse groep respondenten is dat de Turkse respondenten vaker spontaan de etnische gemengdheid als voordeel ($n=6$) van hun buurt noemen. De aanwezigheid van een meerderheid aan allochtonen wordt door vier Turkse respondenten als een nadeel gezien. Zo zegt één van hen: "Er wonen in deze straat twee Nederlanders. Het contact met de Nederlanders mis je in deze buurt, zo leren we niet van elkaar." Andere nadelen die met de aanwezigheid van een grote groep allochtonen in verband worden gebracht zijn 'zwarte scholen', de sterke sociale controle en het gedrag op straat. Bij de Surinamers wordt deze gemengdheid slechts door twee respondenten als voordeel genoemd, terwijl geen enkele maal de etnische samenstelling van de buurtbewoners als een nadeel wordt gezien. Een 36-jarige Surinaamse: "De etnische diversiteit van de bewoners vindt ik heel erg fijn. Ik vind het juist zo leuk omdat als je ziet dat er in Nederland bijvoorbeeld buurten zijn waar mensen niet samen kunnen leven en dat het hier wel kan, dat vind ik prachtig." Als gevraagd wordt naar de ideale bevolkingssamenstelling in de buurt valt op dat de overgrote meerderheid van de Turkse respondenten aangeeft met mensen in de buurt te willen wonen die een zelfde status of normen en waarden hebben als zijzelf. "Het zou leuk zijn als er een middenklasse zou zijn, niet alleen laag opgeleiden" aldus een 32-jarige man. Een 28-jarige Amsterdamse vindt de denkbeelden van de andere buurtbewoners belangrijker: "Het maakt mij niet uit wie er in mijn buurt woont. Als ze maar ruimdenkend zijn." Ook bij de Surinaamse respondenten bestaat een wens om met gelijkgestemden in de buurt te wonen: "Ik moet me kunnen identificeren met medebewoners" is een uitspraak die de wens van de meerderheid samenvat. "Overeenkomende ideeën zijn van belang. Bij de Vereniging van Eigenaren stellen we ook eisen: bijvoorbeeld dat onze voortuinen er netjes en verzorgd uitziet", aldus een 29-jarige man uit Rijswijk. Een 26-jarige vrouw uit Den Haag: "Ik heb ook wel verwachtingen: ik heb geen zin om de deur uit te lopen en dan over een één of andere poepluier te struikelen, zoals je bijvoorbeeld wel in de Schilderswijk ziet." Als specifiek gevraagd wordt naar de ideale bevolkingssamenstelling qua etniciteit zeggen slechts een paar Turkse en Surinaamse respondenten geen belang te hechten aan de factor etniciteit. "Het maakt niet uit of het een zwarte of totaal blanke buurt is, zolang mensen maar op dezelfde lijn zitten." Voor de meerderheid (dertien Turkse en acht Surinaamse respondenten) is etniciteit wel een factor als het gaat om de formulering van hun buurtvoorkeuren. Meestal gaat de voorkeur uit naar een etnisch gemengde woonbuurt. Voor veel respondenten is de etnische samenstelling echter van ondergeschikt belang ten opzichte van het gedrag en de leefwijze van de buurtbewoners. Een 31-jarige Turk: "Rustig moet het

zijn, niet elke avond dat ik naar buiten moet schreeuwen dat mensen stil moeten zijn. Dat de buurt na een bepaalde tijd gewoon rustiger is, dat er na tien uur geen harde muziek aan staat." Een 31-jarige Turkse vrouw over de door haar gewenste bevolkings-samenstelling: "Werkende mensen die een baan hebben. Die 's avonds thuiskomen, hun kinderen goed opvoeden en niet van de sociale dienst leven en dan de kinderen maar buiten laten." Overigens valt op dat een buurt met veel allochtonen, of veel Turken dan wel Surinamers, door de overgrote meerderheid niet gewenst wordt. Een Surinaamse man geeft aan dat hij liever niet bij veel Surinaamse-Hindoestanen in de buurt woont: "Ik heb een voorkeur voor een buurt, waarbij ik niet omringd word door meerdere gezinnen van dezelfde afkomst." Deze opvatting is representatief voor de meeste Turkse en Surinaamse respondenten; men wil liever niet in een buurt wonen met veel landgenoten. "Ik vind dat waar ik woon het wel een beetje een afspiegeling van de samenleving moet zijn", aldus een 35-jarige Surinaamse respondent. Een 33-jarige Turkse man: "Niet alleen wit en niet alleen zwart." Een andere Turkse man: "De gemengdheid in de buurt zou de verhoudingen in Nederland moeten weerspiegelen. Een 80-20 % verdeling zou wel mooi zijn. Maar die groep allochtonen moet dan niet alleen uit Turken bestaan. Hoe meer zielen hoe meer vreugd." Een belangrijke reden waarom respondenten niet met een grote groep Turken in een buurt willen wonen is de sociale controle, met name genoemd door veel vrouwelijke respondenten. Een 28-jarige vrouw: "Ik heb er niks op tegen om met veel Turken te wonen, maar ik weet dat bewust of onbewust, mensen met je gaan bemoeien: er is dan teveel sociale controle. Daar hou ik niet van. Ik hou er niet van als ze op mijn leefwijze letten of dat zij aan de deur komen en dan weer die en die." De nadelen die sociale controle met zich meebrengt, worden beaamd door een 31-jarige vrouw die alleen woont: "Niet teveel Turkse mensen vanwege de sociale controle. Dat is dan puur omdat ik dan denk dat ik dan in mijn vrijheid wordt belemmerd." Ook bij enkele Surinaamse respondenten speelt sociale controle een rol: "Ik wil niet in een buurt wonen vol met Hindoestanen, omdat ik dan het gevoel heb geen privacy meer te hebben. Wat je bij Hindoestanen ook hebt is dat iedereen elkaar via via een beetje kent en ik zou me daar niet prettig bij voelen." Een andere respondent: "Ik moet zeggen dat ik een voorkeur heb voor een buurt waarbij ik eigenlijk wil voorkomen dat ik omringd word door meerdere gezinnen van dezelfde afkomst, van mijn Hindoestaanse afkomst. Ik heb gewoon behoefte aan het feit dat ik liever niet in zo'n Hindoestaanse wijk kom. Anders ontstaat er een roddelcircuit. Naast sociale controle speelt ook de samenstelling van de scholen een rol bij de voorkeur voor een gemengde wijk. Een man van 31 die in een buurt met veel Turken woont: "Graag meer Nederlanders erbij: een combinatie. Een kwart allochtoon en drie kwart Nederlander. Dat heeft niet zo met contact te maken, maar ik neem het voorbeeld van een kind dat naar school gaat. Als er één Turk, één Marokkaan en 10 Nederlanders bij elkaar geplaatst zijn, dan gaan ze goed Nederlands praten. Als er meer allochtonen zijn dan praten ze steeds minder goed Nederlands. Dan gaan ze voor 80 % Turks praten." De zwarte scholen problematiek is voor twee andere respondenten eveneens een reden om een voorkeur voor een gemengde buurt te hebben. Het tegenovergestelde van een 'zwarte' buurt, een buurt met alleen maar 'blanke Nederlanders' is ook bij een grote meerderheid niet gewenst, mede omdat dat 'te saai' wordt gevonden. Het is niet dat men zou weigeren om in een 'witte' buurt te gaan wonen, maar het heeft bij de meeste respondenten niet de voorkeur. "Het is niet dat ik niet Nederlands wil zijn, maar dat het meer een mengelmoes is. Daar voel ik me beter thuis." Een andere (Turkse) respondent legt als één van de weinigen duidelijk een relatie tussen leefstijl en zijn etniciteit: "Ik wil

niet als enige allochtoon in een buurt wonen. Je hebt andere gewoontes, je krijgt veel bezoek, dus ik heb geen zin om me steeds te verantwoorden aan mijn burens. Dat als ik een feest geef of vrienden uitnodig dat ik dat niet hoeft uit te leggen." Diversiteit binnen de buurt is dus voor de grote meerderheid van belang, waarbij een gemengde buurt met de aanwezigheid van minimaal een paar andere allochtonen gewenst is. Op het moment dat men de enige in de buurt is, voelen veel respondenten zich minder goed op hun gemak. Veel respondenten menen dat in een buurt met gemengde groepen bewoners meer van elkaar leren en elkaar beter leren te begrijpen. Een Surinaamse respondent zegt hierover: "Als je hier komt [in Nederland] en je hebt allemaal Surinamers om je heen, dan heb je ook bepaalde denkwijzen, je groeit met elkaar op, je doet ervaringen op. Als je nou buiten je boekje wil kijken, dan moet je er juist voor zorgen dat je de kring zeg maar doorbreekt. Ik zou absoluut niet in een buurt met alleen Surinamers willen wonen." In het algemeen willen de respondenten in een buurt wonen waar de meerderheid van de bewoners autochtone Nederlanders zijn. Voor een enkele respondent zou het wonen in een buurt met veel Turken of Surinamers geen probleem zijn, zolang ze maar een leefwijze hebben die overeenkomt met de leefwijze van de respondent. Een uitgesproken wens om in een concentratiebuurt te wonen leeft echter bij geen van de respondenten.

6.5 Conclusie

In dit hoofdstuk ging het om de vraag in hoeverre etnisch-culturele factoren een rol spelen bij de buurtvoorkeuren. Daarnaast is ingegaan op de vraag in hoeverre de etnisch-culturele identiteit door middel van de buurt uitgedrukt wordt en in hoeverre hier een wens naar is. Bij de voorkeuren ten aanzien van de functionele aspecten van de buurt valt op dat het voor de meeste Turkse en Surinaamse respondenten niet van belang is of er een moskee, tempel of kerk in de buurt staat. Wel zou de meerderheid graag etnisch-specifieke winkels, zoals een Turkse bakker of een tropische winkel, in de buurt zien. Dit is echter geen harde eis aan de buurt; een buurt zonder deze voorzieningen zal niet afgewezen worden en een buurt zal ook niet op grond van deze voorzieningen gekozen worden. Het huidige winkelbezoek (slechts een enkele respondent maakt dagelijks gebruik van een Turkse of Surinaamse winkel) is ook een indicatie dat de wens vooral luxe van aard is. Ten opzichte van andere functionele zaken spelen etnisch-specifieke aspecten een minder belangrijke rol. De aanwezigheid van supermarkten, groenvoorzieningen en de bereikbaarheid van de buurt staan hoger in de hiërarchie. De sociale betekenis van de buurt kan mede worden afgelezen aan het aantal sociale relaties binnen de buurt. Een belangrijk deel van de Turkse en Surinaamse respondenten heeft familie of vrienden in dezelfde buurt wonen. Desondanks hebben slechts acht respondenten veel contact met buurtbewoners. De sociale binding aan de huidige buurt is voor een grote meerderheid niet sterk; men zou zonder problemen ergens anders gaan wonen. Een overgrote meerderheid heeft geen wens om bij familie of vrienden in de buurt te wonen: het maakt de meeste respondenten niet uit. Net als bij de functionele aspecten lijken bij de sociale aspecten de etnisch-specifieke voorkeuren een kleine rol te spelen. Op het niveau van de stad speelt de voorkeur voor de aanwezigheid van voorzieningen en sociale contacten wel een rol van betekenis (zie ook Bolt 2001). Met name de aanwezigheid van familie en vrienden in de stad zijn van belang. Vijf Turkse en vijf Surinaamse respondenten geven aan dat zij mede vanwege deze

relaties aan de huidige woonplaats (of de directe omgeving daarvan) zijn verbonden. Als het gaat om de expressieve kant van de buurt valt op dat de gewenste bevolkingssamenstelling veel meer in termen van status en leefstijl wordt gedefinieerd dan in termen van etniciteit. Men hecht grotere waarde aan het wonen met mensen met overeenkomende ideeën dan aan het wonen met landgenoten. Dit sluit aan op het idee, zoals dat in veel literatuur over buurtvoorkeuren terugkomt, dat mensen in een buurt willen wonen waar de buurtbewoners een overeenkomende status hebben. Een specifieke wens om met landgenoten in de buurt te wonen is dan ook afwezig. Iets vergelijkbaars kwam ook naar voren bij de vraag naar de voorkeur die men heeft ten aanzien van de etniciteit van de buren; dit maakte de respondenten niet uit zolang men maar normaal met elkaar overweg kon. Ook hier staan overeenkomende ideeën dus centraal. Het gedrag en de leefwijze is meer veelzeggend voor de respondenten dan de etnische afkomst.

7 Conclusie

7.1 Inleiding

In hoofdlijnen bestaat er een redelijk compleet beeld van de woonsituatie en de woonwensen van allochtonen. Allochtonen zijn oververtegenwoordigd in relatief kleine woningen (afgezet tegen hun huishoudensgrootte), in huurwoningen, en in meergezinswoningen. Daarmee samenhangend wonen ze relatief vaak in grote steden en binnen die steden weer in de kwalitatief slechtste wijken. Met betrekking tot de woonwensen zijn de verschillen met Nederlanders veel kleiner. De suburbanisatiewens is bij allochtonen net zo sterk als bij autochtonen en dat geldt ook voor de voorkeur voor eengezinswoningen. De voorkeur voor een koopwoning blijft nog wat achter bij die van autochtonen, maar dat heeft (behalve bij Marokkanen) voornamelijk te maken met de minder gunstige Ausgangssituatie. Kort samengevat zijn er grote verschillen tussen allochtonen en autochtonen in de huidige woonsituatie, maar betrekkelijk kleine verschillen met betrekking tot de woonwensen. Deze conclusie werd in eerdere onderzoeken (bv. Bonnerman 2000, Bolt 2001; SmartAgent 2001) ook al getrokken en is in hoofdstuk 3 op basis van het WoningBehoeftes Onderzoek (WBO) van 2002 nog eens bevestigd. Het voordeel van onderzoek op basis van het WBO of andere grootschalige enquêtes is dat ze een representatief beeld schetsen van de woonwensen van etnische groepen met betrekking tot een aantal 'standaardvariabelen', zoals woningtype, woninggrootte en woningprijs. Daarnaast is het mogelijk om bij de vergelijking tussen de verschillende groepen rekening te houden met achtergrondkenmerken, zoals inkomen, opleiding en leeftijd. Daarmee is de grootschalige enquête de meest geschikte methode om de sociaal-structurele verklaring (zie ook paragraaf 2.1) voor de achterstand van allochtonen op de woningmarkt te testen. Volgens deze verklaring hebben allochtonen dezelfde woonwensen als autochtonen en weten ze in dezelfde mate hun woonwensen te realiseren als rekening gehouden wordt met verschillen in achtergrondkenmerken. De achterstand in woonsituatie van allochtonen is met andere woorden een gevolg van een ongunstige positie in de (verschillende) levensloopcarrières, waarbij met name de arbeidscarrière van belang is. Een alternatieve verklaring voor de woonsituatie van allochtonen is de etnische stratificatiebenadering, waarin benadrukt wordt dat allochtonen vanwege de discriminatie op de woningmarkt er veel minder goed in slagen om hun woonvoorkeuren te realiseren. Om meer te weten te komen over de rol van discriminatie op de woningmarkt zou onderzoek zich dienen te richten op de verschillende spelers op de woningmarkt, zoals hypotheekverstrekkers, makelaars, (sociale) verhuurders en overheden. De interviews die in het kader van dit onderzoek zijn gehouden bieden geen inzicht in de geldigheid van de etnische stratificatiebenadering. Wel kan geconcludeerd worden dat discriminatie in de perceptie van de geïnterviewden in ieder geval geen rol speelt. Geen van hen heeft het idee naar voren gebracht dat ze met meer belemmeringen op de woningmarkt hebben te maken dan autochtonen. De diepte-interviews die met hoogopgeleide Turken en Surinamers zijn gehouden sluiten wel goed aan bij de etnische-culturele benadering, waarin de woonvoorkeuren van allochtonen centraal staan. Weliswaar kunnen woonvoorkeuren ook met behulp van grootschalige enquêtes worden gemeten, maar daarmee ontstaat slechts een oppervlakkig beeld van de wensen ten aanzien van functionele aspecten (zoals grootte en prijs) van de woning. Om echt inzicht te krijgen in de betekenis die de woning en de buurt voor

verschillende groepen hebben, is een meer kwalitatieve benadering geboden. Met name over de vraag in hoeverre allochtonen hun eigen smaak en hun eigen identiteit communiceren via hun woonsituatie is nog weinig bekend, terwijl algemeen het idee bestaat dat deze expressieve dimensie van het wonen steeds meer aan belang wint (De Wijs-Mulkens 1999; Ministerie van VROM 2000). Bij de diepte-interviews die we met Surinamers en Turken hebben gehouden hebben we ons specifiek gericht op de hoogopgeleiden. De reden daarvoor is dat we verwachtten dat de expressieve dimensie van het wonen voor hen een grotere rol zou spelen dan voor lageropgeleiden, omdat deze laatste groep veel minder keuzevrijheid heeft op de woningmarkt en het daarom voor hen geen hoge prioriteit zal hebben om een woning te zoeken, waarmee ze hun eigen identiteit kunnen uitdrukken. De expressieve dimensie van het wonen wordt immers pas belangrijk, zodra de woonsituatie aan een aantal (functionele) basiseisen voldoet. De probleemstelling die als leidraad voor dit onderzoek diende is in hoofdstuk 1 als volgt geformuleerd: *Welke woonvoorkeuren hebben hoogopgeleide Turken en Surinamers? In hoeverre zien deze groepen de keuze voor een woning of buurt als uitdrukking van de eigen identiteit? In welke mate zijn de woonvoorkeuren van deze groepen toe te schrijven aan hun culturele achtergrond?* In de volgende paragraaf zetten we de belangrijkste conclusie op een rij met betrekking tot de functionele (ruimte, prijs, voorzieningen) en sociale (sociale contacten) aspecten van de woonvoorkeuren. In paragraaf 7.3 staat de expressieve dimensie van het wonen centraal. De vraag daarbij is in hoeverre de Turkse en Surinaamse geïnterviewden hun (gewenste) woning en buurt zien als uitdrukking van hun (al dan niet etnisch ingekleurde) identiteit.

7.2 Functionele en sociale aspecten van de woonwens

In de etnisch-culturele benadering wordt ervan uitgegaan dat de woonwensen van migranten vaak nog ingekleurd zijn door de woningmarkt in het land van herkomst, die in veel gevallen nog als referentiekader dient. Men zou daardoor bijvoorbeeld genoeg nemen met een woning van een lagere kwaliteit, omdat zo'n woning naar de maatstaven van het moederland wel aantrekkelijk is. Ook wordt wel eens beweerd dat bepaalde groepen een woning willen kopen, omdat het hebben van een eigen woning in het land van herkomst ook de norm is. Hoewel het grootste deel van de geïnterviewden tot de eerste generatie gerekend kan worden, spiegelt niemand zijn eigen woonsituatie ten opzichte van wat in Turkije of Suriname gebruikelijk is. Sommigen blijken zelfs nauwelijks een beeld te hebben van de woonsituatie in het land van herkomst, zoals bijvoorbeeld bleek uit de volgende uitspraak van een Turkse respondent: "Ik ken de Turkse architectuurstijl niet. Is er een stijl dan?" Bij de woonwensen ten aanzien van de grootte van de woning kijkt men dan ook gewoon naar de eigen ruimtebehoefte in plaats van naar wat in Turkije of Suriname gangbaar is. De voorkeur voor een koopwoning, die bij beide groepen sterk aanwezig is, heeft ook niets met culturele achtergrond te maken, maar met financiële haalbaarheid. Zelfs de groep respondenten die een woning in Turkije of Suriname bezit, of regelmatig geld overmaakt naar familie in het moederland, wordt niet geremd in de wens om in Nederland een woning te kopen. Cultureel-specifieke woonwensen lijken wel enigszins naar voren te komen bij de wensen ten aanzien van de woningindeling. Vooral bij Turken zijn er een aantal respondenten (een minderheid overigens) die zich kritisch uitlaten over de bijvoorbeeld de verkeerde ligging van de wc ten opzichte van de woonkamer of de te krap bemeten keuken. Een

paar Turkse respondenten zouden graag een gastenkamer willen hebben en ruim de helft wil een gesloten keuken. De gastenkamer wordt echter wel als een 'luke-wens' beschouwd en de voorkeur voor een gesloten keuken kan slechts bij één respondent in verband worden gebracht met de wens om een gescheiden ruimte voor vrouwen te hebben. Specifieke wensen met betrekking tot de indeling komen bij Surinamers nog minder voor. Bijna de helft van de Surinaamse respondenten wil een gesloten keuken in verband met etensluchtjes en een paar zouden een aparte strijkkamer wel handig vinden. Over het algemeen kan echter gesteld worden de cultureel-specifieke woonwensen die in allerlei kleinschalige onderzoeken in Nederland worden gevonden (zie paragraaf 2.4) niet in hoge mate bij onze hoogopgeleide onderzoeksgroep voorkomen. Functionele aspecten van de buurt die in de etnisch-culturele benadering naar voren komen zijn groepsspecifieke voorzieningen, zoals tropische winkels, Turkse bakkers of een moskee (dan wel tempel of kerk). Bij de sociale aspecten van de buurt gaat het om contacten binnen de buurt met familie, vrienden en burens. Verreweg de meeste respondenten maken regelmatig gebruik van groepsspecifieke voorzieningen, meestal binnen de eigen buurt. Daarnaast hebben de meeste respondenten familie en/of vrienden in de buurt wonen. Daarbij valt op dat de Surinamers binnen de buurt een meer gemengde vriendenkring hebben dan Turken. Overigens bleek uit hoofdstuk 4 al dat dit verschil ook geldt als gekeken wordt naar de gehele vriendenkring van beide groepen. Ondanks het feit dat de buurt een bron is van sociale contacten (al dan niet binnen de eigen groep) en ondanks het feit dat specifieke voorzieningen in de buurt handig worden gevonden, hecht de grote meerderheid weinig belang aan deze aspecten als het gaat om de voorkeur voor een buurt. Andere aspecten (zoals de aanwezigheid van een supermarkt, een basisschool of groenvoorzieningen) zijn belangrijker bij de keuze voor de buurt. De aanwezigheid van specifieke voorzieningen en van familie en vrienden speelt wel een rol op hoger schaalniveau. Veel respondenten voelen zich namelijk wel gebonden aan de huidige woonplaats of regio, omdat men niet te ver van de familie of de moskee wil wonen. Kort samengevat zijn de elementen die in de etnisch-culturele benadering naar voren komen niet of nauwelijks van toepassing op de woonvoorkeuren op de schaalniveaus van de woning en de buurt. Op een lager schaalniveau - namelijk de woningindeling - én op een hoger schaalniveau - namelijk de woonplaats - komen wel specifieke woonvoorkeuren naar voren die in de etnisch-culturele benadering genoemd worden. Dat wil niet zeggen dat het hier om specifieke 'Turkse' of 'Surinaamse' wensen gaat. Ook Nederlanders hebben soms de voorkeur voor een gesloten keuken en ook Nederlanders zijn vaak sociaal gebonden aan hun woonplaats.

7.3 Expressieve dimensie van het wonen

Op het eerste gezicht lijkt de expressieve dimensie niet zo belangrijk voor de Turkse en Surinaamse respondenten. Als een spontane reactie wordt gegeven op de vraag 'Wat betekent de woning/de buurt voor U?', dan refereren veel respondenten aan sociale aspecten en noemen ze bijna allemaal functionele aspecten. Expressieve aspecten komen daarentegen helemaal niet naar voren. Ook als specifiek doorgevraagd wordt naar de expressieve betekenis van de woning, blijkt vrijwel niemand de woning te zien als middel om de eigen status uit te drukken. Bijna de helft van de respondenten geeft zelfs aan dat de huidige woning niet aansluit bij de eigen smaak. De buurt wordt ook zelden gezien als een middel om de eigen identiteit te communiceren, mede omdat de

meeste respondenten niet echt een bewuste keuze hebben gemaakt voor de huidige buurt. De expressieve dimensie komt wel sterk naar voren als het gaat om de woninginrichting. Mede omdat het interieur iets is dat men zelf kan veranderen (zonder dat dat per definitie met hoge kosten gepaard gaat) zijn veel respondenten van mening dat het interieur meer iets over hen zegt dan de woning of de buurt waarin men woont. Veel spullen in de huizen van de Turkse en Surinaamse respondenten verwijzen naar Turkije of Suriname. Voor Turken geldt dat nog sterker dan voor Surinamers. Daarmee is de woninginrichting verreweg het belangrijkste woonaspect, waarin de eigen etnisch-culturele achtergrond tot uiting komt. De meeste literatuur over de woonvoorkeuren van allochtonen gaat echter niet in op de wooninrichting, maar op de gewenste bevolkingssamenstelling. Volgens de etnisch-culturele benadering hebben allochtonen vaak de voorkeur voor een concentratiebuurt, niet alleen vanwege functionele en sociale voordelen die het 'onder elkaar' wonen met zich meebrengt, maar ook omdat deze buurten beter passen bij de eigen smaak en de eigen identiteit. Door het wonen in een concentratiebuurt laat je met andere woorden zien bij welke groep je hoort. Onder hoogopgeleide Turken en Surinamers zijn er echter nauwelijks mensen te vinden die een voorkeur hebben voor het wonen in een concentratiebuurt. Dat is in tegenspraak met het onderzoek van SmartAgent (2001), waarin gesuggereerd werd dat Turken met een hoge sociaal-economische status de voorkeur hebben voor het wonen in een buurt met veel andere Turken, omdat ze hun sociaal-economische succes ten opzichte van hen willen etaleren. De uitkomst past wel geheel in de assimilatietheorie, volgens welke allochtonen met een hogere sociaal-economische status in hun woonvoorkeuren veel meer lijken op autochtonen met een vergelijkbare status, dan op allochtonen met een lage sociaal-economische status. Redenen waarom het wonen in een concentratiebuurt niet wordt geambieerd hebben te maken met een te sterke sociale controle binnen de eigen groep, de problematiek van 'zwarte' scholen en de leefbaarheidsproblemen in deze wijken. Op zichzelf is het niet een nieuw gegeven dat de meeste allochtonen (of het nu om hoog- of lageropgeleiden gaat) geen voorkeur hebben voor het wonen in een concentratiebuurt (Bolt en Van Kempen 2002). Een belangrijke nuancering hierop is tegelijkertijd dat zelfs de hoogopgeleide Turken en Surinamers ook weer geen zin blijken te hebben om als een soort pioniers in een volledig witte wijk te gaan wonen. In dat soort wijken voelt men zich niet helemaal thuis of men vindt ze gewoon 'te saai'. Bijna alle respondenten prefereren dan ook een wijk met een gemengde bevolkingssamenstelling, waarbij het aandeel autochtonen dan wel substantieel moet zijn.

Literatuur

Aalbers, M.B. (2005), 'Who's afraid of red, yellow and green? Redlining in Rotterdam', *Geoforum*, 36, 562-580.

Aelbers, O., Smeets, J. & Ven, H. van der (1991), *Op hun plaats? Allochtonen en moeilijk verhuurbare woningcomplexen*, Den Haag: Ministerie van VROM.

Alba, R.D. & J.R. Logan (1992), 'Assimilation and stratification in the homeownership patterns of racial and ethnic groups', *International Migration Review*, 26(2), 1314-1341.

Algemeen Dagblad (22-02-2003), 'Allochtoon wil anders wonen', 45.

Amse, A. & Faessen, W. (2000), *Allochtonen en hun woonsituatie: Allochtonen in Nederland*, Voorburg: CBS.

Aydın, H., Goldberg, A., Öksüz, N. & Özbek, Y. (2000), *Zur türkischen Gesellschaft, Kultur und Identität: Ein Literaturbericht zum Thema 'Soziologische Länderkunde: Türkei' des Zentrums für Türkeistudien*, Frankfurt: ASKO.

Aykan, H. & Wolf, D.A. (2000), 'Traditionality, modernity, and household composition-Parent-child coresidence in contemporary Turkey', *Research on Aging*, 22, 395-421.

Bergvelt, D., Bouma, H., Rossum, H. van, Bertholet, P. & Sprundel, L. van (1994), *Architectuur in een multiculturele samenleving*, Amsterdam: RIGO.

Berkelbach, C. (1996), 'Woningbouw voor verschillende culturen: Alvaro Siza in de Schilderswijk', *Nieuw Tijdschrift voor de Volkshuisvesting*, 2(8), 17-20.

Blokland-Potters, T. (1998), *Wat stadsbewoners bindt: Sociale relaties in een achterstandswijk*, Kampen: Kok Agora.

Böcker, A. (2000), 'Paving the way to a better future: Turks in the Netherlands', in Vermeulen, H. & Penninx, R. (red.), *Immigrant integration: The Dutch case*, pp. 153-177, Amsterdam: Spinhuis.

Boal, F.W. (1978), 'Ethnic residential segregation', in: Herbert, D.T. & Johnston, R.J. (red.), *Social areas in cities*, pp. 41-79, London: John Wiley & Sons.

Bolt, G. (2001), *Wooncarrières van Turken en Marokkanen in ruimtelijk perspectief*, Utrecht: Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

Bolt, G. & Kempen, R. van (2002), *Wonen in multiculturele steden*, Den Haag: Ministerie van VROM.

Bolt, G. & Torrance, M. (2005), *Stedelijke herstructurering en sociale cohesie*, Utrecht: DGW/NETHUR.

Bolt, G.S., Burgers, J.M.V. & Kempen, R. van (1998), 'On the social significance of spatial location: spatial segregation and social inclusion', *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment*, 13(1), 83-95.

Bolwerk, P. (1992), *Wonen in Suriname*, Nijmegen: Stichting Instituut ter Bevordering van de Surinamistiek.

Bong A Jan, E. (1994), *Moderne architectuur in Suriname: Op zoek naar een eigen Surinaamse bouwstijl*, <http://www.uas.sr.org/modernearchitectuurinSuriname1994Bong-A-Jan/voorblad.htm>.

Bonnerman, F. (2000), 'Specifieke doelgroepen', in Relou, W. (red.), *Perspectief op wonen*, pp. 71-99, Den Haag: Ministerie van VROM.

Borjas, G.J. (1998), 'To ghetto or not to ghetto: Ethnicity and residential segregation', *Journal of Urban Economics*, 44(2), 228-253.

Bowes, A., Dar, N. & Sim, D. (1997), 'Tenure preference and housing strategy: An exploration of Pakistani experiences', *Housing Studies*, 12(1), 63-84.

Bowes, A., Dar, N. & Sim, D. (2002), 'Differentiation in housing careers: the case of Pakistanis in the UK', *Housing Studies*, 17(3), 381-399.

Breebaart, M., Musterd, S. & Ostendorf, W. (1996), *Etnische segregatie en beleid: Een internationaal vergelijkend onderzoek*, Amsterdam: AME.

Burgers, J. & Lugt, H. van der (2005), 'Zwarte vlucht': De suburbanisatie van Surinamers uit Rotterdam', *Sociologie*, 1, 126-142.

Çaglar, A. (1998), 'Die zwei Leben eines Couchtisches. Die Deutsch-Türken und ihre Konsumpraktiken', *Historische Anthropologie*, 6, 242-256.

Centraal Bureau voor de Statistiek (2003), *Statline*, <http://statline.cbs.nl>.

Charles, C.Z. (2003), 'Dynamics of residential segregation', *Annual review of sociology*, 29, 67-207.

Clark, W.A.V. (1992), 'Residential preferences and residential choices in a multiethnic context', *Demography*, 29(3), 451-466.

Clark, W.A.V. (2002), 'Ethnic preferences and ethnic perceptions in multi-ethnic setting', *Urban Geography*, 23(3), 237-256.

Dahya, B. (1974), 'The nature of Pakistani ethnicity in industrial cities in Britain' in Choen, A. (ed.), *Urban Ethnicity*, pp. 77-118, London: Tavistock.

- Dekker, K. & Bolt, G. (2005), 'Social cohesion in post war estates in the Netherlands: Differences between social-economic and ethnic groups', *Urban Studies*, 42(12), 2447-2470.
- Denton, N.A. & Massey, D.S. (1991), 'Patterns of neighborhood transition in a multithnic world: U.S. Metropolitan areas 1970-1980', *Demography*, 28(1), 41-63.
- Dibbits, H. (2000), 'In Turkije gaat het tegenwoordig net zo: De culturele repertoires van een Turks gezin in een multi-etnische wijk', *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 27(3), 314-344.
- Drever, A. & Clark, W.A.V. (2002), 'Gaining access to housing in Germany: The foreign-minority experience', *Urban Studies*, 39(13), 2439-2453.
- Driessen, F.M.H.M. & Beerenboom, H.J.A. (1983), *De kwaliteit van het stedelijk leefmilieu: Bewoners en hun voorkeuren*, Den Haag/Utrecht: RPD/DGVH/Vakgroep Theorie & Methodologie van de sociologie.
- Duncan, J.S. (red.) (1981), *Housing and identity: Cross-culture perspectives*, London: Croom Helm.
- Dursun, P. & Saglamer, G. (2003), 'Spatial analysis of different home environments in the city of Trabzon, Turkey', <http://www.spacesyntax.net/symposia/SSS4/fullpapers/54Dursun-Saglamerpaper.pdf>.
- Elaraby, K. (1996), 'Neo-Islamic architecture and urban design in the Middle East: From threshold to adaptive design', *Built Environment*, 22(2), 138-151.
- Exter, J. den (1993), 'Regionale herkomst van Turken in Nederland', *Migrantenstudies*, 9(3), 18-34.
- Ferrier, J.M. (1985), *De Surinamers*, Muiderberg: Dick Coutinho.
- FORUM (2003), 'Allochtone ouderen en wonen', <http://www.forum.nl/pdf/AllochtoneOuderenEnWonen.pdf>.
- Galster, G.C. (1999), 'The evolving challenges of fair housing since 1968: Open housing, integration, and the reduction of ghettoization', *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 4, 123-138.
- Giffinger, R. & Reeger, U. (1997), 'Turks in Austria: background, geographical distribution and housing conditions', in: Özüekren, S. & Kempen, R. van (red.), *Turks in European cities: housing and urban segregation*, pp. 41-66, Utrecht: ERCOMER.
- Groot, C. de (2004), 'Zwarte vlucht' - *De sub(urbane) locatiekeuze van klassieke allochtonen in Amsterdam*, Den Haag: Ministerie van VROM.

Hakkı Eldem, S. (1984), *Türk evi. Osmanli Dönemi: Turkish houses Ottoman Period*, Istanbul: Tac Vakfi.

Ham, M. van & Feijten, P. (2005), 'Propensity to leave the neighbourhood and the effect of being different from the neighbourhood population', Paper for the conference of the European Network for Housing Research (ENHR), 29 June – 3 July, Reykjavik.

Horst, H. van der, Kullberg, J. & Deben, L. (2001), *Wat wijken maakt: De wording van functionele, sociale en expressieve kwaliteiten van het woonmilieu*, Utrecht: DGHV/NETHUR.

Horst, H. van der, Haars, A. & Ouwehand, A. (2001), *Multicultureel bouwen: De weerslag van culturele diversiteit op de gebouwde omgeving*, Delft: OTB Delft.

Hortulanus, R.P. (1995), *Stadsbuurten - bewoners en beheerders in buurten met uiteenlopende reputaties*, Den Haag: VUGA.

Hwang, S. & Murdock, S.H. (1998), 'Racial attraction or racial avoidance in American suburbs?', *Social Forces*, 77(2), 541-566.

Imamoglu, V. (1992), 'Traditional dwellings in Kayseri', http://archnet.org/institutions/METUA—ARCH/library/publications/documents.tcl?collection_id=541.

Kearns, A., Hiscock, R., Ellaway, A. & Macintyre, S. (2000), 'Beyond four walls: The psycho-social benefits of home: Evidence from West Central Schotland', *Housing Studies*, 15(3), 387-410.

Keffer, P. (2003), 'Housing preferences of Spanish speaking migrants', www-econ.stanford.edu/academics/Honors_Theses/Theses_2003/Keffer.pdf.

Kesteloot, C., Decker, P. de en Manço, A. (1997), 'Turks and housing in Belgium, with special reference to Brussels, Ghent and Visé', in: Ozüekren, A.S. & Kempen, R. van (red.), *Turks in European cities: housing and urban segregation*, pp. 67-97. Utrecht: ERCOMER.

Khanum, S.M. (2001), 'The household patterns of a 'Bangladeshi village' in England', *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 27(3), 489-504.

Kromhout, M. (1995), *Vrouwen en crisis in Paramaribo: Een exploratief onderzoek naar genderverhoudingen in huishoudens in een arme woonwijk*, Paramaribo: Leo Victor.

Laan Bouma-Doff, W. van der (2005a), *De buurt als belemmering?*, Assen: Van Gorcum.

Laan Bouma-Doff, W. van der (2005b), *Een gekleurd beeld van wonen: De woonsituatie van niet-westerse allochtonen in Nederland*, Den Haag: Ministerie van VROM.

Leidelmeijer, K. & Grieken, P. van (2002), *De kwaliteit van het wonen rond de eeuwwisseling: Basisanalyse KWR 2000; woonconsumenten en doelgroepen*, Amsterdam: RIGO.

Liempt, I. van & Verhoef, R. (2001), 'Ruimte voor ontmoetingen', *Rooilijn*, 8, 389-393.

Magnusson, L. & Özüekren, A.S. (2002), 'The housing careers of Turkish households in middle-sized Swedish municipalities', *Housing Studies*, 17 (3), 465-486.

Marhé, U.N. (1997), *Op blote voeten door het huis*, Amsterdam: Projectbureau vernieuwing Bijlmermeer.

Martens, E.P. (1999), *Minderheden in beeld: SPVA-1998*, Rotterdam: ISEO.

Massey, D.S. (1985), 'Ethnic residential segregation: A theoretical synthesis and empirical review', *Sociology and Social Research*, 69(3), 315-350.

Massey, D.S. & Denton, N.A. (1993), *American apartheid: Segregation and the making of the underclass*, Cambridge: Harvard University Press.

Mehta, R. & Belk, R.W. (1991), 'Artifacts, identity, and transition: Favorite possessions of Indians and Indian immigrants to the U.S.', *Journal of consumer research*, 17(4), 398-411.

Miller, D. (1987), *Material culture and mass consumption*, New York: Basil Blackwell Publishers.

Miller, D. (ed.) (2001), *Home possessions: Material culture behind closed doors*, Oxford/New York: Berg.

Ministerie van VROM (2000), *Mensen, wensen, wonen: Nota wonen*, Den Haag: Ministerie van VROM.

Moerland, J. (1984), *Suriname*, Zutphen: Terra.

Murdie, R. (2002), 'The housing careers of Polish and Somali newcomers in Toronto's rental market', *Housing Studies*, 17(3), 423-443.

Myers, D. & S.W. Lee (1996), 'Immigration cohorts and residential overcrowding in Southern California', *Demography*, 33(1), 51-65.

Niekerk, M. van (2000), 'Paradoxes in paradise: Integration and social mobility of the Surinamese in the Netherlands', in: Vermeulen H. & Penninx, R. (red.), *Immigrant integration: The Dutch case*, pp. 64-92, Amsterdam: Spinhuis.

Önder Küçükerman (1991), *Turkish house. In search of spatial identity*, Istanbul: Türkiye Touring and Automobile Association.

Owusu, T. (1999), 'Residential patterns and housing choices of Ghanaian immigrants in Toronto, Canada', *Housing Studies*, 14(1), 77-97.

Ozcan, Z. (2000), 'Housing and ethnic groups: A historical perspective from South-western Anatolia', Paper presented at the ENHR 2000 Conference in Gävle 26-30 June 2000, www.hel.fi/tietokeskus/tutkimuksia/enhr2000/WS11/WS11_Ozcan.pdf.

Peach, C., Robinson, V. & Smith, S. (1981), *Ethnic segregation in cities*, London: Croom Helm.

Peach, C. (1996), 'Does Britain have ghettos?', *Transactions of the Institute of British Geographers*, 21(1), 216-235.

Peach, C. (1998), 'South Asian and Caribbean ethnic minority housing choice in Britain', *Urban Studies*, 35(10), 1657-1680.

Peleman, K. (2002), 'The impact of residential segregation on participation in associations: The case of Moroccan women in Belgium', *Urban Studies*, 39(4), 727-747.

Phillips, D. (1998), 'Black minority ethnic concentration, segregation and dispersal in Britain', *Urban Studies*, 35(10), 1681-1702.

Phillips, D. & Karn, V. (1992), 'Race and housing in a property owning democracy', *New Community*, 18(3), 355-369.

Pratt, G. (1981), 'The house as an expression of social worlds', in: Duncan, J.S. (red.) *Housing and identity: Cross-cultural perspectives*, pp. 135-180.

Pres Emancipatiebureau Utrecht (1992), *Naar een kleurrijke woonomgeving. Vrouwen, wonen en beslissen*, Utrecht/Amsterdam: PRES/NCDB.

Rapoport, A. (1981,) 'Identity and environment: A cross-cultural perspective', in: Duncan J. (red.), *Housing and identity. Cross-cultural perspectives*, pp. 6-35. London: Croom Helm.

Robinson, V. (1981). 'The development of South Asian settlement in Britain and the myth of return', in: Peach C., Robinson V. & Smith, S. (red.), *Ethnic segregation in cities*, pp 149-169, London: Croom Helm.

SAMS (2002), *Veelkleurig kopen en verkopen; bevordering eigen woningbezit onder allochtonen in Rotterdam*, Rotterdam: SAMS.

Sarre, P., Phillips, D. & Skellington, R. (1989), *Ethnic minority housing, explanations and policies*, Aldershot: Avebury.

Schelling, T.C. (1971), 'Dynamic models of segregation', *Journal of Mathematical Sociology*, 1(2), 143-186.

- SCP (1996), *Rapportage minderheden 1996*, Rijswijk/Den Haag: SCP/VUGA.
- SmartAgent® Company (2001), *Woonbeleving allochtonen*, Amersfoort/Den Haag: SmartAgent® Company/Ministerie van VROM.
- Snel, E. & Burgers, J. (2000), 'The comfort of strangers: Etnische enclaves in de grote steden', in: Kempen, R. van e.a. (red), *Segregatie en concentratie in Nederlandse steden: mogelijke effecten en mogelijk beleid*, pp. 49-64, Assen: Van Gorcum.
- Snijders, A. (2000), *Suriname*, Amsterdam/Den Haag: KIT/NOVIB.
- Sunier, T. (1993), *Turkije*, Amsterdam/Den Haag: KIT/NOVIB.
- Toker, U. & Toker, Z. (2003), 'Family structure and spatial configuration in Turkish house form in Anatolia from late nineteenth century to late twentieth century', <http://www.spacesyntax.net/symposia/SSS4/fullpapers/55Toker-Tokerpaper.pdf>.
- Tomlins, R., Johnson, M. & Owen, D. (2002), 'The resource of ethnicity in the housing careers and preferences of the Vietnamese communities in London', *Housing Studies*, 17(3), 505-519.
- Uunk, W. (2002), *Concentratie en achterstand: Over de samenhang tussen etnische concentratie en de sociaal-economische positie onder allochtonen en autochtonen*, Assen: Van Gorcum.
- Uunk, W. en Dominguez Martinez, S. (2002), *Wijken in beweging: Migratie in en uit concentratiewijken*, Assen: Van Gorcum.
- Vermeulen, H. (1984), *Etnische groepen en grenzen: Surinamers, Chinezen, Turken*, Weesp: Het wereldvenster.
- Vermeulen, H. (2002), 'Cultuur en ongelijkheid: De relatie tussen de 'eigen cultuur' van immigrantengroepen en de ontwikkeling van hun maatschappelijke positie', in: Lucassen, J. & Ruijter, A. de(red.), *Nederland multicultureel en pluriform*, Amsterdam: Aksant.
- Vijgen, J. & Klerk, L. de, m.m.v. J. van de Ven (1986), *Woongeschiedenissen van migranten: Turken en Surinamers in Eindhoven en Amsterdam*, Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- Villanova, R. de (1997), 'Turkish housing conditions in France: from tenant to owner', in: Özüekren, S. & Kempen, R. van (red.), *Turks in European cities: housing and urban segregation*, pp. 98-121, Utrecht: ERCOMER.
- Volders, J. (1966), *Bouwkunst in Suriname: Drie honderd jaren nationale architectuur*, Hilversum: G. van Saane.
- VROM-raad (2002), *Smaken verschillen: Multicultureel bouwen en wonen*, Den Haag: VROM-raad.

Wijs-Mulkens, E. de (1999), *Wonen op stand: Lifestyles en landschappen van de culturele en economische elite*, Amsterdam: Spinhuis.

Yinger, J. (1999), 'Sustaining the fair housing act', *Cityscape: A Journal of Policy Development and Research*, 4(3), 93-106.

Zwaard, J. van der (2005), 'De Nederlanders achterna? Twijfels van allochtone sociale stijgers over verhuizen naar 'een betere buurt'', *Sociologie*, 1(4), 463-475.

Bijlage I (Woon)cultuur in Turkije en Suriname

Om inzicht te krijgen in de mogelijke specifiek culturele woonvoorkeuren van migranten is het noodzakelijk om informatie over de achtergronden van deze groepen te krijgen. In onderzoeken worden verschillen tussen bevolkingsgroepen nogal eens door een andere culturele achtergrond verklaard, zonder dat vooraf inzichtelijk is gemaakt hoe de (woon)cultuur in het gebied van herkomst is (zie bijvoorbeeld het onderzoek van SmartAgent Company 2001). In deze paragraaf zal enerzijds aandacht besteedt worden aan de algemene culturele achtergronden van de immigranten. Anderzijds zal specifiek gekeken worden naar wat er bekend is over de wooncultuur in Turkije en Suriname.

I.1 Achtergronden van de Turkse migranten

In de jaren '60 vond de eerste immigratiegolf plaats van Turken. Het waren mannen die zich vanwege arbeidsmotieven tijdelijk in Nederland vestigden en daarbij veelal vrouw en kinderen in Turkije achterlieten. Het tijdelijke karakter werd door de grootste groep ingeruild voor een langdurig verblijf, wat resulteerde in een tweede golf migranten in het kader van gezinshereniging. De derde golf omvat Turken die vanwege gezinsvorming naar Nederland komen. Zij trouwen met een Turkse man of vrouw die in Nederland woont. De grootste groep in Nederland wonende Turken (55,7 %) maakt deel uit van de eerste generatie allochtonen (CBS 2003). De tweede generatie bestaat bijna geheel uit mensen die zelf wel in Nederland geboren zijn, maar waarvan beide ouders uit Turkije komen.

De allereerste migranten uit Turkije waren uit urbane gebieden afkomstig, maar als snel werden zij in aantal overvleugeld door immigranten uit dorpen en kleine steden uit het midden van Turkije (Centraal-Anatolië) en uit de kustgebieden langs de Zwarte Zee (Den Exter 1993; Böcker 2000). De rurale gebieden, waar de grootste groep migranten vandaan komt, worden gekenmerkt door een relatief conservatieve cultuur. Traditionele groepsnormen en waarden spelen hier nog een grote rol en het islamitisch geloof heeft er een zeer grote invloed op de man-vrouw relaties (zie volgende deelparagraaf). Kettingmigratie heeft een grote rol gespeeld in de komst van de meeste Turken. Dit valt onder meer af te leiden uit het feit dat in bepaalde steden en streken voornamelijk Turken uit een bepaalde dorp of streek wonen (zie Den Exter 1993). Doordat kettingmigratie een grote rol gespeeld heeft en doordat veel mensen uit hetzelfde dorp of uit dezelfde streek dichtbij elkaar wonen is er veelal sprake van een grote sociale controle en uitgebreide sociale netwerken. Deze sterk ontwikkelde sociale netwerken vormen mogelijk een verklaring voor het feit dat de Turken van alle migrantengroepen het meest op de eigen groep georiënteerd zijn. Het feit dat de meeste Turken hun partner uit Turkije halen duidt hier ook op. Daarnaast tonen verschillende studies aan dat Turken weinig overeenkomsten voelen met Nederlanders (Böcker 2000).

I.1.1 Turkse cultuur

'De' Turkse cultuur bestaat niet. Daarvoor bestaan er teveel verschillen binnen de groep mensen die zich Turk noemt. Deze verschillen hebben ten eerste te maken met de grote

verscheidenheid aan etnische groepen binnen Turkije: in Turkije leven tientallen groepen die cultureel sterk van elkaar verschillen (Ozcan 2000). Ten tweede is er altijd een groot verschil geweest tussen de stad en het platteland. In de stad vond modernisering sneller plaats dan op het platteland, waar meer vast wordt gehouden aan tradities. Overigens is dit onderscheid wel wat aan het vervagen. Enerzijds wordt de stadsbevolking door een toenemend deel gevormd door migranten van het platteland. Op economisch en cultureel gebied zitten zij in een overgangsfase, aangezien zij niet echt zijn opgenomen in de stadssamenleving. Ze wonen vaak in een gecekondü (letterlijk vertaald 'huis-gebouwd-in-één-nacht', die meer overeenkomsten vertoont met een dorpswoning dan met een stadswoning. Anderzijds is ook de situatie op het platteland aan het veranderen. De hechte sociale structuur wordt daar onder invloed van migratie naar steden en Europa aangetast. Daarnaast leeft bijna 60 procent van de plattelandfamilies tegenwoordig in kerngezinnen (Sunier 1993), terwijl dit percentage vroeger veel lager lag. Naast het onderscheid tussen stad en platteland bestaat binnen Turkije een groot verschil tussen het industriële westen en zuiden en het van agrarische opbrengsten afhankelijke centrale, noordelijke en oostelijke deel (Ayдын e.a. 2000, p. 97). In het algemeen kan gesteld worden dat de westelijke en zuidelijke delen in verschillende opzichten (economisch, sociaal, cultureel) moderner zijn dan de rest van Turkije. De mate van modernisering varieert niet alleen naar geografisch deel, maar ook naar sociale klasse. De hogere en middenklasse worden in het algemeen geassocieerd met progressieve gedachten, terwijl onder de lagere sociale strata veelal meer vastgehouden wordt aan conservatievere patronen (Ayдын e.a. 2000, pp. 84-85).

Patriarchie

De Turkse maatschappij is in vergelijking met de Nederlandse sterk patriarchaal ingesteld, vooral op het platteland (Aykan en Wolf 2000). Dit houdt in dat er een duidelijke rolverdeling tussen man en vrouw bestaat, waarbij de man de hoogste in de hiërarchie is. Eén van de gevolgen van de strikte rolverdeling tussen mannen en vrouwen is dat vrouwen in traditionele gezinnen worden uitgesloten van het openbare leven. Zij zijn veel meer aangewezen op de privé-sfeer van het huis (Önder Küçükerman 1991, p. 48), waar zij verantwoordelijk zijn voor de huishoudelijke taken en de opvang van de kinderen. In publieke plaatsen worden zij niet geacht te komen; dit is het domein van de man. Omdat vrouwen niet geacht worden zomaar in het openbaar te treden, is werken voor hen niet toegestaan, met uitzondering van arbeid op het land.

De situatie in de steden is over het algemeen een heel ander verhaal. De modernisering en de industrialisering die zich hier concentreert zorgt ervoor dat het patriarchisch systeem veel minder streng gehanteerd wordt. Vrouwen worden veel meer gelijkwaardig behandeld en komen veel meer in openbare ruimten. Daarnaast werken vrouwen in de steden veelal buitenshuis om zo het huishoudbudget aan te vullen. Door deze ontwikkelingen verliest de ruimtelijke scheiding van de man en de vrouw binnen het huishouden steeds meer aan belang.

De familie

De familie is één van de belangrijkste elementen in de Turkse maatschappij. De eer van de familie dient hoog gehouden te worden en daardoor is er een systeem van sterke

sociale controle ontstaan, van zowel de familie als de dorpsgenoten, waar met name (jonge) vrouwen veel hinder van kunnen ondervinden. Het uithuwelijken van vrouwen komt op platteland nog vaak voor. Daarbij neemt de bruid intrek bij de ouders van haar man; er is dan sprake van een 'extended family' (Aykan en Wolf 2000). Na verloop van tijd verlaat het jonge echtpaar het (schoon)ouderlijk huis om op zichzelf te gaan wonen. Op het moment dat de ouders hulpbehoevend worden trekken zij weer bij hun oudste zoon in. In steden zijn deze gebruiken steeds ongewoner geworden. Hier komen de 'extended families' veel minder vaak voor dan op het platteland en overheerst de 'nuclear family' (kerngezin). Ook geografisch gezien zijn er duidelijke verschillen voor wat betreft de huishoudenssamenstelling. In het westen komen de 'extended families' veel minder voor dan bijvoorbeeld in het gebied rond de Zwarte Zee en richting Oost-Turkije (Aydin e.a. 2000, p. 81).

I.1.2 Wooncultuur Turken

Het Turkse huis

In de economisch meer achtergebleven regio's komen traditionele Turkse woningen nog veelvuldig voor. Deze woningen kennen twee verdiepingen, waarbij de benedenverdieping gebruikt wordt voor ondergeschikte zaken zoals de was en de opslag van spullen (Hakkı Eldem 1984, Toker en Toker 2003). Soms is er een tussenverdieping tussen deze twee verdiepingen, alwaar zich de keuken bevindt; anders bevindt deze zich op de benedenverdieping. Deze ruimte is het domein voor vrouwen, niet alleen vanwege het koken, maar ook voor het houden van sociale activiteiten. Op de bovenverdieping spelen zich de belangrijkste zaken af; hier vindt het grootste deel van het sociale leven plaats. In de verschillende ruimten vinden vele verschillende activiteiten plaats, waarbij de verschillende kamers meestal geen specifieke functie hebben. Op de bovenverdieping bevinden zich niet alleen de kamers, maar ook de 'sofa' (Önder Küçükerman 1991, p. 59). De sofa is de centrale hal en vormt de kernpunt van het huis, waarmee alle kamers zijn verbonden. De sofa heeft naast een functionele betekenis (circulatie van mensen) ook een belangrijke sociale en symbolische betekenis (Hakkı Eldem 1984, Imamoglu 1992, Ozcan 2000, Toker en Toker 2003). De rest van de kamers zijn rondom dit centrale deel gearrangeerd. In de sofa vinden dagelijkse activiteiten en speciale festiviteiten plaats, maar vaak functioneert de sofa ook wel als gastenkamer of woonkamer. Omdat de sofa dikwijls het pronkstuk van het huis is, wordt vaak veel aandacht besteed aan de decoratie middels houtsnijwerk, schilderijen en tapijten (Imamoglu 1992). In het algemeen zijn er in de woning aparte (of apart te maken) ruimten voor mannen (selâmlık) en vrouwen (haremlık), Dit onderscheid is een wezenlijk onderdeel van het traditionele Turkse huis. In de selâmlık werden de gasten van de man ontvangen, terwijl de haremlık de leefruimte van de familie is. Naast scheiding van de mannen en vrouwen is het onderscheid tussen openbaar en privé dus ook van belang (Hakkı Eldem 1984), zoals overigens ook in andere islamitische culturen (Elaraby 1996).

De traditionele Turkse woning is de afgelopen honderd jaren onder invloed van modernisering, urbanisering en verandering in de familiestructuur sterk veranderd. Het aantal traditionele woningen neemt ook in hoge snelheid af. De overheid heeft de woningbouw steeds meer gebaseerd op Europese bouwvormen, zodat in de twintigste eeuw appartementen (in steden) een steeds prominentere plaats hebben ingenomen ten koste van traditionele woningen (Hakkı Eldem 1984). De sterke groei van steden en een

opkomende middenklasse deden de vraag naar dit woningtype toenemen. Maar ook een verkleining van de gezinsgrootte en het minder vaak voorkomen van 'extended families' hebben hier een rol in gespeeld. Bij moderne woningen is volgens Dursun en Saglamear (2003) het onderscheid tussen privé en openbaar van steeds minder belang geworden. De toegankelijkheid van de verschillende ruimten is daarmee toegenomen. Ook het segregeren van man en vrouw boet steeds meer aan relevantie in als gevolg van een steeds meer gelijke positie van de vrouw (zie bijvoorbeeld: Imamoglu 1992; Toker en Toker 2003).

Moderne woningen hebben geen sofa meer, maar wel een salon of een woonkamer die de functies van de sofa heeft overgenomen. De salon wordt minder vaak gebruikt dan de sofa, omdat in de meeste moderne woningen ook een kleinere woonkamer voor het dagelijks leven aanwezig is. Deze woonkamer is dan ook de ruimte waar de meeste activiteiten plaats vinden. De salon wordt gereserveerd voor gastenontvangst en het vieren van belangrijke feestdagen (Imamoglu 1992). De sofa is veel meer een gang geworden. De keuken is nog wel gesloten, maar heeft wel een centralere rol gekregen. Kamers hebben een specifieke functie gekregen: slapen gebeurt in de slaapkamer, wonen in de woonkamer etc. De banken, eettafel en tv staan centraal in de woonkamer, omdat de avondactiviteiten hier mee zijn verbonden. Aan het interieur wordt vaak veel aandacht besteed, omdat mensen graag willen laten zien wat zij bezitten. Dat vormt een groot contrast met de vaak 'vlakke' verschijning van de buitenkant van het huis (Önder Küçükerman 1991, p. 159). Hetzelfde onderscheid tussen een rijk gedecoreerde binnenkant en een sobere buitenkant komt overigens ook terug in de meer traditionele huizen in Anatolië. (Ozcan 2000; Önder Küçükerman 1991, p. 53). De decoratie is bij traditionele huishoudens gebonden aan de beperking dat het tekenen en beeldhouwen van mensen volgens de Islam niet is toegestaan. In traditionele woningen bevinden zich vaak wel decoratieve houtsnijwerken met geometrisch motieven, bogen en bloemenpatronen en kaligrafische voorstellingen met een religieuze betekenis. Andere decoraties betreffen schilderijen en stoffen. Daarmee bestaat een contrast tussen de simpele buitenkant en de meer verfijnde binnenkant (Çaglar 1998).

1.2 Achtergronden van de Surinaamse migranten

De migratie van Surinamers kent een andere geschiedenis dan die van Turken. Door de lange historische (koloniale) relatie tussen Suriname en Nederland vond migratie al veel eerder plaats. Onder deze beperkte stroom migranten bevonden zich in de fase tot 1975 hoger opgeleiden mensen die voor scholing en werk naar Nederland migreerden (Van Niekerk 2000). Dit waren over het algemeen de Creoolse stedelingen die onderdeel van de Surinaamse elite vormden; zij stonden in contact met de Nederlandse kolonisten. Zij woonden voornamelijk in de steden en waren degenen die overheidsfuncties bekleedden. Om deze reden stonden zij het meeste onder invloed van de Nederlandse cultuur. De Hindoestanen, die in de tweede helft van de negentiende eeuw gehaald waren uit India voor plantagewerk en industriële arbeid, leefden voornamelijk op het platteland. Zij namen hier een lage sociaal-economische positie in. Rond de onafhankelijkheid van Suriname in november 1975 nam de migratie van Surinamers naar Nederland enorm toe. Deze stroom bestond steeds meer uit mensen uit de lagere sociaal-economische klasse en lager opgeleiden. Ook maakten andere groepen dan de Creolen,

met name Hindoestanen, een steeds groter deel van de migranten uit. De migranten kwamen in eerste instantie vooral uit de steden. Vanuit het platteland vond nauwelijks migratie naar Nederland plaats. Rond de onafhankelijkheid kwam hier verandering in: steeds meer plattelandsbewoners migreerden direct naar Nederland. Na de onafhankelijkheid daalde het aantal migranten naar Nederland, met een korte opleving begin jaren '80. De grootste groep Surinamers (58,4 %) maakt onderdeel uit van de eerste generatie Surinamers (CBS 2003). Surinamers zijn meer georiënteerd op Nederland dan Turken. Dit geldt echter sterker voor de Surinaamse Creolen dan voor de Surinaamse Hindoestanen (Van Niekerk 2000). Surinaamse Creolen trouwen veel vaker met Nederlanders dan Surinaamse Hindoestanen. Deze laatste groep is relatief besloten en sterk gericht op de eigen Hindoestaanse gemeenschap. De interesse voor India, het land van waaruit de voorouders naar Suriname werden gehaald, neemt steeds meer toe. Dit uit zich op een toenemende populariteit van Indiase kunst.

1.2.1 Surinaamse cultuur

Meer dan de helft van de inwoners van Suriname woont in de hoofdstad Paramaribo. Door de sterk overheersende functie van Paramaribo is er een groot verschil met de rest van Suriname. In Paramaribo vinden de belangrijkste (politieke, economische en sociaal-culturele) ontwikkelingen van het land plaats. De hoofdstad is vergeleken met de overige districten modern, alhoewel ook binnen de stad zelf grote contrasten bestaan. Over het algemeen zijn de mensen in de gebieden buiten de stad traditioneler ingesteld. De grote etnische diversiteit van Surinamers maakt het onmogelijk om over 'de Surinaamse cultuur' te praten. De grootste groep Surinamers bestaat uit Hindoestanen (37 %), gevolgd door de Creolen (31 %)(Snijders 2000). De overige groepen zijn Javanen, Chinezen en Indianen. De verschillende groepen hebben allen een specifieke achtergrond en cultuur, maar aangezien Hindoestanen en Creolen de grootste groepen vormen zal op hun cultuur verder gegaan worden. Tussen de verschillende groepen is weliswaar interactie, maar toch spelen de meeste sociale relaties zich af binnen de eigen etnische groep. Hindoestanen worden over het algemeen gekenmerkt door een sterke gemeenschapszin. Dit uit zich onder meer in de hoge organisatiegraad (Van Niekerk 2000). Hindoestanen zijn sterk gericht op het in stand houden van de eigen cultuur. In deze cultuur nemen religie en de familie een centrale plaats in (Ferrier 1985). Het familieleven van Hindoestanen is traditioneel te noemen, waarbij de vader een centrale rol heeft. De vrouw is degene die verantwoordelijk is voor het huis. De eer van de familie is een belangrijk onderdeel van het familieleven. De structuren waarin Hindoestanen leven zijn over het algemeen strak geregeld, waarbij relatief weinig ruimte is voor het individu. Er is sprake van een grote sociale controle door zowel de eigen familie als de gemeenschap in het algemeen. Over het algemeen speelt geloof (voor de grootste groep is dat het hindoeïsme, terwijl ongeveer een vijfde moslim is) een grote rol. Op deze punten zijn er dus duidelijke overeenkomsten met de Turkse cultuur. Bovendien komt de 'extended family' van oudsher ook vaak bij de Hindoestanen voor (Kromhout 1995). Deze samenlevingsvorm heeft echter op het platteland, maar nog meer in de stad, aan belang ingeboet (Ferrier 1985, p. 44). Tegenwoordig is het kerngezin de meest gangbare huishoudensvorm. Creolen zijn veel minder sterk georganiseerd en kennen een veel kleinere gemeenschapszin dan Hindoestanen. In vergelijking met Hindoestanen staan ze meer open voor andere culturen (Van Niekerk 2000). De sociale controle binnen de eigen groep is veel minder

sterk en individualisme is sterker ontwikkeld dan bij Hindoestanen. Bij de Creolen is het matriarchale (op vrouw gerichte) huishouden het meest voorkomend. Eénoudergezinnen komen onder Creolen dan ook veel voor. Veel meer dan voor Hindoestanen (en Turken) geldt dat een substantieel deel van de midden- en hogere sociaal-economische klassen zich sterk met het Westen identificeert. Een meerderheid van de Creolen heeft echter een veel minder sterke identificatie met het Westen.

1.2.2 Het Surinaamse huis

Over het gebruik en inrichting van het Surinaamse huis zijn weinig recente studies gedaan. Wat wel duidelijk is dat in de loop der eeuwen (vanaf de Engelse en vervolgens Nederlandse kolonisatie) de woningen in Suriname sterk verweven zijn geraakt met Europese en, vanaf de negentiende eeuw, met Amerikaanse invloeden (Volders 1966). Als er dus over het Surinaamse huis wordt gesproken dient deze relatie in het achterhoofd gehouden te worden. Woningen op het platteland zijn veelal gebouwd met gebruik van natuurlijke producten, zoals hout en palmbladeren. Recentelijk wordt er ook gebruik gemaakt van zinken daken. Opvallende versieringen betreffen de houten deuren die versierd zijn met geveerd houtsnijwerk (Moerland 1984). Een typische woning is vrij klein, van hout gemaakt en staand op pijlers (ook wel neuten genoemd), als bescherming tegen vocht en insecten. De huizen in de stad kennen een grotere diversiteit. Zo zijn er de houten woningen die oorspronkelijk voor de Nederlanders gebouwd zijn. Deze kennen een sterke invloed van de Nederlandse en Amerikaanse architectuur, waarbij de bouwstijl veelal eenvoudig is met weinig ruimte voor versieringen (Volders 1966). Deze huizen in de binnenstad van Paramaribo (gebouwd in de negentiende eeuw) worden gekenmerkt door een rechthoekige plattegrond met een symmetrische indeling (Volders 1966, Bolwerk 1992, Bong A Jan 1994). De woningen zijn meestal wit (als bescherming tegen de zon) en hebben steile daken en balkons. Voor de huizen (veelal met twee verdiepingen) is een stoep gebouwd met een galerij, die onder het balkon ligt. Door het klimaat in Suriname vinden veel activiteiten buitenshuis plaats, op het erf van het huis of op de veranda. Hier wordt dan ook vaak meer geleefd dan in de woning zelf (Marhé 1997). De kleinere huizen hebben vaak geen balkon en galerij. De voordeur komt in de meeste gevallen direct uit op de woonkamer; alleen de grote woningen hebben een hal. In de voorkamer worden de pronkstukken van de familie getoond; de rest van de woning is meestal niet uitbundig ingericht. Het toilet en de badkamer liggen meestal buiten de woning (Bolwerk 1992). Veel mensen wonen in zogenaamde erfwoningen (Moerland 1984). Deze barakachtige gebouwen, die gebouwd zijn tijdens de slavernij, kennen grote gebreken. Door de economische teruggang worden deze huizen nog steeds bewoond. Tot het midden van de twintigste eeuw waren de meeste woningen die gebouwd werden van hout. Na 1940 is de houtbouw ingestort ten koste van bouw met behulp van staal en beton. De meeste woningen in Paramaribo zijn na 1950 gebouwd en bestaan dus uit steen (Volders 1966, Bong A Jan 1994). Het gebruik van glas nam ook toe. Veel woningen hebben slechts één verdieping. De vormgeving is steeds meer gaan lijken op de gebouwen in de Verenigde Staten en Europa. Over de inrichting van Surinaamse woningen is niet veel bekend. De weinige informatie die aanwezig is beschrijft de inrichting van huizen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Bolwerk (1992) beschrijft dat de inrichting zeer sober is, met uitzondering van de voorkamer. Hij heeft het over een 'burgerlijke en in feite Hollandse stijl van inrichting, waar nauwelijks ruimte was voor houtsnijwerk van bosnegers of

Indiase voorwerpen'(Bolwerk 1992, p. 15). Het interieur bestond uit stoelen, houten kasten en tafels gedecoreerd met kantkleedjes. Ook hingen er foto's van de familie. Uit een inventarisatie uitgevoerd in 1980 bleek dat de meeste woningen geen toilet binnenshuis hadden (Moerland 1984). Ook waren consumptiegoederen, zoals een radio, t.v. of koelkast in de meeste woningen afwezig. Ten opzichte van het gebruik van het Turkse huis valt op dat de ruimtelijke scheiding tussen man en vrouw zich veel minder in Suriname voor heeft gedaan en voordoet. De rol van het geloof heeft hier in het algemeen niet geleid tot aparte ruimten voor mannen en vrouwen. Dit betekent niet dat er geen rol is weggelegd voor het geloof. Bij Hindoestaanse gezinnen is een deel van het huis ingericht als plaats voor offerande. Een ander belangrijk verschil is dat Suriname eeuwenlang een Europese kolonisator heeft gehad die een bepalende invloed heeft gehad op de Surinaamse maatschappij en cultuur. Logisch gevolg is dat de woningbouw hier ook sterk door beïnvloed is. In Turkije is wel sprake geweest van beïnvloeding door Westerse landen, maar deze is van veel recentere tijd en heeft sommige delen van Turkije tot nu toe nauwelijks bereikt.

Bijlage II Lijst van respondenten

	Etniciteit ^a	Leeftijd ^b	Opleiding	Werk	Huishoudens samenstelling	Woonplaats
1	Turks	28 (T)	HBO	Studie	Alleenstaand	Amsterdam
2	Turks	33 (2)	WO	FT	Alleenstaand	Den Haag
3	Turks	37 (T)	WO	FT	Getrouwd	Tilburg
4	Turks	31 (1)	HBO	FT	Getrouwd, 1 kind	Utrecht
5	Turks	32 (T)	HBO	Studie	Getrouwd	Utrecht
6	Turks	30 (T)	WO	Full-time	Getrouwd	Haarlem
7	Turks	18 (T)	HBO	Studie	Alleenstaand	Nijmegen
8	Turks	32 (T)	WO	Full-time	Samenwonend	Haarlem
9	Turks	25 (2)	HBO	Part-time	Alleenstaand	Tilburg
10	Turks	47 (1)	HBO	Full-time	Partner (alleenwonend)	Den Haag
11	Turks	40 (T)	WO	Full-time	Getrouwd, 3 kinderen	Hengelo
12	Turks	32 (T)*	HBO	Full-time	Getrouwd, 3 kinderen	Amsterdam
13	Turks	33 (1)	WO	Full-time	Alleenstaand	Rotterdam
14	Turks	31 (T)*	WO	Part-time	Getrouwd	Amsterdam
15	Turks	31 (2)	WO	Full-time	Alleenstaand	Haarlem
16	Turks	37 (1)	WO	Full-time	Gescheiden, 1 kind	Den Haag
17	Surinaams	38 (T)*	WO	Part-time	Alleenwonend	Amsterdam
18	Surinaams	21 (2)	WO	Studie	Alleenwonend	Utrecht
19	Surinaams	36 (1)	WO	Werkloos	Samenwonend	Amsterdam
20	Surinaams	35 (T)	HBO	Full-time	Getrouwd, 2 kinderen	Den Haag
21	Surinaams	31 (T)	HBO	Full-time	Samenwonend	Schiedam
22	Surinaams	55 (1)	HBO	Full-time	Getrouwd, 5 kinderen	Amsterdam
23	Surinaams	29 (2)	HBO	Full-time	Getrouwd, 1 kind	Rijswijk
24	Surinaams	45 (T)	HBO	Full-time	Getrouwd	Amsterdam
25	Surinaams	37 (T)	HBO	Part-time	Samenwonend, 1 kind	Amsterdam
26	Surinaams	42 (2)	HBO	Part-time	Getrouwd, 2 kinderen	N.O. polder
27	Surinaams	48 (1)	HBO	Full-time	Getrouwd, 2 kinderen	Utrecht
28	Surinaams	26 (2)	HBO	Studie	Alleenwonend	Den Haag

a) Bij etniciteit is gekeken tot welke bevolkingsgroep men door de CBS gerekend zou worden. Dit houdt in dat mensen als niet-Nederlander beschouwd worden op het moment dat de respondent zelf in het buitenland is geboren of als tenminste één van de ouders van respondent in het buitenland geboren is.

b) Betekenis van:

(1) Eerste generatie: personen die in Turkije/Suriname geboren zijn en op of na hun 16e jaar naar Nederland zijn gegaan

(T) Tussen generatie: personen die in Turkije/Suriname geboren zijn maar voor hun 16e jaar naar Nederland zijn gegaan

(2) Tweede generatie: personen die in Nederland geboren zijn maar waarvan tenminste één ouder in Turkije/Suriname geboren is

(*) Personen die na aankomst in Nederland voor enkele jaren naar Turkije/Suriname zijn teruggegaan voor een basis- of middelbare schoolopleiding